

CORPUS
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM

EDITUM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE LITTERARUM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. II.

M. MINUCHII FELICIS OCTAVIUS ET IULII FIRMICI MATERNI
LIB. DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM
EX RECENSIONE C. HALMII

VINDOBONAE
APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE.
MDCCCLXVII.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS
IULII FIRMICI MATERNI
LIBER DE ERRORE PROFANARUM RELIGIONUM

RECENSUIT
ET COMMENTARIO CRITICO INSTRUXIT
CAROLUS HALM

VINDOBONAE
APUD C. GEROLDI FILIUM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXVII.

TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

P r a e f a t i o.

Aurei libelli, qui inscribitur Octavius, unum exemplum ad aetatem nostram peruenit, quod exstat in codice Parisino n. 1661, Arnobii septem libris aduersus nationes adnexum. inuenitur ille quidem etiam in codice Bruxellensi, sed hunc apographum esse Parisini dudum ab hominibus litteratis intellectum est. editionem autem principem, quae Fausto Sabaeo Brixiano curante Romae a. 1543 prodiit, ex codice Parisino fluxisse ex ipsis eius lectionibus satis apparet: de qua re quoniam dubitatio subnata est, praeter lectiones Parisini scripturas quoque editionis principis in commentarium criticum recipiendas existimauimus, praesertim cum hae ipsae cum lectionibus siue potius emendationibus Fuluii Vrsini, qui secundam editionem Romanam a. 1583 curauit, saepe confusae sint. codicis autem Parisini lectiones in usum nostrum iterum exscripsit Andreas Laubmann, sodalis quondam seminarii philologici Monacensis, qui tanta diligentia in suo negotio uersatus est, ut de nullo iam loco dubitari

possit quid in codice unico scriptum inueniatur. tam diligenti cura eo magis opus esse uidebatur, quo corruptior libellus ad nos perlatus est. multi philologi de eo emendando optime meruerunt, ex quibus praeter ceteros nominandi sunt Fuluius Vrsinus Italus, Jo. Meursius Francogallus, Jo. Dauisius Anglus, Cornelius Valerius Vonck Batauus, Jo. a Wower et Christ. Aug. Heumann Germani. sed quamquam multi loci corrupti priorum ingeniis certo correcti sunt, larga tamen emendandi copia et nobis relicta erat et post nostram amicorumque curam posteris relinquetur. quoniam autem a scripturis, quae in nouissimis libelli exemplaribus circumferuntur, persaepe discessimus, haud abs re uisum est de compluribus locis, quorum lectio adhuc incerta aut falsa uidebatur, in hac praefatione paulo accuratius disputare nostrasque rationes breuibus argumentis confirmare. ad quam rem priusquam adgrediamur, amicis Dombarto et Vseno, in primis autem Vahlenio maximae gratiae publice agenda sunt, quod, quae ipsi in libello emendauerant, ea promptissimis animis mecum communicare uoluerunt. Vahlenius autem ea re nondum contentus cum in plagulis corrigendis labore sociato, tum in uniuersa libelli recensione iudicio suo nos egregie adiuuit.

Sed ut a loco uexatissimo ordiamur, in corrupta codicis scriptura cap. 5, § 5 *'cum tantum absit ab exploratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo suspensa sublata sunt neque quae.. demersa sunt, aut scire sit datum ut scrutare (i. e. aut scrutari) permissum aut stuprari religiosum'* id quod uulgo ex Jos. Scaligeri coniectura scribitur *aut*

ruspari religiosum, propterea propagare nolimus, quod hoc uerbum obsoletum idem quod praecedens *scrutari* significat. magis arridebat coniectura a Chr. Ad. Klotzio proposita *aut disputare religiosum*, si ullam probabilitatem ex ductuum similitudine haberet: sed rem acu, ni fallimur, tetigit Dombartus, qui in illo *stuproari* nihil aliud quam *suspitari* latere sagaciter perspexit. sic aptissime tres gradus cognitionis humanae per descensum a maiore ad minus proponuntur: scientia, scrutatio, coniectura.

In eiusdem capituli § 7 (p. 8, 1) haec est codicis scriptura: *sidera licet ignis accenderit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram fundauerit pondere.., unde haec religio, unde formido?* in his ad uerba *licet t. fundauerit pondere* sananda uaria a criticis tentata sunt, sed nihil prolatum, quod magnam haberet probabilitatem. Franciscus Oehlerus locum integrum putabat, ex antecedente colo uerba *sua materia* cogitatione repetenda esse statuens. at recte monet Vahlenius, uocabulum *materia* quidem ex altero enuntiato ad alterum facile suppleri posse, non item *sua materia*, quod in altero membro caeli materia, in altero terrae intellegenda sit. quae res cum ita se habeat, eo auctore *licet terram sua* (sc. materia) *fundauerit pondere* scripsimus. Idem uocabulum ex optima Rigaltii emendatione restituimus in his uerbis cap. 28, 7: *nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra uel sua Epona consecratis.* cum in codice scriptum sit *cum uestra uel Epona*, facile negotium erat *uel* delere, sed difficile intellectu, qui tale uocabulum nulla causa cogente addi potuerit. nec placet commentum a Boissonadio in Anecd. Graec. uol. V

p. 6 propositum: *cum uestra Hippona uel Epona*; nam Rigaltium uerum uidisse docet locus consimilis Tertulliani in Apolog. c. 16: *uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis*. necessario autem supplemento accepto iam haec est sententia in Minucii loco: nisi quod uos et totos asinos in stabulis cum uestra (i. e. dea quam colere uos non pudet) uel sua Epona (i. e. siue illa potius dea, quae ad asinorum stabula pertinet) consecratis.

Cap. 6, 1 haec leguntur in codice: *Cum igitur aut fortuna certa aut incerta natura sit, quanto uenerabilius ac melius antistites ueritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere etc.* in his uerbis Dombartus uetus uitium sanauit, qui primus intellexit fortunam non potuisse certam nominari. hoc enim epitheton cum omnino alienum est a fortuna instabili, tum contrarium uerbis proxime antecedentibus (p. 9, 5): *adeo aut incerta nobis ueritas occultatur et premitur, aut, quod magis credendum est, uariis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur*. quae autem appellatio conuenit solutae legibus fortunae? *caecae*, opinor, ut optime correxit Dombartus. in uerbis autem quae statim sequuntur notandum est lectionem *antistites ueritatis*, quamuis eam sensu carere manifestum sit, in nouissimis Octauii exemplis adhuc circumferri, cuius loco iam Joannes a Wower bene correxit *antistitem ueritatis*. sententia est: quanto melius est maiorum disciplinam excipere quasi principem et obsidem ueritatis. — Paulo post c. 6, 1 uulgo legitur: *Inde adeo per uniuersa imperia.. uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos colere municipes*,

ut Eleusinos Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam Tauricos, Gallos Mercurium, uniuersa Romanos, ubi interpretantur *uniuersa* sc. *sacra*, substantiuo ex uerbis illis longe diiunctis *sacrorum ritus* repetito. cum tamen membrum *deos colere municipes* proxime antecedit, potius exspectares: *uniuersorum* sc. gentilium *deos Romanos colere*, ut est p. 10, 3 *uniuersarum gentium sacra suscipiunt*. aptius tamen uisum est *numina* ante *uniuersa* supplere (nisi malis hoc ordine *uniuersa numina*, quoniam codex *uniuersam* prima manu habet), quod uoc. propter litterarum similitudinem facillime omitti potuit. nec ferendum uidebatur quod deinceps legitur: *sic eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitus occupauit*, quo in loco, quod rei ueritas suadebat, *ambitum* correximus; leue uitium in cod. ortum est ex adsimilatione cum terminatione antecedentium substantiuorum *auctoritas totius orbis*.

In uerbis quae exstant c. 7, 4 '*ut Parthos signa repetamus, dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit*' minus nos mouit insolentia constructionis in duobus illis accusatiuis (cf. Verg. Aen. VII, 606 *Parthosque reposcere signa*) quam temporis praesentis usus, qui intellegere non possumus, quo modo in tali relatione de re tempore Augusti facta Minucius *repetamus* scribere potuerit. quare emendauimus *repetere*mus, ut est in contraria sententia: *ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et decolor, spreuit auguria Flaminius*. pariter cap. 30, 3 cum Vrsino scripsimus *merito ei.. a parentibus infantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum, ne flebilis hostia immolaretur*: quo quidem in loco Minucium unius litterae adiectione

recte dicentem quam unius detractioe soloece loquentem facere maluimus, codex enim non *immoletur*, sed *immolaetur* habet.

Cap. 8, 4 hanc lectionem traditam et uulgatam '*templa ut busta despiciunt, deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri, si fas est, sacerdotum, honores et purpuras despiciunt ipsi seminudi etc.*' tolerare nequiuimus, sed audacter scripsimus: *miserentur miseri ipsi, si fas est, sacerdotum.* nam nisi pronomen *ipse* adieceris, sententiam imperfectam uideri quiuus intellet qui uerba illa in sermonem suum uertere uoluerit. nec aliter ea uersa inuenimus; sic enim fere interpretantur: *sie beklagen selbst beklagenswerth, wenn es erlaubt ist, die Priester.* ratio autem emendandi in hoc quidem libello non nimium audax uidebitur; nam, ut iam supra aliquot exemplis demonstrauius, in codice Parisino complura uocabula ad sententiam necessaria ob similitudinem potissimum litterarum terminationumue librarii negligentia omissa deprehenduntur. sic iam ab aliis, ut minora omittamus, recte hi loci suppleti sunt c. 5, 1 *utpote cum... repudiaris alterum, [alterum] comprobaris*; 8, 1 *hanc religionem tam uetustam, [tam] utilem, tam salubrem dissoluere* (pariter necessarium uidetur c. 19, 10 sic emendare: *Cleanthes enim mentem [modo], modo animum, modo aethera, plerumque rationem deum disseruit*); c. 23, 6 *illic [Vulcanus] Iouis fulmen cum Aeneae armis in incude fabricatur*, quamquam in hoc loco supplementum iam ab Vrsino factum nouissimi editores necessarium esse nescio qua caecitate intellegere noluerunt; c. 38, 1 *ne quis [nos] existimet aut daemoniis.. cedere aut nostrae religionis pudere*, ubi adiectio pronominis iam propter uerbum *pudere* pror-

sus necessaria uidebatur. similiter ipsi scripsimus c. 31, 8: *sic nos denique non notaculo corporis.. dinoscimus, sic [nos] mutuo amore diligimus.., sic nos fratres uocamus.* eadem est causa loci c. 40, 2 *itaque.. et de prouidentia fateor et [de] Deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio*, quem Vrsinus addito de secundo loco optime emendauit hac sententia: quod Deum (unicum) attinet cedo, i. e. ueram esse uestram sententiam ac religionem adgnosco. c. 24, 2 codex mance sic habet: *quorum ritus si percenseas, ridenda quam multa etiam miseranda sunt.* hic uulgo ex Gelenii emendatione legitur: *ridenda quam multa, multa etiam miseranda sunt*; nobis tamen fortius uisum est ipsum illud *quam multa* cum Heumanno repetere. Cap. 11, 7 scripturam codicis non integram 'uellem tamen sciscitari, utrumne cum corporibus et corporibus quibus, ipsisne an innouatis resurgatur' Dauisius sic supplcuit ut scriberet: *utrumne sine corpore an cum corporibus* etc. nobis tamen praestare uisum est locum ita redintegrare: *utrumne cum corporibus an sine corporibus, et corporibus quibus*, quia sic lacunae origo facilius intellegitur. nec integer est, ut iam alii uiderunt, locus qui paulo post (§ 8) legitur 'quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte remeauit, horarum saltem permisso commeatu', quia horarum per se ipsum id significare non potest, quod sententia requirit 'horarum aliquot commeatu'. Verba quae codex c. 18, 8 habet *hic (deus) non uideri potest, uisu clarior est, nec comprehendi potest nec aestimari, sensibus maior est* ex Cypriani libro de idolorum uanitate c. 5, 5, qui Minucii locum ad uerbum exscripsit (*hic nec uideri potest, uisu clarior est, nec comprehendi, tactu purior*

est, nec aestimari, sensu maior est) supplenda esse dudum Canterus et Vrsinus perspexerunt, quamquam recentissimi editores locupleti Cypriani testimonio non magis quam sano criticorum iudicio fidem habebant: illud tamen dubitandum uidetur, rectene locus sic suppletus sit: *nec comprehendi potest, tactu purior est*, cum orationis concinnitas hoc potius flagitare uideatur, ut uerbum *potest*, quo caret Cyprianus, adiectione necessaria recepta deleatur, siue illud ex *purior est* utcumque deprauatum siue ex mera interpolatione adiectum est. — In eiusdem capitis § 4 aegre credas Minucium scripsisse: *ita in hac mundi domo cum caelum terramque perspicias prouidentiam, ordinem, legem, crede esse uniuersitatis dominum* etc. nam nec placent accusatiui *prouidentiam ordinem legem* ad plane diuersos *caelum terramque* adiecti, nec locutio ipsa *cum caelum terramque perspicias*, quoniam uerbum perspiciendi tale est, quod de re sub sensus cadente non usurpatur. nimium tamen temerarium uidetur uerba *caelum terramque* cum Lindnero ut glossema exterminare, quamquam illud quidem recte intellexit uerbum *perspicias* ad solos accusatiuos *prouidentiam ordinem legem* pertinere. uerisimilius est, id quod Vahlenio in mentem uenit, participium *lustrans* uel *perlustrans* post *terramque* intercidis, quare lacunae signum posuimus; cf. c. 17, 4 *cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt infra circaque lustraueris*. Non minus probabile uidetur, quod idem monuit, c. 13, 3 in illis uerbis '*hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carneadis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta dubitatio*' nomen *Pyrronis* desiderari, ut ex responso Octauii p. 54, 16, quo loco haec ipsa uerba respiciun-

tur, satis certo apparet. Eodem auctore item in loco aperte corrupto c. 34, 4: *'loquitur Plato: partes orbis nunc inundare (inundari?) dicit, nunc alternis vicibus ardescere'* signum lacunae posuimus, cum probabilius uideatur *similiter* uel *idem* ante *loquitur* intercidisse quam locum resecando aut transmutando emendandum esse. Praeclare idem de scriptura loci c. 23, 11 meruit, cum in his uerbis *'deus enim ligneus.. suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur: et deus aereus uel argenteus de immundo uasculo.. conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur: et lapideus caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur'* in tertio quoque membro *lapideus deus* scribendum esse uidit; facile enim apparet, quanto opere loci sarcasmus nomine dei ter repetito augeatur. Cap. 30, 4 illud quidem constat Minucium non scripsisse: *Romanis* (ritus fuit) *Graecum et Graecam, Galium et Gallam sacrificii uiuentes obruere*, sed quid restituendum sit ualde dubitatur. nobis quidem, cum nulla ex uariis emendationibus, quae propositae sunt, magnam ueritatis speciem prae se ferre uideretur, satius uisum est parua adiectione facta locum sic uulgare: *sacrificii loco uiuentes obruere*. Cap. 33, 3 haec est lectio uulgata: *nam et ipsi (Iudaei) deum nostrum, idem enim omnium deus est, quamdiu eum caste, innoxie religiosequae coluerunt, quamdiu praeceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti* etc. in his uerba *nam et ipsi* etc. sana esse aegre credas; haec enim structura *'nam et ipsi deum nostrum.. quamdiu eum.. coluerunt'* impeditissima est et fere intolerabilis; quidni enim Minucius potius plane sic scriberet: *nam quamdiu deum nostrum caste coluerunt?* quo accedit quod

illud *et ipsi* in hac quidem orationis conformatione non habet quo apte referatur. at Minucium sic non scripsisse testis est ipse codex Parisinus, qui non habet *'quamdiu eum'*, sed *'quamdiu enim eum.. caste coluerunt'*. hinc efficitur ab his uerbis nouam sententiam ordiri, ad priora autem *'nam et ipsi deum nostrum'* uerbum, quo enuntiatur absolutum, desiderari: quod quale fuerit certo diuinari non potest, sed scripsimus *'nam et ipsi deum nostrum.. experti sunt'*, ut locus saltem commode legi et recte intellegi posset. tali supplemento adhibito iam illud *et ipsi* suo loco positum uidetur: et ipsi deum experti sunt, ut omnes qui eum religiose coluerunt nec ab eius disciplina defece-
runt. cum autem tot indiciis manifestis comprobatur esse uideatur in compluribus nostri libelli locis unum pluraue uocabula librariorum negligentia praetermissa esse, iam nemo mirabitur, quod nos quoque ad illos infinitiuos, qui p. 8, 9 sqq. (c. 5 § 9) quasi in aëre pendentes leguntur, uerbum a quo suspensi sint cum Heumanno desiderare.

Cap. 14, 1 emendationem palmarem G. F. S. Stieberi Onoldini ex programme obliuione obruto in lucem protraximus; is enim acutissime intellexit ineptam lectionem PISTORUM ortam esse ex genuina XPI-STORUM, i. e. *christianorum*. hunc libellum, quamquam eius titulus in editionibus Bernh. Luebkeri et Eduardi de Muralto indicatur, nullus eorum, qui Octauium ediderunt, uidetur uidisse, non magis quam J. C. Bremeri epistolam criticam super aliquot Minucii locis (Quedlinburgi 1780. 4°), quam ne nobis quidem, quamquam in uiginti fere bibliothecis publicis quaesiuimus, inuenire contigit.

Non minus obscurus fuerat locus c. 16, 1: *nec dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum tua eruditio turbata sit an uacillauerit per errorem.* ut par erat, complures critici in illo *tua eruditio* offensi sunt; nam nec *tua* hic locum habet nec *eruditio* aptum uidetur subiectum praedicatorum *turbata sit* et *uacillauerit*. sed quod maius est, ut acute monuit Vahlenius, contrarium eius quod sequitur *an uacillauerit per errorem* desideratur. hac re perspecta non minus sagaciter excogitauit locum sic emendandum esse: *utrum uersutia turbata sit* (scil. eius sententia) *an uacillauerit per errorem.* iam apparet cur deinde § 2 Octavius illud inferat: *sed in Natali meo uersutiam nolo, non credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas.* quam scripturam in his uerbis codex habet '*ab eius subtilitate simplicitate s. u.*', in ea lectionem et ueram et corruptam uno loco coniunctam esse iam uetus ille Gelenius recte docuerat; tamen nuper J. Kayserus ex coniectura nescio cuius pessime edidit '*procul est ab eius subtilitate simplici tam subtilis urbanitas*': tam difficile uidetur uel certissima quibusdam persuadere. In eiusdem capituli § 3 (p. 20, 8), ubi in his '*ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffinditur, quia uiam nescit, haeret anxius nec singulas audet eligere nec uniuersas probare*' aliis praeuentibus uerba *quia uiam nescit* obelo notauimus, fere paenitet Vahlenii emendationem '*quam uiam ineat haeret anxius*' non recepissem; nam perspicuum est facile fieri potuisse ut librarius aliquis, cum simile recurreret, ad idem uerbum, quod modo scripserat, aberraret. similis est causa duorum

locorum Firmici Materni, c. 12 § 8, ubi codex plane inepte habet: *ab Apolline ex Marsyae casibus crudelium tormentorum casibus discat*, nec multo melius c. 3, 3: *mortem ipsius (Attidis) dicunt, quod semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina annuis uicibus reconduntur*.

Cap. 18, 6 in his uerbis 'omitto Persas de equorum hinnitu augurantes principatum, et Thebanorum per mortuam fabulam transeo' emendatio Meursii et Rigaltii, quam nos quoque secuti sumus 'Thebanorum par, mortuam fabulam' ab omnibus fere recepta est, petita illa ex Cypriani libro de idol. uanit. 5, 2, qui antecedentem quoque sententiam fere ad uerbum repetiit. nunc tamen me monet Vahlenius, uetustissimum codicem Veronensem nunc deperditum in loco Cypriani non habere lectionem 'Thebanorum germanitas rupta' sed 'Thebanorum fratrum german. rupta', unde Vahlenius ipse haud improbabiler coniecit locum Minucii sic potius corrigendum uideri: *Thebanorum fratrum intermortuam fabulam*. Nec eam lectionem idem codex Veronensis in Cypr. l. c. 2, 2 quae in editionibus exstat habet 'Alexander Magnus insigni uolumine ad matrem suam scribit', sed 'Alexander magnus Macedo etc.' qua scriptura iam locus Minucii c. 21, 3 (p. 29, 18) glossematis suspicione liberatur et ibi quoque lectio *Alexander ille magnus Macedo* reducenda est.

Cap. 19, 9 haec leguntur in codice: *Aristoteles uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem, mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Aristoteles* [pro Aristoteles an pro Heraclides?] *ponticus uariat alias mundo alias*

menti diuinæ tribuens principatum. Heraclides ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie adscribit. Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes, sed ad unitatem providentiae omnes reuoluuntur. hunc locum graue uitium traxisse cuius intuenti primo aspectu facile apparebit, sed illud comma '*aristoteles ponticus — — tribuens principatum*' non, ut plerisque cum Herald et Meursio uisum est, uelut glossema expellendum, sed suo loco motum esse nostra demum aetate C. Roeren in Minucianis Coloniae a. 1859 editis recte perspexit. hoc apparet ex Ciceronis loco quem Minucius expressit, de deorum nat. I, § 35: *Nec uero Theophrasti inconstantia ferenda est: modo enim menti diuinum tribuit principatum, modo caelo, tum autem signis sideribusque caelestibus.* disputationem autem Minucii in lectione uulgari non integram esse uel hinc intellegi poterat, quod post illa uerba '*Theophrastus et Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt et ipsi multiformes*' trium posteriorum philosophorum sententiae de deo nominatim adferuntur, Theophrasti solius praetermittitur, ut quasi inhonoratus dimissus esse uideatur. illud quoque in uulgata lectione offensionem habet, quod Theophrastus cum Stoicis, de quibus Cicero l. c. inde a § 36 proprie agit, ut eiusdem sectae philosophus uno tenore coniungitur. nec tamen C. Roeren loci emendationem consummasse putandus est, cum sic eum scribendum esse proposuit: *Theophrastus uariat, alias mundo, alias menti diuinæ tribuens principatum et Zenon* etc. sed rectius Vahlenius intellexit orationem sic potius continuandam esse: *Theophrastus etiam (pro et) uariat.. tribuens principa-*

tum. Zenon et Chrysippus etc. deprauationem autem loci hinc ortam esse probabile uidetur, quod cum quae de Theophrasto scripta erant, intercidissent, ex margine suppleta et in alienum locum nomine philosophi (*aristoles ponticus*) ex uicinia addito inlata sunt.

Quod c. 20, 3 in codice scriptum est: *ut temere crediderint etiam alia (talìa recte Vonckius) monstruosa mira miracula, Scyllam multiplicem, Chimaeram multiformem* etc., iam primus editor Sabaeus recte intellexit *mira* (ante *miracula*) ex mera dittographia ortum esse, cuius simile est uitium cap. 36, 5 in hac codicis lectione: *aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascua pascuntur*, quo in loco Vrsinus uidit illud *pascua* non corrigendum sed resecandum esse. eodem uitio laborantem locum Firmici Materni (cap. 28, 11: *hinc seueritas poenae, hinc animaduersionis metu metuenda sententia*) ipsi correximus molesto illo *metu* sublato.

Disputatio, quae a Minucio cap. 21—23 instituitur, magna laborat confusione, sed haec non auctori ipsi imputanda, sed inde orta est, quod in codice archetypo duas schedas inter se transpositas esse apparet. hoc optime perspexit J. G. Lindnerus (cf. eius excursus III, p. 317 sq. ed. 2), sed nemo sanum eius iudicium secutus est praeter Russwurmium in interpretatione germanica Octauii, quae Hamburgi a. 1824 prodiit. Minucius probat illos, qui dii putentur, homines fuisse et post mortem consecratos esse. *Lege*, inquit (p. 29, 9), *historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem mecum recognosces*. iam primum adfert philosophorum testimonia (p. 29, 13—21), deinde, ut ordo est in cod. Parisino, subito transit ad sacra et mysteria (p. 31, 10 sqq.): *considera denique* [quasi

iam multa antecesserint] *sacra ipsa et ipsa mysteria*, tum loquitur de forma et habitu deorum, denique (p. 32, 22 sqq.) de commentis poetarum, quae pars concluditur his uerbis: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum et.. adolescunt et in isdem opinionibus miseri consenescent, cum sit ueritas obuia sed requirentibus* (p. 33, 18 sqq.). iam ex uulgari ordine Minucius sic perrexisse fertur (p. 29, 21): *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique hominem prodiderunt*. haec inter se non cohaerere cuius accuratius intuenti non potest non manifestum esse; nunc enim demum sequitur altera illa pars disputationis cap. 21 inceptae, i. e. testimonia historicorum de diis hominibus. legimus ibi (p. 29, 18): *Alexander.. insigni uolumine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem et postea Iouis gentem*. quis non uidet cum his uerbis continuanda esse quae de Saturno (p. 29, 21; ex uulgari ordine c. 22, 9) traduntur: *Saturnum enim principem huius generis et examinis omnes scriptores.. prodiderunt*. quodsi haec uerba et quae sequuntur (usque ad p. 31, 7) cum Lindnero transposueris, omnia optime inter se cohaerent recteque procedunt: iam enim deorum humanitas comprobatur primum ex scriptis sapientum et historicorum (p. 29, 9 — p. 30, 16) et ex ipsorum, qui dii putantur natiuitate (p. 30, 17 — p. 31, 7), deinde ex mortis indiciis, quae sacris ipsis et mysteriis prodantur (p. 31, 10 sqq.), tum ex formae et habitus dedecore (p. 32, 5 sqq.), denique ex com-

mentis poetarum, qui deos humana facientes et patientes fingant (p. 32, 22 sqq.). nunc demum oratio in codice ad uerum ordinem redit in illis uerbis (p. 33, 22): *quis ergo dubitat hominum* [sic correximus eius loco quod cod. habet *horum*] *imagines consecratas uulgus orare et publice colere* etc. a quibus noua pars disputationis, idolorum irrisio, orditur. ut autem prima partium, quas modo enumerauimus, sententia generali concluditur (p. 31, 6 *unde manifestum est homines illos fuisse* etc.), sic extrema quoque illis uerbis p. 33, 18: *his atque huiusmodi figmentis.. corrumpuntur ingenia puerorum* etc. sed relinquitur magna difficultas; uerba enim corrupta, quae p. 31, 7 leguntur *et despicias Isidis — Osiris tumultum* non quadrant, siue uerborum ordinem sequare in codice traditum siue rectius a Lindnero constitutum. putaueram aliquando ante haec uerba nonnulla intercidisse, sed uerius uidetur quod Vahlenius de loco ad me rescripsit: 'Cum manifestum uideatur a uerbis *Considera denique sacra* (p. 31, 10) nouam disputationis partem initium capere, ut illis quae antecedunt *unde manifestum est homines illos fuisse*' etc. (p. 31, 6) prior concluditur, fere apparet inter hanc prioris conclusionem et exordium sequentis nihil in medio interponi potuisse. quod autem Minucius inde a cap. 21 ex sapientium et historicorum probauerat, deos qui putarentur homines fuisse, idem iam ex mysteriis deorum (non solius Isidis) demonstrat. idem est argumentationis cursus apud Lactantium, cui Minucii libellum ob oculos uersatum esse facile intellegitur, in Diu. Inst. I, c. 17: *Clarum est igitur homines fuisse illos, qui dii*

putantur, et eorum memoriam post mortem esse consecratam... Consideremus, si placet, aerumnas infelicium deorum. Isis filium perdidit etc. quodsi tibi persuaseris, uerba illa, quae de Iside apud Minucium leguntur, alienum locum occupasse, haud scio an probabilior ratio uerbi *despicias* manifesto corrupti emendandi inueniri possit. mihi quidem illud colon post uerba *haec tamen.. Romana sunt* p. 31, 18 collocandum et totus locus sic scribendus esse uidetur: *haec tamen, Aegyptia quondam, nunc et sacra Romana sunt, et desipias Isidis ad hirundinem, sistrum et ad sparsis membris inanem tui Serapidis siue Osiris tumulum: quae sic interpretor: 'Diese einst ägyptischen sacra sind jetzt auch in Rom eingebürgert, und du magst den tollen Unfug treiben bei der Schwalbe, der Klapper der Isis und bei dem leeren Grabe deines Serapis'* etc. de uocabulo autem *desipere* cf. p. 35, 10 *in ista desipere*, et de sarcasmo in illo *tui Serapidis* p. 4, 23'.

Cap. 23, 12 haec leguntur in exemplis nouissimis: *et deus aereus (Kayserus aureus) uel argenteus de immundo uasculo, ut saepius factum, Aegyptio regi conflatur, tunditur, malleis et incudibus figuratur.* haec ita narrantur, quasi Amasis qui significatur (cf. Herodot. II, 172) operarius fuerit et ipse deum in incude fabricatus sit. sed rectius de loco Gatakerus iudicauit, qui cum uidisset uerba *ut saepius factum. Aegyptio regi* inter se cohaerere, eius loco quod est *saepius* aut *legimus* aut *scimus* scribendum esse proposuit. propius tamen ad scripturam traditam accedit coniectura a Vonckio in lectt. Latt. p. 56 *posita ut accepimus factum A. regi.* hac recepta totus

locus uerbis rectius distinctis sic scribendus esse uidebatur: *et deus aereus uel argenteus de immundo uaculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis et in incudibus figuratur.* de datiuo autem Graeco factum Aegyptio regi cf. c. 19, 6 *Anaxagorae*.. dicitur, c. 23, 4 *Iouem narrat Briareo liberatum*, c. 25, 6 *Romanis inpiatum est*.

Cap. 25, 3 *mox (ciuitas Romana) alienas uirgines.. sine more rapuit, uiolauit, inlusit, et cum earum parentibus, id est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius?* in his uerbis *tutius* tolerare nequiuimus; nam corruptum esse uocabulum ex ipsis uersionibus huius extremi coli facile intellegitur; alius enim sic interpretatur: *was war schirmender als gerade der Trotz des Frevels?* alius autem: *was ist sicherer als die Dreistigkeit des Frevels?* illud quidem certum uidetur ablatiuum *ipsa sceleris confidentia* non a comparatiuo pendere, sed idem ualere quod *propter (per) ipsam scel. confidentiam*: sed incertius quid lateat in illo *tutius*. recepimus emendationem Dombarti *turpius*, sed haud scio an praefendum sit *taetrius*, quod nobis in mentem uenit. Non minus incerta est loci perdifficilis qui paulo post (§ 7) legitur scriptura: *neque enim potuerunt (Romani) in ipsis bellis deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt (rapuerant?) et quos postulauerant, detriumphatos colere coeperunt.* lectio a nobis recepta, quamquam eam ueram esse praestare nolumus, saltem sententiae accommodata uidebitur: *set quos prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt.* Paulo post § 10 (p. 36, 25) haec est codicis scrip-

tura: nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus et quae inconsultius se uiris miscuissent.. sit incestum uindicatum. hic particulam et inep- tam esse dudum intellectum est, sed ei quod uulgo ex Vrsini coniectura circumfertur 'ut quae' Vahlenii emendationem 'set quae' praeferre non dubita- uimus. Similis est causa loci c. 37, 9, qui sic uul- gari solet: *rex es? et tam times quam timeris*, neglecta uerissima Rigaltii emendatione. '*rex es? sed tam times*', quam necessariam esse sententia contraria euincitur: *diues es? sed fortunae male creditur*. nunc accessit codicis ipsius testimonium, in quo illud *es et* secunda manu correctum est, cum prima habeat *esset*, id est *es set*.

C. 28, 7. *item boum capita et capita ueruecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos deos et leonum et canum uultus deos dedicatis*. Minucium dicere non potuisse ethnicos leonum et ca- num uultus ut deos dedicasse iam Gelenius uidit, sed eius loco quod ille correxit *uultu* praestare ui- sum est *uultibus* emendare, i. e. deos dedicatis qui leonum aut canum uultus prae se ferunt; cf. Ter- tull. Apol. c. 16: *sed illi debuerant adorare statim biforme numen, quia et canino et leonino capite com- mistos.. deos receperunt*. Contrarium uitium codex habet p. 23, 2, ubi scriptura *sensibus* iam in ed. principe in *sensus* correcta est. haesit idem uitium adhuc in exemplis uulgatis c. 27, 1, ubi codicis scriptura '*dum inspirantur* (sc. daemones) *interim ua- tibus*' hanc sententiam habere existimatur: '*dum a daemonibus uates inspirantur*', quasi ullum exem-

plum uerbi medii aut deponentis *inspirare* adhuc inuentum sit. Heumannus recte, ni fallimur, *inspirant* correxit, sed dubites utrum cum eo *inspirant uatibus* an cum Dombarto *inspirant uates* scribendum sit. hoc praetulimus, quoniam Cyprianus l. c. 4, 3 uerba Minucii sic expressit: *hi afflatu suo uatum pectora inspirant*. exempla uerbi inspirandi cum datiuo iuncti admodum rara sunt, sed non adferuntur nisi talia, in quibus *inspirare* sensu proprio dictum est, ut in Quintil. instt. oratt. X, 3, 24: *inspirantes ramis arborum aurae uolucrumque cantus*.

C. 33, 1 Octavius demonstrat deum omnia scire omniumque rerum curam agere, in qua disputatione exempla uulgata hoc habent: *reges tantum regni sui per officia ministrorum uniuersa nouere: deo indicibus opus non est: non solum in oculis eius, sed et in sinu uiuimus*. in his uerba: '*reges .. nouere*' non uno nomine uitiosa esse apparet; primum enim *tantum*, quae est infelix emendatio lectionis deprauatae *tamen*, sententiae non conuenit; nam non illud quaeritur, uniuersumne regni sui statum solum an singularum quoque partium reges nouerint, sed hoc unum dicendum erat regibus ad regni sui partes noscendas alieno ministerio opus esse. sed ut *tantum* ulla ratione per sententiam ferri possit, certe a uocabulo *uniuersa*, ad quod solum pertineret, tanto interuallo non poterat disiungi. deinde locutio ipsa *regni — uniuersa nosse* uix latina est, saltem alias Minucius aptius dicere solet. sed non opus erat in his uerbis nouam emendandi uiam quaerere, cum iam dudum Meursius quid sententia flagitaret optime perspexisset: *reges statum regni sui per officia*

ministratorum diuersa nouere (inmo nouerunt, ut est in cod.). totus locus corruptus est, cum scriptura regestaru leui uitio abisset in regestam. in iis autem quae sequuntur codicis uestigia propius secuti scripsimus: deo iudiciis opus non est: non enim solum in oculis eius sed in sinu uiuimus; Parisinus enim sic habet: non in solum oculis eius sed in in (alterum in erasum est) sinu uiuimus.

Initium capitis 34 difficillimum nobis non magis contigit ut emendaremus quam res feliciter prioribus cesserat; sed in uerbis non minus obscuris, quae paulo post sequuntur *'quis ignorat omnia quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur ita ut coepisse desinere fontium dulcis aqua maria nutrire in uim ignis abiturum Stoicis constans opinio est'* praesto erat acutissima Dombarti coniectura: *caelum quoque cum o. quae c. continentur, ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim ignis abiturum* (sc. esse) *Stoicis constans opinio est: in qua emendatione si non omnia uerba praestari possunt, multo saltem probabilior uidebitur quam commenta ab aliis adhuc excogitata. ob oculos autem habuit Minucius hunc Ciceronis de deor. nat. locum II, § 118: ex quo euenturum nostri (Stoici) putant.. ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum umore consumpto neque terra ali posset neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset.*

Cap. 38, 2 gratia habenda est A. Laubmanni diligentiae, qui primus uidit ineptam lectionem *'auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisue solemus haurire'* in codice non esse genuinam, sed se-

cunda manu inlatam; prima manus leue uitium *auram bona* (i. e. *bōnā*) *floris* habet. Paulo post § 4 in codicis scriptura leuiter deprauata '*quieti* (*qui et* cod.), *modesti, dei nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis eius maiestatis animamur*' non dubitauimus acutam Vahlenii emendationem '*spem.. animamur*' Dauisianae '*in spem.. animamur*' praeferre. quid autem illi cogitauerint, qui locum sic euulgare non dubitauerunt '*qui et modesti.. spem futurae felicitatis.. animamur*', nos nescire ingenue fatemur. et tamen ad sententiam sanandam non opus erat nisi unius litterae adiectione et alterius transmutatione, cuius quidem exemplum simile habetur in eiusdem capitis § 6, ubi codex *inuidemur* pro *inuidemus* habet.

Peculiare codicis uitium notandum est in cap. 40, 1, ubi nescio quo casu aut librarii neglegentia illa uerba '*eadem tranquillitate qua uiuimus*', quae iam in cap. 38, 4 occurrunt, repetita sunt. in manifesta uitii causa iam Vrsinus ea ex alieno loco expulerat, sed Fr. Oehlerus reliquis editoribus, qui fere omnes Vrsinum secuti sunt, sapientior sibi uisus coniectura qua haud scio an nulla ineptior excogitari potuerit '*ea de tranquillitate quam uidimus*' locum sollicitauit sententiamque suam Kaysero probauit.

Paulo post c. 40, 1 leuissimo codicis uitio tota loci sententia obscurata erat in his uerbis: *Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uicimus et ita † ut improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei uictor est, ita ego triumphator erroris.* longum est referre quid priores excogitauerint, ut mendum in illo '*ut improbe*' auferrent: non uiderunt *ut ex uel* ortum esse, qua

particula restituta hanc aptissimam nacti sumus sententiam: si uel improbus (i. e. impudens) uidear, mihi quoque uictoriam adscribo. res autem notissima est, uel duabus litteris cum uirgula per *l* ita in codicibus scribi solere, ut saepe uix ab *ut* distingui possit. Non ita facile nobis res cessit in eiusdem capituli § 2 in his uerbis: *de quibus crastino, quod iam sol occasui declinans est, ut de toto congruentius promptius requiremus*: in quibus illud quidem intellexeramus uerba *ut de toto congruentius* sensu carere, sed probabilis emendatio in mentem non uenerat. eam nobis Vahlenius suggessit, qui egregie emendauit: *ut de toto congruentes promptius requiremus*, ut haec sit sententia: de his, quae ad perfectam institutionem necessaria sunt, crastino facilius et expeditius requiremus, ut qui de toto, h. e. de ueritate religionis christianae inter nos consentiamus. iuuat adscribere, quemadmodum interpretes in uerbis corruptis utcumque intellegendis se torserint; unus enim ea sic uertit: *diese sollen, so wie das Ganze (!), für den morgenden Tag der Gegenstand einer angemesseneren (!) und geschickteren (!) Untersuchung sein*; alter autem: *darüber wollen wir morgen, so wie über das Ganze (!), übereinstimmendere und genauere (!) Untersuchung anstellen*; nouissimus denique interpres: *dies möge indess für morgen aufgespart bleiben, damit wir es seinem ganzen Inhalt nach (!) und mit frischen Kräften (!) untersuchen können*. miratus esset utique Minucius, si sic se interpretantes audisset. Denique breuiter monemus, nos in compluribus locis uulgarem interpungendi rationem mutasse, qua re recto cuiusque loci intellectui haud male nobis uidetur consu-

luisse, sed p. 12, 17 operarum errore comma post *seminudi* puncti loco positum est.

Superest ut de altera huius uoluminis parte pauca dicamus. cum enim Minucii libellus nimis exiguo ambitu esse uideretur, quam ut proprio uolumine in nouo corpore scriptorum ecclesiasticorum commode edi posset, Firmici Materni librum de errore profanarum religionum subiungendum existimauimus. is primum a Flacio Illyrico a. 1562 ex codice quondam Mindensi editus est, excusus Argentinae apud Paulum Machaeropoeum sumptibus Johannis Oporini. codex ille diu delituerat, donec Conrado Bursiano ante hos decem annos contigit ut librum, qui iam pro deperdito habebatur, in bibliotheca Vaticana inter codices Palatinos iterum inueniret. atque ille quidem tot nouas lectiones ex codice diu desiderato protulit, ut editio, quae eius cura a. 1856 Lipsiae prodiit, pro uera principe libelli habenda sit. sed infelici casu complures codicis Palatini chartae tam male adfectae sunt, ut quid scriptum sit uix ex singulis litteris diuinari possit. etiam peius alii loci se habent, in quibus uetere scriptura prorsus extincta a manu recentiore noua eaque partim aliena superinducta sunt. in aliquot eiusmodi locis, quorum scripturas a se dispectas Bursianus ipse incertas esse indicauerat, me petente Augustus Wilmanns codicem denuo inspexit: ex cuius relationibus cum hoc constitisset, operae pretium uideri, ut totus codex iterum legeretur, mandatu academiae Vindobonensis Aug. O. Fr. Lorenz, cuius enarratio Mostellariae Plautinae

nuper apud Weidmannos prodiit, eius conferendi negotium suscepit. ita coniunctis laboribus effectum est, ut aliquot saltem nouae scripturae, quae fere prorsus euanuerant, in lucem protraherentur, unus autem locus obscurissimus (p. 96, 7 sq.) praeclare emendaretur.

Scribebam Monachii mense Aprili a. 1867.

Carolus Halm.

M. MINVCII FELICIS OCTAVIVS.

P = codex Parisinus num. 1661.

r = editio princeps Romana a. 1543.

M. MINVCH FELICIS

O C T A V I V S.

Cogitanti mihi et cum animo meo Octavi boni et fidelissimi 1
 contubernalis memoriam recensenti tanta dulcedo et adfectio ho-
 5 minis inhaesit, ut ipse quodammodo mihi uiderer in praeterita
 redire, non ea quae iam transacta et decursa sunt, recordatione
 reuocare: ita eius contemplatio quantum subtracta est oculis, tan- 2
 tum pectori meo ac paene intimis sensibus implicata est. nec in- 3
 merito decedens uir eximius et sanctus inmensum sui desiderium
 10 nobis reliquit, utpote cum et ipse tanto nostri semper amore fla-
 grauierit, ut et in ludicris et seriis pari mecum uoluntate conci-
 neret eadem uelle uel nolle: crederes unam mentem in duobus
 fuisse diuisam. sic solus in amoribus conscius, ipse socius in erro- 4
 ribus: et cum discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem
 15 sapientiae et ueritatis emergerem, non respuit comitem, sed quod

1 Arnobii Liber VII explicit incipit liber VIII feliciter P 4 recensenti
P partim in litura, sed sic prima m. || tantum Wopkens; cf. eius *Aduer-*
saria critt. in Min. Fel. in Miscell. obseruatt. X, p. 11 sqq. (Amstel. 1739)
 5 inhesit P et sic saepius 8 pene Pr 9 decedens Davisius: discedens
 Pr 11 et in seriis Heumann, cuius emendationes in *Min. exstant in*
Miscell. Lips. nouis uoll. V, VII et VIII 12 eadem uellet uel nollet r,
 et eadem uel uellet uel nollet Heumann; Wopkensius uerba ut *insiticia*
delenda censebat; at de infinitiua explicatio haud inepte comparare
possis 26, 10: praestigias edunt, uel quae non sunt uideri, uel quae sunt non
 uideri; censor quoque in *Zeitschr. für Philos. u. kath. Theol. fasc. 18 p. 160*
(Coloniae 1836) codicis lectionem tuetur 13 indiuisam Casp. Barthius;
 'aut scribendum in duos aut eiciendum diuisam' Vsener || ipsis Orelli
 apud Ed. de Muraltio p. IX; conscius ipse, socius *distinguunt alii minus*
recte; nam, si uera est lectio, solus — conscius et ipse socius uicissim sibi
respondent

5 est gloriosius, praecurrit. itaque cum per uniuersam conuictus nostri et familiaritatis aetatem mea cogitatio uolueretur, in illo praecipue sermone eius mentis meae resedit intentio, quo Caecilium superstitiosis uanitatibus etiamnunc inhaerentem disputatione grauissima ad ueram religionem reformauit.

- 2 Nam negotii et uisendi mei gratia Romam contenderat, relicta domo, coniuge, liberis, et quod est in liberis amabilius, adhuc annis innocentibus et adhuc dimidiata uerba temptantibus, 2 loquellam ipso offensantis linguae fragmine dulciorem. quo in aduentu eius non possum exprimere sermonibus, quanto quamque 10 inpatienti gaudio exultauerim, cum augeret maxime laetitiam 3 meam amicissimi hominis inopinata praesentia. igitur post unum et alterum diem, cum iam et audiatem desiderii frequens adsi-duitatis usus implesset et quae per absentiam mutuam de nobis nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit Ostiam pe- 15 tere, amoenissimam ciuitatem, quod esset corpori meo siccandis umoribus de marinis lauacris blanda et adposita curatio: sane et ad uindemiam feriae iudiciariam curam relaxauerant. nam id tem- poris post aestiuam diem in temperiem semet autumnitas dirige- 4 bat. itaque cum diluculo ad mare inambulando litore pergeremus, 20 ut et aura adspirans leniter membra uegetaret et cum eximia uoluptate molli uestigio cedens harena subsideret, Caecilius simulacro Serapidis denotato, ut uulgi superstitiosus solet, manu ori admouens osculum labiis inpressit.
- 3 Tunc Octauius ait: Non boni uiri est, Marce frater, homi- 23 nem domi forisque lateri tuo inhaerentem sic in hac inperitiae uulgaris caecitate deserere, ut tam luculento die in lapides eum patiaris inpingere, effigiatos sane et unctos et coronatos, cum

1 gloriosius *P corr. m. 2 ex glorius* || praecurrit *r* 3 quo *r*: quod *P*
 8 annis *om. Vrsinus*, animis *probabilius Vahlen coll. Lactant. inst. diu. I, 21 et VI 20* 9 loquellam *r*, loquela — dulciore *Vrsinus* 14 mu-
 tuo *Anonymus in Miscell. Obseru. I, 2, 3 (1732) et Heumann*, mutam
 (uel multam) *G. F. S. Stieber in Obseruatt. critt. in quaedam Virgilii et Minucii F. loca (Onoldi 1791)* 15 hostiam *Pr* 16 corporis mei
Heumann 17 humoribus *r* 19 autumnus aestus *J. de Rhoer* 21 ut dele-
 uit *Heumann* 22 uoluntate *Pr*, sed uoluptate *corr. in praefat. ed. Ro-
 manae* || mollis *Vrsinus* || harena *P 1 manu* 23 superstitiose *Heu-
 mann*, superstitiosius *F. O. Menckenus; ipse malim superstitiosum, coll. 18, 11 audio uulgi* 24 praessit *P, em. Vrsinus* 28 unctos et coronatos]

scias huius erroris non minorem ad te quam ad ipsum infamiam
 redundare. cum hoc sermone eius medium spatium civitatis 2
 emensi iam liberum litus tenebamus. ibi harenas extimas, uelut 3
 sterneret ambulacro, perfundens lenis unda tendebat, et ut sem-
 5 per mare etiam positis flatibus inquietum est, etsi non canis spu-
 mosisque fluctibus exhibat ad terram, tamen crispis tortuosisque
 ibidem erroribus delectati perquam sumus, cum in ipso aequoris
 limine plantas tingeremus, quod uicissim nunc adpulsum no-
 stris pedibus adluderet fluctus, nunc relabens ac uestigia retra-
 10 hens in sese resorberet. sensim itaque tranquilleque progressi 4
 oram curui molliter litoris iter fabulis fallentibus legebamus. hae
 fabulae erant Octaui disserentis de nauigatione narratio. sed ubi 5
 eundi spatium satis iustum cum sermone consumpsimus, eandem
 emensi uiam rursus uersis uestigiis terebamus, et cum ad id loci
 15 uentum est, ubi subductae nauiculae substratis roboribus a ter-
 rena labe suspensae quiescebant, pueros uidimus certatim gesti-
 entes testarum in mare iaculationibus ludere. is lusus est testam 6
 teretem iactatione fluctuum leuigatam legere de litore, eam te-
 stam plano situ digitis comprehensam inclinem ipsum atque hu-
 20 milem quantum potest super undas inrotare, ut illud iaculum uel
 dorsum maris raderet [uel enataret], dum leni impetu labitur, uel
 summis fluctibus tonsis emicaret [emergeret], dum adsiduo saltu
 subleuatur. is se in pueris uictorem ferebat, cuius testa et pro-
 curreret longius et frequentius exsiliret.

sic codex, quod propterea monendum est, quod quidam cum Lindnero, Heraldii adnotatione perperam intellecta, putabant in cod. exstare unguines ordinatum; at ea lectio pertinet ad Arnob. I, c. 39.

2 ciuitatis ut glossema del. *Dauisius*, itineris con. *Heumann* 3 are-
 nas r || uelud P et sic saepius 4 tundeat *Vrsinus*, radebat *Vsener* || sem-
 per P corr. ex super 6 *crispis P || tortuosisque P. *Daniel* (in ed. *Wo-*
weri): tororisque P, sed rasura corr. torosisque, ut est in r 7 ibidem]
 itidem uel undarum con. *Oehler*, probabilis *Vsener* identidem 9 alli-
 deret *Vrsinus* (pedibus adluderet, fluctus nunc relabens — resorberet *prae*
distinctum in aliquot edd. recentt.); cf. *Catulli epithal.* 64, 67 11 hec
 P corr. m. 2 in hec 16 tabe *Dombart* || uidimus *Vsener*: uidemus Pr
 21 uel enataret Pr, uel innataret *Wopkens*, nec enataret *Dauisius*, et
 uelut nataret *Dombart*; nos *Bursiano* auctore (*Literar. Centralblatt* 1863
 p. 497) uel enat. *inclusimus* || laeni P 22 emergeret del. *Wowerus* (et
 mergeret *Vrsinus*) 24 esiliret r

- 4 Igitur cum omnes hac spectacula uoluptate caperemur, Caecilius nihil intendere neque de contentione ridere, sed tacens, 2
anxius, segregatus dolere nescio quid uultu fatebatur. cui ego: Quid hoc est rei? cur non agnosco, Caecili, alacritatem tuam 3
illam? et illam oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro. tum 5
ille: Iam dudum me Octaui nostri acriter angit et remordet oratio, qua in te inuectus obiurgauit neglegentiae, ut me dissimulanter 4
grauius argueret inscientiae. itaque progrediar ulterius: de toto et integro mihi cum Octaui res est. si placet, ut ipsius sectae homo cum eo disputem, iam profecto intelletget facilius esse in contu- 10
5 bernalibus disputare quam conserere sapientiam: modo in istis ad tutelam balnearum iactis et in altum procurrentibus petrarum obicibus residamus, ut et requiescere de itinere possimus et in- 6
tentius disputare. et cum dicto eius adsedimus, ita ut me ex tribus medium lateris ambitione protegerent: nec hoc obsequi fuit 15
aut ordinis aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut accipiat aut faciat, sed ut arbiter et utrisque proximus aures darem et disceptantes duos medius segregarem.
- 5 Tum sic Caecilius exorsus est: Quamquam tibi, Marce frater, de quo cum maxime quaerimus non sit ambiguum, utpote 20
cum diligenter in utroque uiuendi genere uersatus repudiari alterum, *alterum* conprobaris, in praesentiarum tamen ita tibi informandus est animus, ut libram teneas aequissimi iudicis nec in alteram partem propensus incumbas, ne non tam ex nostris disputationibus nata sententia quam ex tuis sensibus prolata ui- 25
2 deatur. proinde si mihi quasi nouus aliqui et quasi ignarus partis utriusque considas, nullum negotium est patefacere, omnia in

3 dolere *Ursinus*: dolore *Pr*, doloris *Heumann* 5 requiro? *edd. rec.* (requiro obelo notauit *Heum.*) 6 et *P* in litura 8 toto integro *P* 1 manu; an toto per glossema inuectum est? 9 ut de ipsius secta hodie cum eo disp. *Heumann*; ipse malim istius (uel ipse istius) sectae, scil. in quam tam acriter inuectus est; lectionem ipsius sensu carere opinatur etiam censor in *Zeitschr. f. Phil. u. kath. Theol.* 18, 162 11 sapientiam modo *P*: sapientium modo *Rigaltius* 13 requiescere *P* (erasa littera a) 15 obsequii *P* corr. et r 16 aut ordinis obelo notauit *P. Daniel* (apud *Wowerum*) 20 id de quo *Heumann* || utpote qui *Vrsinus* 21 alterum, alterum r: alterum semel habet *P* 25 sententia *P* corr. m. 1. ex sentia || ex tuis *P* corr. m. 2. ex exuis 26 proinde mihi, si *Vsener* || aliquis r 27 utrisque r

rebus humanis dubia, incerta, suspensa magisque omnia uerisimilia quam uera. quo minus mirum est nonnullos taedio inuestigandae penitus ueritatis cuilibet opinioni temere succumbere quam in explorando pertinaci diligentia perseuerare. itaque indignandum omnibus, indolendum est audere quosdam, et hoc studiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate decernere, de qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa philosophia deliberat. nec inmerito, cum tantum absit ab exploratione diuina humana mediocritas, ut neque quae supra nos caelo suspensa sublata sunt, neque quae infra terram profunda demersa sunt, aut scire sit datum aut scrutari permissum aut suspicari religiosum, et beati satis satisque prudentes iure uideamur, si secundum illud uetus sapientis oraculum nosmet ipsos familiariter nouerimus. sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori ultra humilitatis nostrae terminos euagmur et in terram proiecti caelum ipsum et ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus, uel hunc errorem saltem non uanis et formidulosis opinionibus implicemus. sint principio omnium semina natura in se coeunte densata, quis hic auctor deus? sint fortuitis concursibus totius mundi membra coalita, di-

1 omnia *deleuit Wouerus* 2 minus *Vrsinus*: magis *Pr* || tedio *P*
 3 temere potius succumbere *Wouerus* 4 exploranda *Vrsinus* || itaque *P*:
 atqui *Dombart* 5 indolendumque *Rigaltius*, et indol. *Dombart*, immo
 indol. *Wouerus* (*coll. Cypr. epist. 1, 6*: illud mirandum est, immo indignandum potius et dolendum), indignandum omnibus, indolendum sapientibus est *ensor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 163*, indign. omnibus, omnibus indol. est *Vahlen* || audire *r* || hoc *P*: horum *r* 6 rude *P* ||
 artium nisi sordidarum *Vrsinus* (a. etiam nisi sord. *Heumann*) 7 ac *del. Heumann*, ac maiestate dei *Ch. Wirth, quondam sodalis seminaris philologici Monacensis*; apparet facile dei (dī) ante decernere intercidere potuisse 8 qua *P 1. m. corr. e quo.* || plurimum *Wopkens, idem* totis omnibus s. *proponens, at cf. Davis. ad hunc locum* 9 filosofia *P* || ab exploratione rerum diuinarum *Heumann* 11 profundo *Bursian coll. 1, 4*
 12 datum ut scrutare *Pr* || suspicari *Dombart*: stuprari *P*, struprari *r*, ruspere (uel ruspri) *Jos. Scaliger et uulgo, parum apte, cum iam scrutari, quod antecedit, idem fere significet*; disputare *Chr. Ad. Klotz* 13 et om. *r* 14 ueteris sapientis *Vsener* 17 uel *Heumanno aut delendum aut in uelim mutandum uidebatur* 18 formidulosus *P*: formidulosus *edd.* || implicemus. sint principio *P*: implicamus. Sint principia *r* 19 hic *P*: his *Heumann*

gesta, formata, quis deus machinator? sidera licet ignis accende-
 rit et caelum licet sua materia suspenderit, licet terram *sua*
 fundauerit pondere et mare licet confluerit e liquore, unde haec
 8 religio, unde formido? quae superstitio est? homo et animal
 omne quod nascitur, inspiratur, attollitur, elementorum ut ⁵
 uoluntaria concretio est, in quae rursum homo et animal
 omne diuiditur, soluitur, dissipatur: ita in fontem refluunt
 et in semet omnia reuoluuntur, nullo artifice nec iudice nec
 9 auctore. sic congregatis ignium seminibus soles alios atque
 alios semper splendere, sic exalatis terrae uaporibus nebulas sem- ¹⁰
 per adollescere, quibus densatis coactisque nubes altius surgere,
 isdem labentibus pluuias fluere, flare uentos, grandines increpare,
 uel nimbis collidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgora, ful-
 mina praemicare: adeo passim cadunt, montes inruunt, arboribus
 incurrunt, sine dilectu tangunt loca sacra et profana, homines ¹⁵
 10 noxios feriunt et saepe religiosos. quid tempestates loquar uarias
 et incertas, quibus nullo ordine uel examine rerum omnium im-
 petus uoluitur? in naufragiis bonorum malorumque fata mixta,
 merita confusa? in incendiis interitum conuenire insontium no-
 centiumque? et cum tabe pestifera caeli tractus inficitur, sine ²⁰
 discrimine omnes deperire? et cum belli ardore saeuitur, melio-
 11 res potius occumbere? in pace etiam non tantum aequatur ne-
 quitia melioribus, sed et colitur, ut in pluribus nescias, utrum
 12 sit eorum detestanda prauitas an optanda felicitas. quod si mun-

1 accenderit, caelum *malim* 2 terram fundauerit pondere *P*, terram
 fundauerint pondera *Rigaltius*, terra se fundauerit pondere *Casp. Barth*,
 terram fundauerit pondus *Vrsinus*; *nos* sua (*sc. materia*) *ex con. Vahlenii*
addidimus 3 et mare et licet *P ante rasuram* || confluerit *Dauisius*:
 influxerit *Pr* 4 quae *P*: atque *Heumann* 5 inspiratur et alitur *Vr-*
sinus || ut uol. concretio sit *Dauisius* (*ego pro ut malim* uelut) 6 for-
 tuita concr. *Heumann* || concretio *P corr. e concreto* 7 resoluitur *Heu-*
mann 8 reuoluuntur omnia *idem* || indice *Vonck lectt. lat. p. 52*
 9 soles uidemus alios *Heumann*, quod utique expectares || atque *bis*
habet P 10 exalatis *Pr*: exhalatis *edd.* 11 coalescere *Vsener*
 12 iisdem *edd.* 13 uel collidentibus (*om. nimbis*) *Dauisius* || fulgora *P*:
 fulgura *r* 14 promicare *Heusinger*, praecipitare *Crusius* 15 delectu *r*
 17 ordine uel discrimine *Heumann* 18 mixtā erita *P*¹ 21 ardor saeuit
Heumann 23 sed attollitur *Vrsinus*, sed ita colitur *Wopkens lectt. Tull.*
p. 226.

dus diuina prouidentia et alicuius numinis auctoritate regeretur,
 numquam mereretur Phalaris et Dionysius regnum, numquam
 Rutilius et Camillus exilium, numquam Socrates uenenum. ecce 13
 arbusta frugifera, ecce iam seges cana, iam temulenta uindemia
 5 imbri corrumpitur, grandine caeditur. adeo aut incerta nobis ue-
 ritas occultatur et premitur, aut quod magis credendum est, ua-
 riis et lubricis casibus soluta legibus fortuna dominatur.

Cum igitur aut fortuna caeca aut incerta natura sit, quanto 6
 uenerabilius ac melius antistitem ueritatis maiorum excipere disci-
 10 plinam, religiones traditas colere, deos, quos a parentibus ante
 inbutus es timere quam nosse familiaris, adorare, nec de numi-
 nibus ferre sententiam, sed prioribus credere, qui adhuc rudi
 saeculo in ipsis mundi natalibus meruerunt deos uel faciles ha-
 bere uel reges? inde adeo per uniuersa imperia, prouincias, op-
 15 pida uidemus singulos sacrorum ritus gentiles habere et deos co-
 lere municipales, ut Eleusinos Cererem, Phrygas Matrem, Epidau-
 rios Aesculapium, Chaldaeos Belum, Astarten Syros, Dianam
 Taurios, Gallos Mercurium, *numina* uniuersa Romanos. sic 2
 eorum potestas et auctoritas totius orbis ambitum occupauit, sic
 20 imperium suum ultra solis uias et ipsius Oceani limites propaga-
 uit, dum exercent in armis uirtutem religiosam, dum urbem mu-
 niunt sacrorum religionibus, castis uirginibus, multis honoribus
 ac nominibus sacerdotum, dum obsessi et citra solum Capitolium
 capti colunt deos, quos alius iam spreuisset iratos, et per Gallo-
 25 rum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis iner-
 mes, sed cultu religionis armati, dum captis hostilibus moenibus

2 dionisius *P* 4 iam cana seges *Heumann*, iam seges flaua *P. Daniel*
 5 adeo ut *r* 7 fortuna caeca *Dombart*: fortuna certa *Pr* 9 antistitem
Wowerus: antistites *Pr* 11 estimere *P*¹: estimere *P corr.* existimere *r* ||
 nosse *P*: cognosse *r* || adorare quam addubitare *ensor in Zeitschr. f. Phil.*
und kath. Theol. 18, 164 12 quia adhuc *r* 13 in ipsis *Gelenius*: in ipsius
Pr || mundi *P corr.* e mundus || faciles *Pr*: patres *Perizonius*, familiares
Jo. Scheffer (Miscell. obseru. uol. IX); cf. tamen *Davis*. 14 opida *P*
 16 ut *r*: et *P* || Martem *r*, Magnam Matrem *Gelenius* 17 esculapium
chaldaeos P 18 Tauricos *Sabaeus in praefat. ed. Rom.*, et sic *Vrsinus*
quoque uel Tauros || numina *addidi* || uniuersam *P*, sed *m erasa* 19 ambi-
 tum *scripsi*: ambitus *Pr* 20 propagarunt *Heumann* 22 multis agminibus
 sacerdotum *Vsener* 26 captis *Ouzelius*: capti in *P*, captis in *r* (sed capti
corr. in praefat.), captis ui *Dauisius*

adhuc ferociente uictoria numina uicta uenerantur, dum undique
 hospites deos quaerunt et suos faciunt, dum aras extruunt inter-
 3 dum etiam ignotis numinibus et manibus. sic dum uniuersarum
 gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. hinc perpetuus
 uenerationis tenor mansit, quae longa aetate non infringitur, 5
 sed augetur: quippe antiquitas caerimoniis atque fanis tantum
 sanctitatis tribuere consuevit quantum adstruxerit uetustatis.
 7 Nec tamen temere (ausim enim interim et ipse concedere et
 sic melius errare) maiores nostri aut obseruandis auguriis aut
 extis consulendis aut instituendis sacris aut delubris dedicandis 10
 2 operam nauauerunt. spectra de libris memoriam: iam eos depre-
 hendes initiasse ritus omnium religionum, uel ut remuneraretur
 diuina indulgentia, uel ut auerteretur imminens ira aut iam tu-
 3 mens et saeuens placaretur. testis mater Idaea, quae aduentu
 suo et probauit matronae castitatem et urbem metu hostili libe- 15
 rauit: testes equestrium fratrum in lacu, sicut *se* ostenderant,
 statuariae consecratae, qui anheli spumantibus equis atque fuman-
 tibus de Perse uictoriam eadem die qua fecerant nuntiauerunt:
 testis ludorum offensi Iouis de somnio plebei hominis iteratio;
 et Deciorum deuotio rata testis est: testis et Curtius, qui equi-

2 interdum etiam *Heraldus*: dum etiam *P*, etiam *r* 3 et inanibus *He-*
raldus; *probabilis Vsenero* et manibus *glossema uidetur* 4 meruerunt *r*:
 merunt *P*, merent *Dauisius*, inierunt *Meursius* || hic *r* 5 quae *Vsener*:
 qui *Pr* 6 antiquitas *Vsener* || caerimoniis *Pr* 7 adstruxerit *P* corr. 1 m.
exadstruxerit, abstruxerat *r*, adstruxerat *Gelenius*; *ipse malim* adstruxit
 8 id ipse *Vonck Lectt. lat. p. 53* || concedere esse melius *Vrsinus* 9 nostri
 ut obseruandis *Pr* 11 de libris *Pr*: librorum *J. Fr. Gronouius (ad Statii*
Silu. 56); *Wopkensio* aut de his rebus *corrigendum* aut de libris *ut ditto-*
graphia ex praecedente delubris *delendum uidebatur* || memoriam *r*:
 memoria *P*, memorias *Rigaltius* 13 aut iam *P* (*add. ut s. l.*): aut ut
 iam *r* et *edd.* 14 *Idaea Vrsinus*: **dea (ex idea) P*, *dea r* 16 equestres
Heumann || in lacu *del. Casp. Barth (Aduers. 43, 25)* || sicut *se Vrsinus*:
 sic *P*, sed *c in ras.*, se ut *Scheffer*, se sicut *Oehler* 17 anheli *Gelenius*:
 anhelis *Pr*; cf. *Florus I, 28 (II, 12) § 15*: Castorem et Pollucem fuisse
 creditum uolgo.. a Macedonia uenisse, quod adhuc anhelarent etc.
 18 persae *P* || qua uicerant *Meursius*, at u. *Wopkens in Misc. Obs. X*
p. 19 || nunciauerunt *P^{1r}* 19 offensi Iouis *Rigaltius*: offensio iouis *Pr*,
 offenso Ioue *Gelenius* || somnio *Gelenius*: somno *Pr* || plebei *Pr*: ple-
 beii *uulgo* || iterato *r* 20 Deciorum *r*: decuriorum *P*; nobis totum
 colon, quo aegre repetitionis figura interruptitur, ut *glossema suspec-*
tum est || equi *Wouerus*, equi et sui *Bursian* (qui eques sui olim deuo-

tis sui uel mole uel honore hiatum profundae uoraginis coaequa-
 uit. frequentius etiam quam uolebamus deorum praesentiam con- 4
 tempta auspicia contestata sunt. sic Allia nomen infaustum, sic
 Claudii et Iuni non proelium in Poenos, sed ferale naufragium est,
 5 et ut Trasymenus Romanorum sanguine et maior esset et deco-
 lor, spreuit auguria Flaminius, et ut Parthos signa repeteremus,
 dirarum inprecationes Crassus et meruit et inrisit. omitto uetera 5
 quae multa sunt, et de deorum natalibus, donis, muneribus ne-
 glego carmina poetarum, praedicta etiam de oraculis fata transi-
 10 lio, ne uobis antiquitas nimium fabulosa uideatur. intende tem-
 plis ac delubris deorum, quibus Romana ciuitas et protegitur et
 ornatur: magis sunt augusta numinibus incolis, praesentibus, in-
 quilinis quam cultu, insignibus et muneribus opulenta. inde adeo 6
 pleni et mixti deo uates futura praecerpunt, dant cautelam peri-
 15 culis, morbis medellam, spem adflictis, opem miseris, solacium
 calamitatibus, laboribus leuamentum. etiam per quietem deos
 uidemus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus,
 nolumus, peieramus.

Itaque cum omnium gentium de dis immortalibus, quamuis 8
 20 incerta sit uel ratio uel origo, maneat tamen firma consensio, ne-
 minem fero tanta audacia tamque inreligiosa nescio qua pruden-
 tia tumescentem, qui hanc religionem tam uetustam, *tam* utili-
 lem, tam salubrem dissoluere aut infirmare nitatur. sit licet ille 2
 Theodorus Cyrenaëus, uel qui prior Diagoras Melius, cui atheon

tione hiatum *Heumann*); *ipse conieci*: qui sui uel mole uel h., *ut haec sit
 sententia: qui sui equo insidentis uel mole uel frugum copia honoris gratia
 super eum iniecta* (u. *Liv.* 7, 6, 5 et *Val. Max.* 5, 6) *hiatum coaequauit*

1 honore *Pr*: onere *Wowerus et Vonck L. L. p. 53* || coequauit *Pr*
 4 praelium *P^r* 5 thrysimenus *P* (thrasymenus teste *Ed. de Muralto*),
 Thrasimenus *r* || sanguinē *P ante rasuram* 6 flaminis *r* || phartos *P*, a
 Parthis *Heusinger* || repeteremus nos: repetamus *Pr* 7 inpraecationes
 grassus *P* 8 et om. *Heum.* || muneribus; neglego ante *Dauisium in-*
terpungebatur 13 cultu *r*: cultu. *P*, cultus *uulgo* || insignia *r* || et
del. Vsener || inde deo *Heumann*, at cf. p. 9, 14 15 medelam *r* || sola-
 tium *P corr. m. 2 et r* 17 impiae *P* 18 nolumus *P*, ut con. *Vrsinus*:
 uolumus *r* 18 eieramus *J. Fr. Gronouius Obs. in eccl. scriptt.* 7 19 dis
P add. i s. l., diis *r* 22 tam (ante utilem) *add. Gelenius* 24 theodorus
 cyreneus *P*, em. in *r* || Diagoras *r*: dargoras *P add. sup. a littera i* || Me-
 lius *r*: milesius *P*, incertum auctorisne ipsius errore an librarii || ἀθεόν
Heumann, at u. *Weissenborn ad Liv. I, 1, 11*

cognomen adposuit antiquitas, qui uterque nullos deos adseuerando timorem omnem, quo humanitas regitur, uenerationemque penitus sustulerunt: numquam tamen in hac impietatis disciplina
 3 simulatae philosophiae nomine atque auctoritate pollebunt. cum Abderiten Protagoram Athenienses uiri consulte potius quam 5 profane de diuinitate disputantem et expulerint suis finibus et in contione eius scripta deusserint, quid homines (sustinebitis enim me impetum susceptae actionis liberius exerentem) homines, inquam, deploratae, illicitae ac desperatae factionis grassari in
 4 deos non ingemescendum est? qui de ultima faece collectis impetioribus et mulieribus credulis sexus sui facilitate labentibus plebem profanae coniurationis instituunt, quae nocturnis congregationibus et ieiuniis sollemnibus et inhumanis cibis non sacro quodam, sed piaculo foederatur, latebrosa et lucifuga natio, in publicum muta, in angulis garrula: templa ut busta despiciunt, 15 deos despuunt, rident sacra, miserentur miseri *ipsi*, si fas est, 5 sacerdotum, honores et purpuras despiciunt, ipsi seminudi, pro mira stultitia et incredibilis audacia! spernunt tormenta praesentia, dum incerta metuunt et futura, et dum mori post mortem timent, interim mori non timent: ita illis pauorem fallax spes 20 solacio rediuiuo blanditur.

9 Ac iam, ut fecundius nequiora proueniunt, serpentibus in dies perditis moribus per uniuersum orbem sacraria ista taeter-

4 filosofiae *P* || pollebit sc. ille (*p. 11, 23*) *Dauisius* 5 Abderitem *r* || Protagoram *r*: pitagorà *P* || uiri consulte *P*: inconsulte *Vrsinus*; post uiri *Vsenero* epitheton intercidisse uidetur 6 de diuinitate *om. r* 7 concione *edd.* || scribita *P* || deriserint *r* 9 illicitae *P*, ut *coni. Vrsinus*: inclitae *r*, inquinatae *P. Daniel*, deploratae malitiae (uel incitiae) ac desp. *Vonck lectt. lat. p. 54* 10 ingemiscendum *edd.* || fece *P* 11 labentibus *P* 12 constituunt *Vsener* || quae *Pr*: qui *Heumann* 13 sollemnibus *r* || humanis *Lindner* 14 foederatur *Vahlen*: foederantur *Pr* || lucifuga *Heumann et iam ante P. Daniel (apud Wowerum)*: lucifugax *Pr* 14 in publico *r* 16 miserantur *Vrsinus* || ipsi *addidimus* 18 mira *P corr. ex miram, ut uidetur; ac sane expectares*: pro miram stultitiam et incredibilem audaciam || incredibilis *P*, sed *rasura factum* incredibili 19 metuunt futura *Vsener* 20 pauorem *P*: pauor et *r*; pauorum fallax *Anonymus in Miscell. Obseru. I, p. 27*; pauorem fallens *Dombart coll. 3, 4*; praua et fallax spes *Wopkens*, pauore fallax spes solacia red. *Dauisius* 21 solatio rediuiuo *r*, solacia rediuiua *P* 23 sacra *Heumann* || teterrima *Pr (p. 13, 23 P recte taeter)*

rima impiae coitionis adolescent. eruenda prorsus haec et ex-
 cranda consensio. occultis se notis et insignibus noscunt et amant 2
 mutuo paene antequam nouerint: passim etiam inter eos uelut
 quaedam libidinum religio miscetur, ac se promisce appellant
 5 fratres et sorores, ut etiam non insolens stuprum intercessione
 sacri nominis fiat incestum. ita eorum uana et demens supersti-
 tio sceleribus gloriatur. nec de ipsis, nisi subsisteret ueritas, ma- 3
 xime nefaria et honore praefanda sagax fama loqueretur. audio
 eos turpissimae pecudis caput [asini] consecratum inepta nescio
 10 qua persuasione uenerari: digna et nata religio talibus moribus!
 alii eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia et 4
 quasi parentis sui adorare naturam: nescio an falsa, certe occultis
 ac nocturnis sacris adposita suspicio! et qui hominem summo
 supplicio pro facinore punitum et crucis ligna feralia eorum caeri-
 15 monias fabulatur, congruentia perditis sceleratisque tribuit alta-
 ria, ut id colant quod merentur. iam de initiandis tirunculis fa- 5
 bula tam detestanda quam nota est. infans farre contextus, ut de-
 cipiat incautos, adponitur ei qui sacris inbuatur. is infans a ti-
 runculo farris superficie quasi ad innoxios ictus prouocato caecis
 20 occultisque uulneribus occiditur. huius, pro nefas! sitienter san-
 guinem lambunt, huius certatim membra dispertunt, hac foede-
 rantur hostia, hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pigne-
 rantur. haec sacra sacrilegiis omnibus taetriora. et de conuiuio 6
 notum est; passim omnes locuntur, id etiam Cirtensis nostri te-
 25 statur oratio. ad epulas sollemni die coeunt cum omnibus liberis,
 sororibus, matribus, sexus omnis homines et omnis aetatis. illic
 post multas epulas, ubi conuiuium caluit et incestae libidinis

1 haec execranda *Vsener* 3 pene *Pr* || uelud *P* 6 promiscue *r* 7 ma-
 xime nefaria *P. Daniel*: maxima et uaria *Pr* 8 praefandas *P*, *sed s*
erasa 9 asini obelo *notauit Davisius ut insertum ex cap. 28* 11 an-
 tistitis *P* 13 apposita suspitio *r* || qui *om. r* 15 fabulatur *r*: fabulantur
P; fabulantur — tribuunt *Wowerus*, at *cf. 28, 10* 18 imbuitur *Vrsi-*
nus 23 haec] ecce *malim* || tetriora *P*: tetriora *edd.* 24 locuntur
P: loquuntur *r* 25 solemni *r* || cum coniugibus, liberis *Jac. Gronouius*
(cf. Holdenii edit.) 26 sororibus. *P* || hominis *Pr* 27 aepulas ubi con-
 uiuium *P* || caluit *r*: caruit *P*, incaluit *P. Daniel et Heumann*; *cf.*
Sulp. Seu. chron. II, 13: cum . . conuiuium calere coepisset *etc.* || incaes-
 tae liuidinis (*lib. corr.*) *P*

ebriatis feruor exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu of-
fulae ultra spatium lineae, qua uinctus est, ad impetum et saltum
7 prouocatur. sic euerso et extincto conscio lumine inpuidentibus te-
nebris nexus infandae cupiditatis inuoluunt per incertum sortis,
etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam 5
uoto uniuersorum adpetitur quicquid accidere potest in actu sin-
gulorum.

10 Multa praetereo consulto: nam et haec nimis multa sunt,
quae aut omnia aut pleraque [omnium] uera declarat ipsius pra-
2 uae religionis obscuritas. cur etenim occultare et abscondere quic- 10
quid illud colunt magnopere nituntur, cum honesta semper pu-
blico gaudeant, scelera secreta sint? cur nullas aras habent, tem-
pla nulla, nulla nota simulacra, numquam palam loqui, num-
quam libere congregari, nisi illud, quod colunt et interpretunt,
3 aut puniendum est aut pudendum? unde autem uel quis ille aut 15
ubi deus unicus, solitarius, destitutus, quem non gens libera,
4 non regna, non saltem Romana superstitio nouerunt? Iudaeorum
sola et misera gentilitas unum et ipsi deum, sed palam, sed tem-
plis, aris, uictimis caerimoniisque coluerunt, cuius adeo nulla uis
nec potestas est, ut sit Romanis numinibus cum sua sibi natione 20
5 captius. at iam Christiani quanta monstra, quae portenta con-
fingunt! Deum illum suum, quem nec ostendere possunt nec ui-
dere, in omnium mores, actus omnium, uerba denique et occultas
cogitationes diligenter inquirere: discurrentem scilicet atque ubi-
que praesentem molestum illum uolunt, inquietum, inpuidenter 25
etiam curiosum, siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus
intererrat, cum nec singulis inseruire possit per uniuersa distric-
tus nec uniuersis sufficere in singulis occupatus.

1 ebriatis *Meursius*: ebrietatis *Pr*, ebrietate *Gelenius*, ebrietatibus *Da-
uisius* || carnis *Pr*, *em. Sabaeus in praefat. ed. Rom.* 5 oporae *P*, opere
Heumann 9 pleraque omnia *Wopkens*; nos omnium obelo notare ma-
luimus 13 uota simulacra *Heinsius Aduers. I, 18*; at *u. Heum. VII,*
p. 255 14 congregari sustinent *Cellarius* 16 gentes liberae *Heumann*
19 cerimonisque *P corr. ex erimonisq.* 20 numinibus *Wowerus*: nomi-
nibus *P*, hominibus *r* 21 at iam *Scheffer*: at (ad 1 m.) etiam *P*, at
Wowerus, at enim *Heumann* || quanta monstra *Dauisius*: quantā nra (n
in quantam mutata in m) *P*, quatenam monstra *r* 24 inquirere, discur-
rentem *uulgo distinguitur* 25 imprudenter *de Rhoer* 26 astat *r*
27 districtus *r*: destriectus *P*

Quid? quod toto orbi et ipsi mundo cum sideribus suis mi-
 nantur incendium, ruinam moliuntur, quasi aut naturae diuinis
 legibus constitutus aeternus ordo turbetur aut rupto elementorum
 omnium foedere et caelesti compage diuisa moles ista, qua conti-
 5 netur et cingitur, subruatur. nec hac furiosa opinione contenti 2
 aniles fabulas adstruunt et adnectunt: renasci se ferunt post mor-
 tem et cineres et fauillas et nescio qua fiducia mendaciis suis inui-
 cem credunt: putes eos iam reuixisse. anceps malum et gemina 3
 dementia, caelo et astris, quae sic relinquimus, ut inuenimus,
 10 interitum denuntiare, sibi mortuis et extinctis, qui sicut nascimur
 et interimus, aeternitatem repromittere! inde uidelicet et execran- 4
 tur rogos et damnant ignium sepulturas, quasi non omne corpus,
 etsi flammis subtrahatur, annis tamen et aetatibus in terram re-
 soluatur, nec intersit, utrum ferae diripiant an maria consumant
 15 an humus contegat an flamma subducat, cum cadaueribus omnis
 sepultura, si sentiunt, poena sit, si non sentiunt, ipsa conficiendi
 celeritate medicina. hoc errore decepti beatam sibi ut bonis et 5
 perpetem uitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustis poenam
 sempiternam. multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio. iniu-
 20 stos ipsos magis nec laboro, iam docui: quamquam, etsi iustos
 darem, culpam tamen uel innocentiam fato tribui sententia est
 plurimorum, etiam uestra consensio est. nam quicquid agimus, 6
 ut alii fato, ita uos deo addicitis: sic sectae uestrae non sponta-
 neos cupere, sed electos. igitur iniquum iudicem fingitis qui sor- 7
 25 tem in hominibus puniat, non uoluntatem. uellem tamen scisci-

1 toti *Balduinus* 4 compage r: compagetur *P*, sed tur punctatum,
 compactura *Oehler* || diuulsa *Crusius* *Probab. crit. c. XI* et *Burmann* ad
Valer. Flacc. I, 139 || quae continetur *Dauisius*, qua continemur et cingi-
 mur *Meursius*, ut similiter est apud *Arnob. 1, 2*; at cf. *Wopkensis lectt.*
Tull. p. 228 7 fabillas *P*, e cinere et fauilla *Heumann* 10 mortuis et
 extinctis *Vrsinus*: et om. *Pr*, morte ext. *Heumann*; *Vsenero* mortuis *glos-*
sema uidetur 13 aetatis ui *Heinsius* 17 bacatam *P* || ut *P*: et r
 18 mortuis r: mortui *P* 20 ipsos, magis nec laboro alii praeue distin-
 guunt, alii nec laboro in parenthesi ponunt; at, ni fallimur, haec senten-
 tia est: iniustos ipsos magis esse ne laboro quidem docere, sed iam docui
 21 sententia est *Vrsinus* (sed ille sine est): sententiis *Pr*, culpam.. fato
 tribui sententiis plurimorum noui: et haec u. *Vahlen* (tribuit sententia plur.
 et haec uestra etiam cons. est *Heumann*) 22 etiam *Gelenius*: et haec *Pr*;
 an eadem? 23 addicitis *Gelenius*: dicitis *Pr*, dicatis *Dauisius*

tari, utrumne cum corporibus *an sine corporibus*, et corporibus quibus, ipsisme an innouatis resurgatur? sine corpore? hoc, quod sciam, neque mens neque anima nec uita est. ipso corpore? sed iam ante dilapsum est. alio corpore? ergo homo nouus nascitur, non prior ille reparatur. et tamen tanta aetas abiit, saecula innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis uel Protesilai sorte remeauit, horarum saltem**permisso commeatu, uel ut exemplo crederemus? omnia ista figmenta male sanae opinionis et inepta solacia a poetis fallacibus in dulcedinem carminis lusa a uobis nimium credulis in deum uestrum turpiter reformata sunt. 10

12 Nec saltem de praesentibus capitis experimentum, quam uos inritae pollicitationis cassa uota decipiant: quid post mortem 2 impendeat, miseri, dum adhuc uiuitis, aestimate. ecce pars uestrum, et maior, melior, ut dicitis, egetis algetis, opere fame laboratis, et Deus patitur dissimulat, non uult aut non potest 15

3 opitulari suis: ita aut inualidus aut iniquus est. tu, qui immortalitatem postumam somnias, cum periculo quateris, cum febribus ureris, cum dolore laceraris, nondum condicionem tuam sentis? nondum adgnoscis fragilitatem? inuitus miser infirmitatis argue- 4 ris nec fateris. sed omitto communia. ecce uobis minae, supplicia, tormenta, et iam non adorandae sed subeundae cruces, ignes etiam quos et praedicitis et timetis: ubi deus ille, qui subuenire

1 an sine corporibus *addidi*; utrumne sine corpore an cum corporibus *Vrsinus* 2 surgatur *r* 7 saltem trium *Dauisius coll. Hygini fab. 103*, saltem paucarum *Broukhusius ad Propert. I, 19, 10* || uel ut *r*: uelud *P* 9 in dulcedinem *Wopkens*: in dulcedine *Pr*; *cf. Iustini hist. Phil. 4, 1, 17* 10 nimium *Gelenius*: nimirum *Pr* 11 salitem *P ante rasuram*

12 pollicationis *P* 13 aestimatis *Cellarius* 14 et maior et melior *Gelenius*, maior et melior *Vahlen (coll. Cypr. de cath. eccl. unit. c. 20 confessorum pars maior et melior)*; *at cum et maior idem sit quod eaque maior, ἀσυνδέρως cum ui rhetorica adiectum uidetur melior, ut nos dicimas* 'und zwar der grössere, der bessere', *in incerto tamen relinquimus, annon duorum adiectiuorum alterum alterius sit glossema* || opere *Pr*: ope re *Wowerus*, pauperie *Dauisius*, *at est sententia*: opere faciendo atterimini nec tamen habetis unde uiuatis; *cf. 36, 8 uires.. sine laboris exercitatione torpescunt, quo loco hic de quo agitur respicitur* 17 periculo *P*: querquera *L. Carrio (Emend. II, 18)*, querquero *Gelenius* 18 non tum — non tum *r* || sentis *P corr. e senis*

reniuescentibus potest, uiuentibus non potest? nonne Romani sine uestro deo imperant regnant, fruuntur orbe toto uestrique dominantur? uos uero suspensi interim atque solliciti honestis uoluptatibus abstinetis, non spectacula uisitis, non pompis interestis, conuiuia publica absque uobis, sacra certamina, praecertos cibos et delibatos altaribus potus abhorretis. sic reformidatis deos quos negatis. non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis: reseruatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis, pallidi trepidi, misericordia digni, sed nostrorum deorum. ita nec resurgitis miseri nec interim uiuitis. proinde si quid sapientiae uobis aut uerecundiae est, desinite caeli plagas et mundi fata et secreta rimari: satis est pro pedibus aspicere maxime indoctis, inopolitis, rudibus, agrestibus, quibus non est datum intellegere ciuilia, multo magis denegatum est disserere diuina.

Quamquam si philosophandi libido est, Socraten, sapientiae principem, quisque uestrum tantus est, si potuerit, imitetur. eius uiri, quotiens de caelestibus rogabatur, nota responsio est: quod supra nos, nihil ad nos. merito ergo de oraculo testimonium meruit prudentiae singularis. quod oraculum, idem ipse persensit, idcirco uniuersis se esse praepositum, non quod omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset: ita confessae imperitiae summa prudentia est. hoc fonte defluxit Arcesilae et multo post Carneadis et Academicorum plurimorum in summis quaestionibus tuta dubitatio, quo genere philosophari et caute indocti possunt et

1 non *P s. l. sed eadem manu* 7 capud *P* 9 sed *Pr*: et *J. Fr. Gronouius* (*Obseruu. 7*), uel *Dauisius*; *Wopkens* tuetur sed explicans: sed nostrorum uerorumque deorum, quorum misericordia prodesse uobis queat 12 et seculorum secreta *Vonck Spec. crit. p. 140* 15 filosofandi *P* || Socratem *r* 16 quisquis *Gelenius*; at eodem sensu quisque dictum uidetur, ut persaepe apud *Cyprianum*, si optimos libros audias, inuenitur; de pleonasmio autem cf. *p. 19, 26* 19 quod idem (*del. oraculum*) *Vrsinus* || persensit *Ouzelius*: praesensit *Pr* 20 uniuersis se esse *Wowerus*: uniuersis esse *Pr*, uniuersis sese *Dauisius* 21 confessa imperitia *Vrsinus*, confessio imperitiae *Heumann coll. 38, 1, recte ut uidetur* 22 arcesile *P* || nec multo post *Vsener* || carneadis *P corr. e carneatis*; Carneadis et Pyrronis et Acad. probabiliter *Vahlen coll. 38, 5* 23 plurimorum *Pr*: Pyrrhonicorum *Dauisius*, iuniorum *Heumann*, at u. *Wopk. lectt. Tull. 1, 2 p. 10 et infra 38, 5*: omnis Academicorum multitudo 24 philosophari] sic hoc loco *P*

- 4 docti gloriose. quid, Simonidis melici nonne admiranda omnibus et sectanda cunctatio? qui Simonides, cum de eo, quid et quales arbitraretur deos, ab Hierone tyranno quaereretur, primo deliberationi diem petiit, postridie biduum prorogauit, mox alterum tantum admonitus adiunxit. postremo cum causas tantae morae 5 tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quanto inquisitio 5 tardior pergeret, tanto ueritas fieret obscurior. mea quoque opinione quae sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt, nec tot ac tantis uiris deliberantibus temere et audaciter in alteram partem ferenda sententia est, ne aut anilis inducatur superstitio aut om- 10 nis religio destruat.
- 14 Sic Caecilius et renidens (nam indignationis eius tumorem effusae orationis impetus relaxauerat): Ecquid ad haec, ait, audet Octavius, homo Plautinae prosapiae, ut Christianorum praeci- 2 puus, ita postremus philosophorum? Parce, inquam, in eum 15 plaudere: neque enim prius exultare te dignum est concinnitate sermonis, quam utrimque plenius fuerit peroratum, maxime cum 3 non laudi, set ueritati disceptatio uestra nitatur. et quamquam magnum in modum me subtili uarietate tua delectarit oratio, tamen altius moueor, non de praesenti actione, sed de toto genere 20 disputandi, quod plerumque pro disserentium uiribus et eloquentiae potestate etiam perspicuae ueritatis condicio mutetur. id accidere pernotum est auditorum facilitate, qui dum uerborum lenocinio a rerum intentionibus auocantur, sine dilectu adsentiantur dictis omnibus nec a rectis falsa secernunt, nescientes inesse 25

1 Simonidis melici *r*: simonides melchi *P* 2 Simonides *Wouero glossema uidebatur* 3 quaereretur *P* 4 petit postridie *P*, *em. in r* || praerogauit *Vrsinus* 5 adiunxit *P*, *sed x in ras. trium ductuum; an ex adiunxit?* 12 renidens *r*: renitens *P* 13 ecquid *Vrsinus*: et qui *P*, et quid *r* 14 Christianorum *Stieber*: pistorum *P* (*ex scriptura XPISTORVM uel XPIORVM*), ictorum (*i. e. iuris consultorum*) *Jac. Gronouius apud Hol- denum*; 'philosophi opponuntur christianis, qui ut rudes litterarum omnium atque expertes (cf. 5, 4) uulgo despicerentur, quorumque religio tamquam stultitia atque amentia suo quasi nomine quodam et communi ludibrio publice rideretur'. 15 filosoforum *P* 17 utrinque *r* || penitus *J. Fr. Gronouius* 18 laudi sed *Gelenius*: laudis et *P*, laudi sed et *r*; laude sed ueritate *Cellarius* || immo annitatur, ut datius laudi habeat unde pendet 24 dilectū *P*, delectu *r*

et *in* incredibili uerum et in uerisimili mendacium. itaque quo 5
 saepius adseuerationibus credunt, eo frequentius a peritioribus
 arguuntur: sic adsidue temeritate decepti culpam iudicii sui
 transferunt ad incerti querellam, ut damnatis omnibus malint
 5 uniuersa suspendere quam de fallacibus iudicare. igitur nobis 6
 prouidendum est, ne odio identidem sermonum omnium labore-
 mus ita, ut in execrationem et odium hominum plerique simpli-
 ciores efferantur. nam incaute creduli circumueniuntur ab iis quos
 bonos putauerunt: mox errore consimili iam suspectis omnibus ut
 10 improbos metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt. nos pro- 7
 inde solliciti, quod utrimque omni *in* negotio disseratur et ex al-
 tera parte plerumque obscura sit ueritas, ex altero latere mira
 subtilitas, quae nonnumquam ubertate dicendi fidem confessae
 probationis imitetur, diligenter quantum potest singula pondere-
 15 mus, ut argutias quidem laudare, ea uero quae recta sunt, eligere,
 probare, suscipere possimus.

Decedis, inquit Caecilius, officio iudicis religiosi: nam periniu- 15
 rium est uires te actionis meae intergressu grauissimae disputa-
 tionis infringere, cum Octavius integra et inlibata debeat sin-
 20 gula, si potest, refutare. Id quod criminariis, inquam, in commune, 2
 nisi fallor, compendium protuli, ut examine scrupuloso nostram
 sententiam non eloquentiae tumore, sed rerum ipsarum soli-
 ditate libremus, nec auocanda, quod quereris, diutius intentio,
 cum toto silentio liceat responsionem Ianuari nostri iam ge-
 25 stientis audire.

Et Octavius: Dicam equidem, ut potero pro uiribus, et adniten- 16
 dum tibi mecum est, ut conuiciorum amarissimam labem uerbo-

1 et incredibili *Pr*, em. *Balduinus* || uerisimile *P* 3 iudicii sui *scripsi*:
 iudicis *Pr*, iudicii *Wowerus*, iudices *Meursius*; cf. *Wopkens in Misc. Obs.*
X, 28 et *Heumann VII*, 268 4 quaerellam *P*, querellam *r* || damnatis
 opinionibus *Lindner*, ampliatis omnibus *Meursius* || mallint *P* 6 indi-
 dem *Dombart*; cf. *Handii Tursell.* 3, 177 8 efferuntur *Davisius*, at
 efferantur recte *tuitus est Heum. coll. Liuii* 5, 27, 10; *add. Liui.* 33, 29, 1
 || nam dum incaute *Heumann* || ab his *P* et *edd.* 11 omni in nos: omni
Pr, in omni *Vrsinus* 12 ex altera mira *Vrsinus*, ex altera lateat mira
Wowerus 19 debeat *Wopkens*: habeat *Pr* 20 refutare *Heraldus*: repu-
 tare *P*, reputari *r* 23 quaereris *P* || tuto silentio *Heumann* 26 ut
 potero *Wowero*, contra *Heumanno* pro uiribus *delendum uidebatur*
 27 conuiciorum *P* corr. in conuiciorum

rum ueracium flumine diluamus. nec dissimulabo principio ita
 Natalis mei errantem, uagam, lubricam nutasse sententiam, ut
 sit nobis ambigendum, utrum uersutia turbata sit, an uacilla-
 2 uerit per errorem. nam interim deos credere, interim se delibe-
 rare uariauit, ut propositionis incerto incertior responsionis no-
 5 strae intentio fundaretur. sed in Natali meo uersutiam nolo, non
 credo: procul est ab eius simplicitate subtilis urbanitas. quid igi-
 3 tur? ut qui rectam uiam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffin-
 ditur, [quia uiam nescit] haeret anxius nec singulas audet eligere
 nec uniuersas probare: sic cui non est ueri stabile iudicium, prout 10
 4 infida suspicio spargitur, ita eius dubia opinio dissipatur. nullum
 itaque miraculum est, si Caecilius identidem in contrariis ac re-
 pugnantibus iactetur, aestuet, fluctuetur. quod ne fiat ulterius,
 conuincam et redarguam. quamuis sint diuersa quae dicta sunt,
 una ueritate confirmata probataque nec dubitandum ei de cetero 15
 5 est nec uagandum. et quoniam meus frater erupit, aegre se ferre,
 stomachari, indignari, dolere, inlitteratos, pauperes, inperitos de
 rebus caelestibus disputare, sciat omnes homines sine dilectu aeta-
 tis, sexus, dignitatis rationis et sensus capaces et habiles procrea-
 tos nec fortuna nactos, sed natura insitos esse sapientiam: quin 20
 ipsos etiam philosophos, uel si qui alii artium repertoires in me-
 morias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis

1 flumine *Meursius*: in lumine *Pr*, lumine *Gelenius*; cf. *Davis*. ad
 h. l. 2 nutasse *r* 3 uersutia turbata sit (sc. *Natalis sententia*) *Vahlen*:
 tua eruditio turbata sit *Pr* 5 declarauit *Wopkens* || incertior *Vrsinus*:
 certior *Pr*, non certior *Vonck* L. L. p. 55 6 Natale *Heumann* 7 sim-
 plicitate *Gelenius*: subtilitate simplicitate *Pr* 8 ut fit *Gelenius*: ut sit
Pr || diffinditur *Gelenius*: diffunditur *Pr*; cf. *Verg. Aen.* 6, 540 9 quia
P, sed a *erasa*, hinc qui *r*; quia uiam nescit *obel* notauit *Wopkens*, quam
 uiam ineat haeret anxius *Vahlen* || heret *P* 11 suspitio *r* 13 aestuet
Meursius: aestu et *Pr* 14 conuincam *P* || redarguam. quamuis] sic in
P distinctum est; redarguam quamuis *uulgo* || quamuis diuersa quae dicta
 sunt una ueritate confirmata prouataq. sint nec *P*; uerbum sint, quod
 alieno loco positum esse apparet, *Jac. Gronouius* post diuersa transposuit
 15 de cetero erit *malim* 17 stomachari *P* 18 sciet *r* || delectu *r* 19 pro-
 creatos esse *Meursius* 20 nactos *r* || indeptos esse *Wowerus*, indutos esse
Wopkens, insitam habere *Lindner*; nec fortuna datam, sed natura insi-
 tam esse sapientiam *Dauisius* 21 philosophos *P* 22 exierunt *P*, sed i
 s. l. m. 2

claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos: adeo diuites facultatibus suis inligatos magis aurum suspicere consuesse quam caelum, nostrates pauperes et commentos esse prudentiam et tradidisse ceteris disciplinam. unde apparet ingenium non dari
 5 facultatibus nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione generari. nihil itaque indignandum uel dolendum, si quicumque 6 de diuinis quaerat, *quae* sentiat proferat, cum non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius ueritas requiratur. atque etiam, quo imperitior sermo, hoc inlustrior ratio est, quoniam non fuca-
 10 tur pompa facundiae et gratiae, sed, ut est, recti regula sustinetur.

Nec recuso, quod Caecilius adserere inter praecipua conisus est, 17 hominem nosse se et circumspicere debere, quid sit, unde sit, quare sit: utrum elementis concretus an concinnatus atomis, an
 15 potius a Deo factus, formatus, animatus. quod ipsum explorare 2 et eruere sine uniuersitatis inquisitione non possumus, cum ita cohaerentia, conexa, concatenata sint, ut nisi diuinitatis rationem diligenter excusseris, nescias humanitatis, nec possis pulchre gerere rem ciuilem, nisi cognoueris hanc communem omnium mundi
 20 ciuitatem, praecipue cum a feris beluis hoc differamus, quod illa prona in terramque uergentia nihil nata sunt prospicere nisi pabulum. nos, quibus uultus erectus, quibus suspectus in caelum
 25 sensibus nostris caelestem claritatem: sacrilegii enim uel maximi 3 instar est, humi quaerere quod in sublimi debeas inuenire. quo magis mihi uidentur qui hunc mundi totius ornatum non diuina ratione perfectum uolunt, sed frustis quibusdam temere cohae-
 30 rentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non habere. quid enim potest esse tam apertum, tam confessum tam- 4 que perspicuum, cum oculos in caelum sustuleris et quae sunt

1 claritate *P* 1 *m.* || adeo *Pr*: at uero *Vrsinus*; at *u. indicem uerbb.*

2 suscipere *r* 6 quaecunque *r* 7 quaerat quae sentiat *Lindner*: quae
om. Pr 9 fucatur *r*: fugatur *P* 12 connixus *r* 14 aelementis *P*
 || athomis *Pr* 17 connexa *r* 20 belluis *r* 21 sunt *Heumann*:
 sint *Pr* 22 Nobis *Heumann* 23 datus et sermo *Wopkens*, an datus
 est et sermo? || deum *P*: dominum *r* 24 fas est *Heumann*; at *cf.*
c. 30, 6 25 maximi *r*: maxime *P*

infra circaque lustraueris, quam esse aliquod numen praestantis-
 simae mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur,
 5 gubernetur? caelum ipsum uide, quam late tenditur, quam ra-
 pide uoluitur, uel quod in noctem astris distinguitur, uel quod in
 diem sole lustratur: iam scies, quam sit in eo summi moderato- 5
 ris mira et diuina libratio. uide et annum, ut solis ambitus fa-
 ciat, et mensem uide, ut luna auctu, senio, labore circumagat.
 6 quid tenebrarum et luminis dicam recursantes uices, ut sit nobis
 operis et quietis alterna reparatio? relinquenda uero astrologis
 prolixior de sideribus oratio, uel quod regant cursum nauigandi, 10
 uel quod arandi metendique tempus indicant, quae singula non
 modo ut crearentur, fierent, disponderentur, summi opificis et per-
 fectae rationis eguerunt, uerum etiam sentiri, perspicui, intelli-
 7 sine summa sollertia et ratione non possunt. quid, cum ordo tem-
 porum ac frugum stabili uarietate distinguitur, nonne auctorem 15
 suum parentemque testatur uer aequae cum suis floribus et aestas
 cum suis messibus et autumnus maturitas grata et hiberna oliuitas
 necessaria? qui ordo facile turbaretur, nisi maxima ratione consi-
 8 steret. iam prouidentiae quantae, ne hiemps sola glacie ureret
 aut sola aestas ardore torreret, autumnus et ueris inserere medium 20
 temperamentum, ut per uestigia sua anni reuertentis occulti et
 9 innoxii transitus laberentur. mari intende, lege litoris stringitur:
 quicquid arborum est uide, quam e terrae uisceribus animatur:
 aspice oceanum, refluit reciprocis aestibus: uide fontes, manant
 uenis perennibus: fluuios intueri, eunt semper exercitis lapsibus. 25
 10 quid loquar apte disposita recta montium, collium flexa, porrecta
 camporum? quidue animantium loquar aduersus sese tutelam
 multiformem? alias armatas cornibus, alias dentibus saeptas et
 fundatas ungulis et spicatas aculeis aut pedum celeritate liberas
 11 aut elatione pinnarum? ipsa praecipue formae nostrae pulchri- 30

9 astrologis *P* corr. *m.* 1 ex astrologis 10 uel quae — uel quae *r*
 11 indicant *P. Daniel*: inducant *Pr*; cf. *Davis*. 13 perspicis *P*, sed *s*
erata 15 ac *P*: hac *r* 16 testatur? Ver uulgo; rectius uerba distin-
xit Heumann 20 interserere *Heumann* 22 lauerentur *P*' 23 quam
deleuit Heum. || animantur *Vsener* 26 arrecta *Meursius*, erecta *Peri-*
zonius, ardua *Wopkens* 28 septas *Pr* || et munitas *Dalecampius* (aut
 fund. ungulis aut spicatas a. *Davisius*) 30 praecipuae *r*

tudo Deum fatetur artificem: status rigidus, uultus erectus, oculi in summo uelut in specula constituti et omnes ceteri sensus uelut in arce compositi.

Longum est ire per singula. nihil in homine membrorum est, 18
 5 quod non et necessitatis causa sit et decoris, et quod magis mi-
 rum est, eadem figura omnibus, sed quaedam unicuique linia-
 menta deflexa: sic et similes uniuersi uidemur et inter se singuli
 dissimiles inuenimur. quid nascendi ratio? quid cupido gene-
 randi? nonne a Deo data est, et ut ubera partu maturescente lac-
 10 tescant et ut tener fetus ubertate lactei roris adolescat? nec uni- 3
 uersitati solummodo Deus, sed et partibus consulit. Britannia sole
 deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur: Aegypti sic-
 citatem temperat Nilus amnis, Euphrates Mesopotamiam pro im-
 bribus pensat, Indus flumen et serere Orientem dicitur et rigare.
 15 quod si ingressus aliquam domum omnia exulta, disposita, or- 4
 nata uidisses, utique praeesse ei crederes dominum et illis bonis
 rebus multo esse meliorem. ita in hac mundi domo cum caelum
 terramque**perspicias prouidentiam, ordinem, legem, crede
 esse uniuersitatis dominum parentemque ipsis sideribus et totius
 20 mundi partibus pulchriorem: ni forte, quoniam de prouidentia 5
 nulla dubitatio est, inquirendum putas, utrum unius imperio an
 arbitrio plurimorum caeleste regnum gubernetur; quod ipsum
 non est multi laboris aperire cogitanti imperia terrena, quibus

12—14 secundum Cic. de deor. nat. II, §. 130

2 sensus *r*: sensib; *P* || uelud *P* 3 dispositi *Heumann* 6 linia-
 menta *Pr*: lineamenta *edd. posteriores* 9 data sunt *Dauisius* 10 foe-
 tus *r* 11 consuluit *Heumann* || bryttania *P* 13 amnis *del. Wowerus* ||
 colet euphrates *P*; colet nos auctore *Bursiano deleuimus*; uulgo locus ex
 sententia *Dauisii* sic interpungebatur: colit Euphrates Mesopotamiam,
 pro imbribus pensat Indus flumen et serere etc. *Glossema iam Heraldus odo-*
rauerat, sed perperam uerba pro imbribus pensat exulare iusserat 17 cum
 perspicias prouidentiam *Lindner deletis uerbis* caelum terramque; cum
 c. t. perspicies prouidentiam ordinem legem uides, crede *Heumann*; nos
Vahlenio auctore lacunae signum posuimus, cum potius participium ut
perlustrans intercidisse uideatur 19 siderebus *P* 20 nisi forte *Heu-*
mann 22 plurium *Gulielmus Meyer, sodalis philologici seminarii Mona-*
censis 23 malim terrena, a quibus; cf. *Cypr. de uan. idol.* 5: ad diuinum
 imperium etiam de terris mutuemur exemplum

6 exempla utique de caelo. quando umquam regni societas aut cum fide coepit aut sine cruore desiit? omitto Persas de equorum hinitu augurantes principatum, et Thebanorum par, mortuam fabulam, transeo. ob pastorum et casae regnum de geminis memoria notissima est. generi et soceri bella toto orbe diffusa sunt, et tam
 7 magni imperii duos fortuna non cepit. uide cetera: rex unus apibus, dux unus in gregibus, in armentis rector unus. tu in caelo summam maiestatem diuidi credas et scindi ueri illius ac diuini imperii totam potestatem, cum palam sit parentem omnium Deum nec principium habere nec terminum, qui natiuitatem omnibus
 8 praestet, sibi perpetuitatem, qui ante mundum fuerit sibi ipse pro mundo: qui uniuersa, quaecumque sunt, uerbo iubet, ratione dispensat, uirtute consummat. hic non uideri potest, uisu clarior est, nec comprehendi [potest], tactu purior est, nec aestimari, sensibus maior est, infinitus, immensus et soli sibi tantus,
 9 quantus est, notus: nobis uero ad intellectum pectus angustum est, et ideo sic eum digne aestimamus, dum inaeestimabilem dicimus. eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei qui se putat nosse, minuit: qui non uult minuere, non nouit. nec nomen
 10 Deo quaeras, Deus nomen est. illic uocabulis opus est, cum per singulos propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est: Deo, qui solus est, Dei uocabulum totum est. quem si patrem dixerō, carnalem opineris, si regem, terrenum

2 desiit *Vrsinus* (ex *Cypriano* l. c. 5, 2): discessit *Pr* 3 thebanorum permortuam *Pr*, em. *Meursius* et *Rigaltius* ex *Cypriano* l. c.: sic Thebanorum germanitas rupta 6 fortuna duos *Heumann* probabiliter; cf. *Lucan.* I, 109 et *Flor.* II, 13 (IV, 2) §. 14: sic de principatu laborabant, tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet || coepit *r* || rex unus est apibus *Cypr.* l. c. 8 s. maiestatem *Vahlen*: s. potestatem *Pr*, summam (om. potestatem) diuidi *Dauisius*; cf. *Cypr.* l. c. 8: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem 11 prestat *P* 12 iubeat — dispense — consummet *Dauisius*

14 comprehendi *r* || tactu purior est addiderunt *Canterus* (V. L. I, 7) et *Vrsinus* ex *Cypriano* 5, 5; huius coli loco potest, quo recte caret *Cyprianus*, perperam irrepsisse aut ex purior est deprauatum esse uidetur 16 uero *P* corr. e uerbo 20 dei *Vrsinus*; at u. *Cypr.* 5, 7, quamquam ibi quoque aliquot edd. genetiū habent 22 'quia solus est dicit in simili loco *Lactantius* I. D. I, 6, 5 cf. I, 11' *Vahlen* 23 terrenum opineris si regem carnalem susp. *Pr*; adiectiua terrenum et carnalem inuicem transposuit *Wopkens*

suspiceris, si dominum, intellegis utique mortalem. aufer addi-
tamenta nominum et perspicies eius claritatem. quid quod omnium 11
de isto habeo consensum? audio uulgi: cum ad caelum manus
tendunt, nihil aliud quam 'Deum' dicunt et 'Deus magnus est' et
5 'Deus uerus est' et 'si Deus dederit.' uulgi iste naturalis sermo
est an Christiani confitentis oratio? et qui Iouem principem uo-
lunt, falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt.

Audio poetas quoque unum patrem diuum atque hominum prae- 19
dicantes, et talem esse mortalium mentem qualem parens om-
nium diem induxerit. quid Mantuanus Maro? nonne apertius, pro- 2
ximius, uerius principio ait caelum ac terras et cetera
mundi membra spiritus intus alit et infusa mens agitat,
inde hominum pecudumque genus et quicquid aliud
animalium? idem alio loco mentem istam et spiritum deum no-
15 minat. haec enim uerba sunt:

deum namque ire per omnes
terrassque tractusque maris caelumque profundum,
unde homines et pecudes, unde imber et ignes.
quid aliud et a nobis Deus quam mens et ratio et spiritus praedica- 3
tur? recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum: deprehen-
des eos, etsi sermonibus uariis, ipsis tamen rebus in hanc unam
coire et conspirare sententiam. omitto illos rudes et ueteres, qui de 4
suis dictis sapientes esse meruerunt. sit Thales Milesius omnium
primus, qui primus omnium de caelestibus disputauit. is autem Mi-

11 secundum Aen. VI, 724 sqq. 16 Georg. III, 221 sq. 18 Aen.
I, 743. 20 sqq. ex Cic. de deor. nat. I, c. 10 sqq.

3 de histo *P ante rasuram* || audi *Vonck*, at cf. *Cypr. de id. uan.* 9:
dici frequenter audimus: o deus! et deus uidet etc. 5 dñs uerus *P corr. in*
dñs uerus (*pro dñs uerus*) 8 audi *Vrsinus* 10 diem induxerit *Dauisius*:
diem duxerit *P*, deus induxerit *r* 11 uerius? Principio *edd.* || ac *P*:
et *r* 13 quicquid alitur anim. *Vonck Spec. 140* 15 uerba *Vrsinus* (*sed*
hic sine causa eius uerba): uera *Pr* 18 unde hominum genus et pecudes
Vergilius Aen. 1, 743; in Georg. 4, 223 sic pergit: hinc pecudes, armenta,
uiros, genus omne ferarum etc. 19 aliud et *P*: aliud *r* || a) ad *P ante*
rasuram 20 disciplinas *Heumann* 21 uarios *malim* 23 Si Tha-
les *r* 24 primus omnium obelo notauit censor in *Z. f. Philos. u. kath.*
Theol. 18, 170 || disputabit *P* || is autem *Vahlen*: isdem *P*, idem *r*; is
rerum *Elmenhorst deletis uerbis milesius thales*

lesius Thales rerum initium aquam dixit, deum autem eam mentem
 quae ex aqua cuncta formauerit: [eo altior et sublimior aquae et
 spiritus ratio, quam ut ab homine potuerit inueniri, a deo tradi-
 tum]: uides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem
 5 consonare. Anaximenes deinceps et post Apolloniatas Diogenes aëra
 deum statuunt infinitum et inmensum: horum quoque similis de
 6 diuinitate consensus est. Anaxagorae uero descriptio et motus in-
 finitae mentis deus dicitur, et Pythagorae deus est animus per uni-
 uersam rerum naturam commeans et intentus, ex quo etiam ani-
 7 malium omnium uita capiatur. Xenophanem notum est omne infi-
 nitum cum mente deum tradere, et Antisthenem populares deos
 multos, sed naturalem unum praecipuum, Speusippum uim [natu-
 8 ralem] animalem, qua omnia regantur, Deum nosse. quid? Demo-
 critus, quamuis atomorum primus inuentor, nonne plerumque
 naturam quae imagines fundat et intellegentiam deum loquitur? 15
 Straton quoque et ipse naturam? etiam Epicurus ille, qui deos aut
 9 otiosos fingit aut nullos, naturam tamen superponit. Aristoteles
 uariat et adsignat tamen unam potestatem: nam interim mentem,
 mundum interim deum dicit, interim mundo deum praeficit. Hera-
 clides Ponticus quoque deo diuinam mentem quamuis uarie ad- 20

2 eo *P* distincte: et *r*, est *Vahlen*, eho *Rigaltius*, en *Holden*; nos colon
cum J. Fr. Gronouio (Obs. eccl. c. 7 p. 80) ut glossema inclusimus (*Cel-
 larius uerba eodem Gronouio praeunte sic transposuit: opinionem conso-
 nare, sed altior etc.*) 3 poterit *Pr* || traditum *P*, tradita *r*, traditur *Vahlen*;
 lectione codicis genuina glossematis suspicio augetur 4 philosophi *P*
 5 anaximenes *P* 7 Anaxagorae rerum descriptio et modus inf. mentis
 opus dicitur *Bouhier in Clerici Bibl. sel. XVI, 222* || motus *Meursius et*
Rigaltius: metus P, modus r || mentis opus (uel m. esse) dicitur *Lindner*
 10 capiatur *r*: capitatur *P*, carpatur *Vahlen coll. Cic. de d. nat. I, § 27;*
cf. Lactant. D. I. I, 5, 17 || xenophanem *P*, Xenophanem *r* 11 antisthenem
P, Antisthenem *r* 12 zeuxippus *P*, speusippus *r*, em. *Gelenius* || uim
 animalem *Dauisius* (ad *Cic. de d. nat. I, § 32*): uim naturalem animalem
Pr, uim naturamue anim. *Wopkens* 13 qua *Pr*: quo *P corr. m. 2* || deum
 esse *Vrsinus; at cf. Madu. ad Cic. de fin. II, § 8* || Quid Democritus?
uulgo; ut nos, distinxit primus Arntzenius 14 athomorum *P'r* 18 de-
 signat *Vahlen coll. p. 28, 6 et Cic. de d. nat. I, § 33* || uni (uel unam mundo)
Wopkens 19 praeficit] additum in *Pr*: Aristoteles (Aristoteles *r*) ponticus
 uariat alias mundo alias menti diuinae tribuens principatum, quae uerba ut
 glossema *Vrsinus expulit; rectius C. Roeren in Minucianis (Coloniae 1859)*
 ea deleta emblemate Aristoteles ponticus post Theophrastus (p. 27, 1) trans-
 ponenda esse intellexit coll. *Cic. de d. nat. I § 35* 20 quoque de deo *Pr*

scribit. Theophrastus etiam uariat, alias mundo, alias menti di- 10
 uinae tribuens principatum. Zenon et Chrysippus et Cleanthes sunt
 et ipsi multiformes, sed ad unitatem prouidentiae omnes reuoluun-
 tur. Cleanthes enim mentem, modo animum, modo aethera, ple-
 5 rumque rationem deum disseruit. Zenon, eiusdem magister, na-
 turalem legem atque diuinam et aethera interim interdumque ra-
 tionem uult omnium esse principium; idem interpretando Iuno-
 nem aëra, Iouem caelum, Neptunum mare, ignem esse Vulca-
 num et ceteros similiter uulgi deos elementa esse monstrando pu-
 10 blicum arguit grauitur et reuincit errorem. eadem fere Chrysip- 11
 pus: uim diuinam, rationalem naturam et mundum interim et
 fatalem necessitatem deum credit Zenonemque interpretatione
 physiologica in Hesiodi, Homeri Orpheique carminibus imita-
 tur. Babylonio etiam Diogeni disciplina est exponendi et disse- 12
 15 rendi, Iouis partum et ortum Mineruae et hoc genus cetera rerum
 uocabula esse, non deorum. nam Socraticus Xenophon formam dei 13
 ueri negat uideri posse et ideo quaeri non oportere, Ariston Stoicus
 comprehendere omnino non posse: uterque maiestatem Dei intelle-
 gendi desperatione senserunt. Platoni apertior de deo et rebus 14
 20 ipsis et nominibus oratio est et quae tota esset caelestis, nisi per-
 suasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesceret. Platoni ita-
 que in Timaeo deus est ipso suo nomine mundi parens, artifex
 animae, caelestium terrenorumque fabricator, quem et inuenire

1 Theophrastus etiam *Vahlen*: theophrastus et *P* || uariat — principa-
 tum] *hic om. P*, *cf. ad p. 26, 19* 2 chrysippus *Pr*, *item infra* 4 mentem
Pr: mundum *Dauisius*: ipse malim mundum modo (*uel* mentem modo), modo
 animum; *cf. Cic. l. c. § 37*: Cleanthes autem.. tum ipsum mundum deum
 dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen, tum
 ultimum et altissimum.. ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum
 indicat 5 disserit *Dauisius recte, ut uidetur*; *nam praesentia praeter*
 § 4 (*de Thalete*) *et antecedunt et sequuntur* 11 uim enim diuinam *Vonck*
L. L. p. 56 13 physiologica *Bursian*: physo.sogiae *P corr. in phylo-*
logiae, physiologiae r || aesiodi homeri orfeique *P* 14 disciplina eadem
 est exponenti et disserenti *malim* 15 cetera *Rigaltius*: ceterarum *Pr*
 16 nam *P*: *fort. iam* || xenophon *P* 17 aristostonicus *P*, Aristostoeicus *r*,
 Aristochius *Gelenius*; *nos formam Ariston ex leui codicis corruptela*
restituimus 18 comprehendendi *Pr* || maiestatem *P* 20 et hominibus
Meursius, at u. Davis. || *fort. est, quae (sine et)* 22 ipso suo *P corr.*
ex ipsuo; ipso Vrsinus

difficile prae nimia et incredibili potestate, et cum inueneris, in
 15 publicum dicere impossibile praefatur. eadem fere sunt ista, quae
 nostra sunt: nam et Deum nouimus et parentem omnium dicimus
 et numquam publice nisi interrogati praedicamus.

20 Exposui opiniones omnium ferme philosophorum, quibus inlu- 5
 strior gloria est, Deum unum multis licet designasse nominibus,
 ut quiuisset arbitretur, aut nunc Christianos philosophos esse aut phi-
 2 losophos fuisse iam tunc Christianos. quod si prouidentia mundus
 regitur et unius Dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas inpe-
 ritorum fabellis suis delectata uel capta ad errorem mutui rapere 10
 consensus, cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus
 3 et rationis et uetustatis adstitit auctoritas. maioribus enim nostris
 tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint etiam talia
 monstruosa miracula: Scyllam multiplicem, Chimaeram multi-
 formem et Hydram felicibus uulneribus renascentem et Centauros 15
 equos suis hominibus inplexos, et quicquid famae licet fingere,
 4 illis erat libenter audire. quid illas aniles fabulas, de hominibus
 aues et feras, † homines et de hominibus arbores atque flores?
 quae si essent facta, fierent: quia fieri non possunt, ideo nec facta
 5 sunt. similiter † ac uero erga deos quoque maiores nostri inprovidi, 20
 creduli rudi simplicitate crediderunt: dum reges suos colunt reli-

1 inueneris r: inueniris *P*, corr. m. 2 in inuenires 2 profatur *Meur-*
sius || fere sunt (st) ista *scripsi*: fere et ista *Pr*, fere ista quae et nostra
 sunt *Vrsinus* 5 opiones o. f. philosophorum *P* 6 deum — nomini-
 bus *delendum censebat Heumann* 7 philosophos (bis) *P*, item u. 11
 10 delectata uel obelo notauit *Dauisius*, delect. et *Heum.*, potuit etiam
 uel capta ex glossemate addi (delectata uelut captos *Vonck L. L.* 56)
 13 talia *Vonck (Spec. 141)*: alia *Pr* 14 monstruosa miracula r: mon-
 struosa mira, miracula *P*; cf. simile uitium 36, 5 || chimera *Pr* 16 equos
 [suis] hominibus *Wowerus*, idem equos semihominibus *coniciens* ||
 licet *P*: libet *Heumann* 17 libentibus *Heumann* || illae a. fabulae
Heum. coll. p. 32, 5 18 homines *Pr*, omnes *Scheffer*, homines *deleuit*
Lindner, de feris homines *Dauisius*, nominem *Vonck L. L. p. 56*; contra
Anonymus in Misc. Obseru. I uerba homines et de hominibus obelo no-
tauit; nobis in mentem uenit: de hominibus aues et feras, immo et de ho-
 minibus arbores atque flores? 19 quia *P*: quae r || non *P s. l. sed a pr.*
manu 20 similiter ac uero *Pr corrupte*; similiter uero *Vrsinus*, simili
 errore *Heumann*, similiter adeo *Vahlen* || improuide creduli *Heumann*
coll. c. 14, 6 incaute creduli 21 credulis *P ante rasuram*

giose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus uidere, dum
gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt
quae fuerant adsumpta solacia. denique et antequam commerciis 6
orbis pateret et antequam gentes ritus suos moresque miscerent,
5 unaquaeque natio conditorem suum aut ducem inclytum aut regi-
nam pudicam sexu suo fortiozem aut alicuius muneris uel artis
repertorem uenerabatur ut ciuem bonae memoriae: sic et defunc-
tis praemium et futuris dabatur exemplum.

Lege historicorum scripta uel scripta sapientium: eadem me- 21
10 cum recognoscēs. ob merita uirtutis aut muneris deos habitos
Euhemerus exsequitur, et eorum natales, patrias, sepulcra dinu-
merat et per prouincias monstrat, Dictaei Iouis et Apollinis Del-
phici et Phariae Isidis et Cereris Eleusinae. Prodicus adsump- 2
tos in deos loquitur, qui errando inuentis nouis frugibus utilitati
15 hominum profuerunt. in eandem sententiam et Persaeus philoso-
phatur et adnectit inuentas fruges et frugum ipsarum reperto-
res isdem nominibus, ut comicus sermo est, Venerem sine Libero et
Cerere frigere. Alexander ille Magnus insigni uolumine ad matrem 3
suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis homi-
20 nibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium princi-
pem, et postea Iouis gentem. Saturnum enim principem huius ge- 4

2 memoriam *Heumann* || in statuis *P*: instantius *r* 3 solatia *r* 6 se-
xuae suo *Heumann* 7 uenerabatur aut ciuem *Vsener* 9 historicorum
P. Daniel et *Vrsinus* (cf. *Lact. D. I. V*, 4, 6): stoicorum *Pr* || scripta sa-
pientium *deleuit Cellarius seruata lectione* Stoicorum 11 Euhemerus
Gelenius: erueret *P*, eruerent *r* || exequitur *r* || naturales *r* 12 dicta
ei Iouis *P* (ei *corr. in et*) || delphici et phariae *r*: delphices fariae (*corr. m.* 2
delfi et pariae) *P* 13 Prodicus *Rigaltius* (*coll. Cic. de d. nat. 1, 42, 118*):
prodigus *P*, prodigiis *r* 14 arando *Vsenerus probabiliter* || frugi-
bus *spurium esse censebat Vrsinus coll. Cic. l. l.*, praesertim cum sequa-
tur (Persaeus) adnectit inuentas fruges; ceterum Ciceronis locum a Mi-
nucio perperam intellectum esse apparet; nam Prodicus non inuen-
tores rerum quarundam, sed ipsa quae hominum uitae prodesse deorum
in numero habita esse dixit; cf. *Sext. Empir. adu. Phys. c. 2*: Προδίκιος
ὁ Κείος ἡλίον φησι καὶ ἐλήνην καὶ ποταμούς καὶ κρήνας, καὶ καθόλου
πάντα τὰ ὠφελούντα τὸν βίον ἡμῶν οἱ παλαιοὶ θεοὺς ἐνόμισαν 15 pro-
fuerunt *P*: profuere *edd.* || perseus *Pr*; cf. *Cic. de d. nat. 1, 15, 38* ||
filosofatur *P* 16 et. adnectit *P* (et *corr. ex ec*) 17 iisdem *r* 18 Mag-
nus *Wouerus*: magnus macedo *Pr*; cf. *Cypr. de idol. uan. 2, 2* || illic
Rigaltius: illi *P*, ille *r* 21 gentem] sequitur in codice (item in *edd.*

neris et examinis omnes scriptores uetustatis Graeci Romanique hominem prodiderunt. scit hoc Nepos et Cassius in historia, et 5 Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. is itaque Saturnus Creta profugus Italiam metu filii saeuientis accesserat, et Iani susceptus hospitio rudes illos homines et agrestes multa docuit ut Graeculus 5 et politus, litteras inprimere, nummos signare, instrumenta conficere. itaque latebram suam, quod tuto latuisset, uocari maluit Latium, et urbem Saturniam idem de suo nomine et Ianiculum 7 Ianus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt. homo igitur utique qui fugit, homo utique qui latuit, et pater hominis et 10 natus ex homine: Terrae enim uel Caeli filius, quod apud Italos esset ignotis parentibus proditus, ut in hodiernum inopinato uisus 8 caelo missos, ignobiles et ignotos terrae filios nominamus. eius filius Iuppiter Cretae excluso parente regnauit, illic obiit, illic filios habuit: adhuc antrum Iouis uisitur et sepulcrum eius ostendi- 15 tur, et ipsis sacris suis humanitatis arguitur.

9 Otiosum est ire per singulos et totam seriem generis istius explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas in ceteros ipso ordine successionis influxerit, nisi forte post mortem deos fingitis, et perierante Proculo deus Romulus, et Iuba Mauris uo- 20 lentibus deus est, et diui ceteri reges, qui consecrantur non ad 10 fidem numinis, sed ad honorem emeritae potestatis. inuitis his denique hoc nomen adscribitur: optant in homine perseuerare, fieri se deos metuunt, etsi iam senes nolunt. ergo nec de mortuis dii, quoniam Deus mori non potest, nec de natis, quoniam 25 moritur omne quod nascitur: diuinum autem id est, quod nec 11 ortum habet nec occasum. cur enim, si nati sunt, non hodie quo-

omnibus) et despicias isidis ad hirundinem sistrum p. 31, 7 — cum sit ueritas obuia sed requirentibus p. 33, 21; *uerum ordinem primus indicauit Lindner*; cf. *excursum III in eius editione*

1 uetustae aetatis *Vonck L. L. 56* 2 scit *P*: scribit *Pithoeus* || et (*ante Thallus*) *delendum uidetur* 4 et iani *P*: etiam *r* 8 idem *Vsener*: dedit *Pr*, deinde *Bursian*, indito *Dombart*, dedit *deleuit Gelenius* 11 et terre enim et coeli *r* 14 craete *P* 15 illic adhuc *Heumann* 20 et *P*: ut *Meursius* || perierante *Pr*: peierante *edd. posteriores*; cf. *Vsener in Fleckeiseni Annal. philol. 1865 p. 226 sq.* || Iuba *r*: iuua *P* 22 inuitis denique *Balduinus* 23 optant homines p. *Heumann* 24 et etsi *Heumann*, etiam senes *Vrsinus* 25 potest *Wowerus*: posset *P*, possit *r* 27 hodie quoque *scripsi*: hodieque *Pr*; cf. *Cypr. l. c. 2, 3*

- que nascuntur? nisi forte iam Iuppiter senuit et partus in Iunone defecit et Minerua canuit antequam peperit. an ideo cessauit ista generatio, quoniam nulla huiusmodi fabulis praebetur adsensio? ceterum si dii creare possent, interire non possent, plures totis 12
- hominibus deos haberemus, ut iam eos nec caelum contineret nec aër caperet nec terra gestaret. unde manifestum est homines illos fuisse, quos et natos legimus et mortuos scimus. † et despicias Isidis ad hirundinem, sistrum, et ad sparsis membris inanem tui Serapidis siue Osiris tumulum.
- 10 Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria: inuenies exitus 22 tristes, fata et funera et luctus atque plactus miserorum deorum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo et caluis sacerdotibus luget, plangit, inquit, et Isiaki miseri caedunt pectora et dolorem infelicissimae matris imitantur: mox inuento
- 15 paruulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inuentor gloriatur, nec desinunt annis omnibus uel perdere quod inueniunt uel inuenire quod perdunt. nonne ridiculum est uel lu- 2 gere quod colas uel colere quod lugeas? haec tamen Aegyptia quondam nunc et sacra Romana sunt. Ceres facibus accensis
- 20 et serpente circumdata errore subreptam et corruptam Liberam anxia et sollicita uestigat: haec sunt Eleusinia. et quae Iouis sacra sunt? nutrix capella est et auido patri subtrahitur in- 3 fans, ne uoretur, et Corybantum cymbalis, ne pater audiat uagitus, tinnitus eliditur. Cybelae Dindyma pudet dicere, quae ad- 4

4 creari *Gelenius* || possint *Pr*, em. *Gelenius* 6 aer *r*: aera *P*
 7 et despicias *P*, et dispicias *r*; uerba partim corrupta ex alio loco huc inuecta esse primus intellexit *Vahlen*, qui ea post uerba haec tamen Aegyptia quondam nunc et Romana sacra sunt (*uersu* 19) transponenda et sic corrigenda censet: et desipias Isidis ad hirundinem etc. h. e. et licet tibi iam desipere (cf. 24, 5 in ista desipere) ad Isidis hirundinem, sistrum, siue ad ea quae ad Isidis cultum pertinent 8 ad sparsis *Oehler*: adsparsis *P*, aspersis *r*, dispersis *Meursius* 9 Osiridis *r* 10 sacra ipsa et mysteria *Balduinus* 12 cynecephalo *P*, item paulo post || et aliis sac. *r* 13 anquirat *malim* 20 circumlata *r* 21 at quae *Vrsinus* 24 tinnitus *Gelenius*: initus *Pr* || editur *Wowerus* || cybele *Pr*; de Cybele Dindymena *Gelenius*, Cybelen Dyndimenam *Meursius*; de adiectiuo Dindyma (sc. sacra) confert *Roeren Columellam de cultu hort. u.* 220 et *Ausonii ep.* 25 ad *Paul.* 16; adde glossam in cod. *Bernensi* 224 fol. 209^a Dindyma: misteria

ulterum suum infeliciter placitum, quoniam ipsa et deformis et uetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut deum scilicet faceret eunuchum. propter hanc fabulam Galli eam et semiuiri sui corporis supplicio colunt. haec 5 iam non sunt sacra, tormenta sunt. quid? formae ipsae et habitus 5 nonne arguunt ludibria et dedecora deorum uestrorum? Vulcanus claudus deus et debilis, Apollo tot aetatibus levis, Aesculapius bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius, Neptunus glaucis oculis, Minerva caesiis, bubulis Iuno, pedibus Mercurius alatis, Pan unguulatis, Saturnus compeditis. Ianus uero 10 frontes duas gestat, quasi et auersus incedat: Diana interim est alte succincta uenatrix et Ephesia mammis multis et uberibus ex- 6 structa et Triuia trinis capitibus et multis manibus horrida. quid ipse Iuppiter uester? modo inerbis statuitur, modo barbatus locatur; et cum Hammon dicitur, habet cornua, et cum Capitolinus, 15 tunc gerit fulmina, et cum Latiaris, cruore perfunditur, et cum Feretrius, † non auditur. et ne longius multos Ioues obeam, tot 7 sunt Iouis monstra quot nomina. Erigone suspensa de laqueo est, ut uirgo inter astra ignita sit, Castores alternis moriuntur ut uiuant, Aesculapius ut in deum surgat fulminatur, Hercules ut ho- 20 minem exuat, Oetaeis ignibus concrematur.

23 Has fabulas et errores et ab inperitis parentibus discimus, et quod est grauius, ipsi studiis et disciplinis elaboramus, carminibus praecipue poetarum, qui plurimum quantum ueritati ipsi 2 sua auctoritate nocuerunt. et Plato ideo praeclare Homerum illum 25

1 suum *P*: sumi *r* || ipsa et *Heumann*: et ipsa *Pr* 2 ut] et *Gelenius* 3 faceret et eunuchum *P*, sed et *erasum* 4 Galli eam semiuiri *A. I. Cramerus ad Iuuenalis Schol. p. 49* 6 et decora *Pr*, em. *Gelenius* 7 deus *Wowerus obelo notauit* || laevis *Gelenius* 11 et *P*: ut *r* 12 uberibus *Vrsinus*: ueribus *P*, uerubus *r*, tuberibus *Scaliger* 13 tribia *P* || multis canibus *Meursius* 14 noster *r* || inbarbis *P corr. ex inbaruis, imberbis r* || locatur *del. Heumann* 16 tunc] manu *Withof in Encaeniis critt. (1741) p. 213* 17 non auditur *Pr*, non aditur *Wowerus*, opimis induitur *J. Fr. Gronouius*, pompa aditur *Perizonius et Heumann (sed hic cum pompa)*, non audit *Dauisius*; cf. *Prelleri mythol. Ro. p. 220* 18 quod *P* 19 ignita *r*: ignata *P* 21 aeteis *r*, henneis *P*; cf. *Cypr. l. c. 1, 3* 22 didicimus *r* 23 ipsi studiis *Meursius*: ipsis studiis *Pr* 24 qui per- mirum quantum *r* || ipsa sua *Heraldus* 25 suauitate *Lindner* || nocuerunt *P*: nocuere *edd.*

inclytum laudatum et coronatum de ciuitate, quam in sermone instituebat, eiecit. hic enim praecipuus bello Troico deos uestros, 3 etsi ludos facit, tamen in hominum rebus et actibus miscuit, hic eorum paria composuit, sauciauit Venerem, Martem uinxit, uulnerauit, fugauit. Iouem narrat Briareo liberatum, ne a diis ce- 4 teris ligaretur, et Sarpedonem filium, quoniam morti non poterat eripere, cruentis imbris fleuisse, et loro Veneris inlectum flagrantius, quam in adulteras soleat, cum Iunone uxore concumbere. alibi Hercules stercora egerit et Apollo Admeto pecus pa- 5 scit. Laomedonti uero muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accipit. illic *Vulcanus* Iouis fulmen cum 6 Aeneae armis in incude fabricatur, cum caelum et fulmina et fulgura longe ante fuerint, quam Iuppiter in Creta nasceretur, et flammam ueri fulminis nec Cyclops potuerit imitari nec ipse Iup- 15 piter non uereri. quid loquar Martis et Veneris adulterium de- 7 prehensum et in Ganymeden Iouis stuprum caelo consecratum? quae omnia in hoc prodita, ut uitii hominum quaedam auctoritas pararetur. his atque huiusmodi figmentis et mendaciis dulcio- 8 ribus corrumpuntur ingenia puerorum et isdem fabulis inhaerentibus adusque summae aetatis robur adolescunt et in isdem opinionibus miseri consenescent, cum sit ueritas obuia, sed requirentibus. 20

Quis ergo dubitat hominum imagines consecratas uulgus orare 9 et publice colere, dum opinio et mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore praestringitur, argenti nitore 25 et candore eboris hebetatur? quodsi in animum quis inducat, 10 tormentis quibus et quibus machinis simulacrum omne formetur, erubescet timere se materiem ab artifice, ut deum faceret, inlustram. deus enim ligneus, rogi fortasse uel infelicis stipitis portio, 11

1 lautum *Andr. Schottus*; at *cf. Heum. VII, 457 et de uoc. coronatum Plat. de Rep. III, p. 398 A* || quam sermone *Vrsinus* 3 tamen hominum rebus *Vsener* 4 Martem *r*: matrem *P* 5 a Briareo *Vrsinus*; at *cf. p. 26, 7; 34, 2; 36, 7* 7 fleuisse *Gelenius*: fleuit *Pr* || loro *Heraldus*: thoro *Pr*, cesto *Gelenius* 9 Admeti *Cypr. l. c. 1, 3* 10 instruit *Heusinger coll. Nep. Them. 6, 4* 11 accepit *Pr, em. Gelenius* || *Vulcanus suppleuit Vrsinus* 14 cyclops *P* 16 ganimeden *P*, ganimedem *r* 17 ut ui. tiis *P*; ut iudiciis *Rigaltius* 18 hiis *P* || dulcibus *Heumann* 19 hisdem *r* 20 adusque *P*: aliisque *r* || iisdem *r* 22 hominum *scripsi*: hominum *Pr* 27 erubescet *P* || temere se materies. illusum (*corr. in praef. illusam*) *r* || materië* *P* (ē *in ras.*), materiei *Vrsinus* 28 ligneus *P*

- 12 suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur. et deus aereus uel argenteus de immundo uasculo, ut accepimus factum Aegyptio regi, conflatur, tunditur malleis et *in* incudibus figuratur: et lapideus *deus* caeditur, scalpitur et ab impurato homine leuigatur, nec sentit suae natiuitatis iniuriam, ita ut nec postea de uestra uenere ratione culturam: nisi forte nondum deus saxum est uel lignum 5
 13 uel argentum. quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, sculpitur: nondum deus est: ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, oratur: tunc postremo deus est, cum homo illum uoluit et dedicauit. 10
 24 Quanto uerius de diis uestris animalia muta naturaliter iudicant! mures, hirundines, milui non sentire eos sciunt: rodunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei uestri ore nidificant: araneae uero faciem eius intexunt et de ipso capite sua fila 2
 2 suspendunt. uos tergetis, mundatis, eraditis et illos, quos facitis 15
 protegitis, et timetis, dum unusquisque uestrum non cogitat prius se debere deum nosse quam colere, dum inconsulte gestiunt parentibus oboedire, dum fieri malunt alieni erroris accessio quam sibi credere, dum nihil ex his quae timent norunt. sic in auro et argento auaritia consecrata est, sic statuorum inanum consignata 20
 forma, sic nata Romana superstitio: quorum ritus si percenseas, 3
 3 ridenda quam multa, *quam multa* etiam miseranda sunt! nudi cruda hieme discurrunt, alii incedunt pilleati, scuta uetera circumferunt, pelles caedunt, mendicantes uicatim deos ducunt:

1 aereus *Gelenius*: ereus *P*, cereus *r*, aureus *Gataker* 2 ut accepimus *Vonk L. L. p. 56*: ut saepius *Pr*; iam *Gatakerus* ut legimus uel ut scimus *flagitauerat*; de re cf. *Herodot. 2, 1, 72* 3 in *addidit Meursius*; cf. *p. 33, 12. Arnob. I, 39*; in inc. (*sine et*) *Wowerus* 4 deus *addidit Vahlen* || sculpitur *de Muralto, operarum ut uidetur errore* || impurato *P*: imperito *r* 8 scalpitur *r* 10 illum *P*: ille *r* || uoluit *P*: nouit *Meursius*, coluit *Dauisius* 11 Quanto uerius *Vrsinus*: quanta uero *Pr*, quam uero *Dombart*; *Vrsini coniecturam ita probabat Heumannus, ut naturaliter delendum censeret* 12 milui (nam non s. eos sciunt) *Heumann* || rodunt *Wowerus*: norunt *Pr* 13 insultant (*i. e. conspurcant*) *Wowerus* 15 tergitis *r* || quos facitis et protegitis, timetis *Meursius* 18 malunt *P* 22 quam multa quam multa *Heumann*: quam multa *Pr*, quam multa, multa *Gelenius* 23 discurrunt alii, alii inc. *Heumann* || pilleati *P*: pileati *edd.* 24 pelues *Monachius (ad Polycarpi epist. II, 366)*, peltas *Cuperus* || uicatim *Gelenius*: uicantes *Pr*

quaedam fana semel anno adire permittunt, quaedam in totum nefas uisere: est quo uiro non licet, nonnulla absque feminis sacra sunt, etiam seruo quibusdam caerimoniis interesse piaculari flagitium est: alia sacra coronat uniuiura, alia multiuiura, et magna religione conquiritur quae plura possit adulteria numerare. quid, qui sanguine suo libat et uulneribus suis supplicat, non profanus melius esset quam sic religiosus? aut cui testa sunt obscena demessa, quo modo deum non uiolat qui hoc modo placat, cum si eunuchos deus uellet, posset procreare, non facere? quis non intellegat male sanos et uanae et perditae mentis in ista desipere et ipsam errantium turbam mutua sibi patrocinia praestare? hic defensio communis furoris est furentium multitudo.

At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, fundauit imperium, cum non tam uirtute quam religione et pietate polleant. nimirum insignis et nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est. nonne in ortu suo et scelere collecti et muniti immanitatis suae terrore creuerunt? nam asylo prima plebs congregata est: confluxerant perdit, facinerosi, incesti, sicarii, proditores, et ut ipse Romulus imperator et rector populum suum facinore praecelleret, parricidium fecit. haec prima sunt auspicia religiosae ciuitatis. mox alienas uirgines iam desponsatas, iam destinatas et nonnullas de matrimonio mulierculas sine more rapuit, uiolauit, inludit, et cum earum parentibus, id est cum soceris suis bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. quid inreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia turpius? iam finitimos agro pellere, ciuitates proximas euertere cum templis et altaribus, captos cogere, damnis alienis et suis

2 quo uiro ire non licet *Dauisius*, at facile suppleas adire ex praecedentibus || licet *Gelenius*: licet et *Pr* 5 adulteria quam partus numerare *Vahlen coll. Lact. D. Inst. I, 17*: etiamne haec habet aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria quam partus? 7 nonne *Vahlen coll. p. 18, 1. 22, 5. 23, 8 etc.* || testa *Gelenius*: exta *Pr*; cf. *Plin. N. H. 35 § 165*: Samia testa Matris deum sacerdotes qui Galli uocantur uiriliter amputare etc. 8 non uiolat *Perizonius*: uiolat *Pr* 10 in ista] ita *Heumann* 12 Sic defensio *Wopkens* 13 At enim *Heumann*, at cf. 26, 7 at nonnumquam tamen || ausit *P* 15 inperii *P* 18 facinerosi *P*: facinorosi *edd.* 21 uirginis *P* || iam desponsatas obelo notauit *Vsener* 24 id est cum soceris *Wowero immerito glossema uidebatur* 26 turpius *Dombart*: tutius *Pr*, atrocius *Heumann*; possis etiam taetrius 27 rapta congerere *Heumann*

sceleribus adolescere cum Romulo regibus ceteris et posteris du-
 5 cibus disciplina communis est. ita quicquid Romani tenent, co-
 lunt, possident, audaciae praeda est: templa omnia de manubiis,
 id est de ruinis urbium, de spoliis deorum, de caedibus sacerdo-
 tum: hoc insultare et inludere est, uictis religionibus seruire, cap-
 6 tivas eas post uictorias adorare. nam adorare quae manu ceperis,
 sacriligium est consecrare, non numina. totiens ergo Romanis in-
 pium est quotiens triumphatum, tot de diis spolia quot de gen-
 tibus sunt tropaea. igitur Romani non ideo tanti, quod religiosi,
 7 sed quod inpune sacrilegi. neque enim potuerunt in ipsis bellis 10
 deos adiutores habere, aduersus quos arma rapuerunt, sed quos
 prostrauerant, detriumphatos colere coeperunt. quid autem isti
 dii pro Romanis possunt, qui nihil pro suis aduersus eorum arma
 ualuerunt? Romanorum enim uernaculos deos nouimus: Romulus,
 8 Picus, Tiberinus et Consus et Pilumnus ac Volumnus dii. Cloa- 15
 cinam Tatius et inuenit et coluit, Pauorem Hostilius atque Pallo-
 rem, mox a nescio quo Febris dedicata: haec alumna urbis istius
 superstitio, morbi et malae uoletudines. sane et Acca Larentia
 et Flora, meretrices propudiosae, inter morbos Romanorum et
 9 deos computandae. isti scilicet aduersus ceteros, qui in gentibus 20
 colebantur, Romanorum imperium protulerunt: neque enim eos
 aduersum suos homines uel Mars Thracius uel Iuppiter Creticus
 uel Iuno nunc Argiua, nunc Samia, nunc Poena, uel Diana Tau-
 rica uel Mater Idaea uel Aegyptia illa non numina, sed portenta
 10 uuerunt. nisi forte apud istos maior castitas uirginum aut religio 25

1 posteris *Dauisius*: postremis *Pr*, postumis *Wowerus*, post reges
Wopkens et Vonck L. L. 57 5 seruire et capt. *Wowerus* 7 a Romanis
Vrsinus 8 quod de *P* || gentibus sunt (*st*) *nos*: gentibus et *Pr*, et *del.*
Heum. 9 tropea *P*¹, trophea *P*²*r* 11 *fort.* rapuerant || sed quos *nos*:
 et quos *P pr. m. corr. ex* et quod 12 prostrauerant *Dombart et censor in*
Z. f. Philos. u. kath. Theol. (18, 171): postulauerant *Pr* 15 teuerinus *P*,
 Tyberinus *r* || Volumnus *Rigaltius*: polumnus *P*, Picumnus *r*; *Cyprianus*
 2, 5 neutrum nomen habet, sed solum Pilumni 17 haec almae urbis
Heumann 18 laurentia *Pr, em. Vrsinus*; cf. *Liuii I, 4* 19 inter
 probra Rom. *Heumann* 23 uel Diana *Gelenius*: nunc diana *Pr*; cf.
Cypr. 2, 9: Mars Thracius et Iuppiter Creticus et Iuno uel Argiua uel
 Samia uel Poena et Diana Taurica etc. || tauriga *P* 24 deum mater
 Idaea *Cyprianus* || idea *P* || sed et portenta *P, sed et erasum* 25 casti-
 tatis *r*

sanctior sacerdotum, cum paene in pluribus uirginibus, set quae
 inconsultius se uiris miscuissent, Vesta sane nesciente, sit ince-
 stum uindicatum, in residuis impunitatem fecerit non castitas tu-
 tior, sed impudicitia felicior. ubi autem magis a sacerdotibus 11
 5 quam inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur leno-
 cinia, adulteria meditantur? frequentius denique in aediuorum
 cellulis quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur. et 12
 tamen ante eos Deo dispensante diu regna tenuerunt Assyrii,
 Medi, Persae, Graeci etiam et Aegyptii, cum Pontifices et
 10 Aruales et Salios et Vestales et Augures non haberent nec pullos
 cauea reclusos, quorum cibo uel fastidio res publica summa
 regeretur.

Iam enim uenio ad illa auspicia et auguria Romana, quae summo 26
 labore collecta testatus es et paenitenter omissa et obseruata
 15 feliciter. Clodius scilicet et Flaminius et Iunius ideo exercitus 2
 perdiderunt, quod pullorum solistimum tripudium exspectandum
 non putauerunt. quid Regulus? nonne auguria seruauit et captus 3
 est? Mancinus religionem tenuit, et sub iugum missus est et de-
 ditus. pullos edaces habuit et Paulus, apud Cannas tamen cum
 20 maiore populi Romani parte prostratus est. Gaius Caesar, ne ante 4
 brumam in Africam nauigia transmitteret, auguriis et auspiciis
 renitentibus, spreuit: eo facilius et nauigauit et uicit. quae uero 5
 et quanta de oraculis prosequar? post mortem Amphiarus uen-
 tura respondit, qui proditum iri se ob monile ab uxorē nesciuit.

1 set quae *Vahlen*: et quae *Pr*, ut quae *Vrsinus* 2 Vesta sane nesciente
obelo notauit Heumann 4 magis quam a sacerdotibus *Heumann* 5 in-
 terras et *P pr. m.* || condicuntur *Vrsinus* 10 et (*ante Vest.*) *om. r*
 11 ciuo *P* || res summa *Vrsinus*, rei p. summa *Wowerus* 14 es *Gelenius*:
 est *Pr*; cf. cap. 7 || penitenter *P*, poenitenter *r* 15 Claudius *Meursius*
 16 solistimum *Gelenius*: sollempnissimum *P*, sollempnissimum *r* 17 ar-
 guria *P*, auspicia *Cyprianus l. c. 3, 6* 18 habuit Paulus et apud *Wopkens*,
 ut *Cyprianus 3, 6*; habuit et Paulus apud Cannas, tamen *uulgo*; *uerbo-*
rum distinctionem correxit Meursius 19 pop. Ro. *P. Daniel*: reip. *Pr* ||
 Caius *r* 21 nauigio *Dauisius*, at u. *Cypr.* 22 retinentibus *Vrsinus*,
 at u. *Cypr. 3, 6* || spreuit *P* || felicius *Heumann*, at u. *Buenem. ad*
Lactant. D. I. 6, 24, 2 23 euentura *malim*, cf. *tamen Lact. de mortt.*
persec. 10 24 proditum iri se *P corr. ex* prodituis rise; proditus est
 ipse *r* || nesciuit ire sias *P*, nescius. *Tiresias r*

- 6 Tiresias caecus futura uidebat, qui praesentia non uidebat. de
 Pyrrho Ennius Apollinis Pythi responsa confinxit, cum iam Apollo
 uersus facere desisset: cuius tunc cautum illud et ambiguum de-
 fecit oraculum, cum et politiores homines et minus creduli esse
 coeperunt. et Demosthenes, quod sciret responsa simulata, *φι- 5*
λπιζειν Pythiam querebatur.
- 7 At nonnumquam tamen ueritatem uel auspicia uel oracula te-
 tiggerunt. quamquam inter multa mendacia uideri possit indu-
 striam casus imitatus, adgrediar tamen fontem ipsum erroris et
 prauitatis, unde omnis caligo ista manauit, et altius eruere et ¹⁰
 aperire manifestius. spiritus sunt insinceri, uagi, a caelesti uigore
 8 terrenis labibus et cupiditatibus degrauati. isti igitur spiritus,
 posteaquam simplicitatem substantiae suae onusti et immersi ui-
 tiis perdiderunt, ad solacium calamitatis suae non desinunt per-
 diti iam perdere et deprauati errorem prauitatis infundere et alie- ¹⁵
 9 nati a Deo inductis prauis religionibus a Deo segregare. eos spi-
 ritus daemonas esse poetae sciunt, philosophi disserunt, Socrates
 nouit, qui ad nutum et arbitrium adsidentis sibi daemonis uel de-
 10 clinabat negotia uel petebat. magi quoque non tantum sciunt
 daemonas, sed etiam quicquid miraculi ludunt, per daemonas fa- ²⁰
 ciunt: illis adspirantibus et infundentibus praestigias edunt, uel
 11 quae non sunt uideri, uel quae sunt non uideri. eorum magorum
 et eloquio et negotio primus Hostanes et uerum Deum merita
 maiestate prosequitur et angelos, id est ministros et nuntios Dei
 sed ueri, eius uenerationi nouit adsistere, ut et nutu ipso et uultu ²⁵
 domini terriți contremescant. idem etiam daemonas prodidit ter-
 12 renos, uagos, humanitatis inimicos. quid Plato, qui inuenire Deum

1 caecus *suspectum Dawisio* 2 pyrrho *P* || pyti *P*, Pythii *r* || con-
 finxit *P* 3 illuc *r* 5 philippi zaeno phytiam *P*, Philippizin pytiam *r*
 6 quaerebatur *P* 7 tetiggerunt *P*: tetigere *edd.* 11 insingeri *P* || et
 uagi *Vrsinus*, ut habet *Cypr.* 3, 8 12 lauibis *P pr. m.* 15 perdit
 perdere *Vrsinus cum Cypriano* 19 appetebat *P. Daniel et Elmenhorst*,
 gerebat *Heumann* 20 miraculis *P. Daniel* 21 praest. edunt et effi-
 ciunt uel quae n. sunt uideri *Vahlen* 22 magnorum *P ante rasuram* (quo-
 rum tamen praecipuus Hostanes *Cypr.* 4, 1) 23 primus sosthenes *Pr, em.*
Gelenius 25 sed et ueri *P*, sed et erasum || eius *Vrsinus*: eiusq. *Pr*;
cf. Cypr. 4, 2: Hostanes et formam ueri Dei negat conspici posse et ange-
 los ueros sedi eius dicit adsistere 27 inueniri *P 1 m. corr. in inuenire*

negotium credidit, nonne et angelos sine negotio narrat et daemonas? et in Symposio etiam suo naturam daemonum exprimere conititur? uult enim esse substantiam inter mortalem immortallemque, id est inter corpus et spiritum mediam, terreni ponderis et caelestis leuitatis admixtione concretam, ex qua monet etiam † nos procupidinem amoris, et dicit informari et inlabi pectoribus humanis et sensum mouere et adfectus fingere et ardorem cupiditatis infundere.

Isti igitur impuri spiritus, daemones, ut ostensum a magis, a 27
10 philosophis et a Platone, sub statu is et imaginibus consecratis delitescent et adflatu suo auctoritatem quasi praesentis numinis consequuntur, dum inspirant interim uates, dum fanis inmorantur, dum nonnumquam extorum fibras animant, auium uolatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsis pluribus inuoluta. nam et falluntur et fallunt, ut et nescientes sinceram ueritatem et quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. sic a caelo deorsum grauant et a Deo uero ad materias auocant, uitam turbant, somnos inquietant, inrepentes etiam corporibus occulte ut spiritus tenues morbos fingunt, terrent mentes, membra dis-
20 torquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium uel hostiis pecudum saginati, remissis quae constrinxerant, curasse uidean-

1 angelos esse in negotio *Vsener* || aut daemonas *Dauisius* 3 conititur *P*: connititur *edd.* 5 laeuitatis *P* || monet etiam nos procupidinem *P*, manare in nos procupidinem *r*, manet etiam in nos porro cupido *Meursius*, monet etiam nasci pruriginem amoris *Dauisius*, monet etiam nos promere cupidinem *Vonck*, fort. monet etiam in nobis promi cupidinem; ex quo mouent (*sc.* daemones) etiam nos per cupidinem amoris *ensor in Z. f. Phil. u. kath. Theol. 18, 173* 6 illabi *Gelenius*: labi *Pr* 9 daemones *spurium esse existimabat Vrsinus* (*cf. Cypr. 4, 3*: hi ergo spiritus sub statu is atque imaginibus consecratis delitescent), *sed locus sic intelligendus esse uidetur*: isti spiritus, qui, ut ostensum est a magis, daemones sunt || ostensum magis *Pr, em. Gelenius* 10 a philosophis *inclusit Heumann* || consecrati *Pr, em. Balduinus ex Cypriano* 11 delitescunt *P* 12 inspirant i. uates *Dombart*: inspirantur i. uatibus *Pr*, inspirant i. uatibus *Heumann*; *cf. Cypr. l. c.* hi afflatu suo uatum pectora inspirant || sanis *Gelenius* 15 ut in *P s. l. sed 1 m.* 17 ad materiam *Ouzelius* 18 somnos *Vrsinus* (*ex Cypr. 4, 4*): omnes *Pr* || occultae *P* 19 ut sunt spiritus *Vonck L. L. 58* 20 alterium uel hostis *P pr. m.* 21 remissis *P¹ (ut Cypr. habet)*: remissius *P corr. 2 m. et r*

- 3 tur. hinc sunt et furentes, quos in publicum uidetis excurrere,
 uates et ipsi absque templo, sic insaniunt, sic bacchantur, sic ro-
 tantur: par et in illis instigatio daemonis, sed argumentum dispar
 4 furoris. de ipsis etiam illa, quae paulo ante tibi dicta sunt, ut
 Iuppiter ludos repeteret ex somnio, ut cum equis Castores uide- 5
 5 rentur, ut cingulum matronae nauicula sequeretur. haec omnia
 sciunt pleraque pars uestrum ipsos daemones de semetipsis confi-
 teri, quotiens a nobis tormentis uerborum et orationis incendiis
 6 de corporibus exiguntur. ipse Saturnus et Serapis et Iuppiter et
 quicquid daemonum colitis, uicti dolore quod sunt eloquuntur, 10
 nec utique in turpitudinem sui, nonnullis praesertim uestrum ad-
 7 sistentibus, mentiuntur. ipsis testibus, esse eos daemones, cre-
 dite fassis: adiurati enim per Deum uerum et solum inuiti miseris
 corporibus inhorrescunt et uel exiliunt statim uel euanescunt gra-
 datim, prout fides patientis adiuuat aut gratia curantis adspirat. 15
 sic Christianos de proximo fugitant, quos longe in coetibus per
 8 uos lacescebant. ideo inserti mentibus imperitorum odium nostri
 serunt occulte per timorem: naturale est enim et odisse quem ti-
 meas, et quem metueris infestare, si possis. sic occupant animos
 et obstruunt pectora, ut ante nos incipiant homines odisse quam 20
 nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.
- 28 Quam autem inicum sit, de incognitis et inexploratis iudicare,
 2 quod facitis, nobis ipsis paenitentibus credite. et nos enim idem
 fecimus et eadem uobiscum quondam adhuc caeci et hebetes sen-
 tiebamus, quasi Christiani monstra colerent, infantes uorarent, 25

1 hinc sunt *Dauisius*: hi sunt *Pr*, de his sunt *Heumann* 2 uacchan-
 tur *P* 7 pleraque pars *Dauisius*: plerique pars *P*, plerique *r* et *cod. Brux.*
 || ipso daemones de semet ipsos *P pr. m. sed corr. m.* 2 8 orationis incen-
 titius *Vsener* 12 credite fassis *Anonymus in Miscell. Obseruv. IV, 423*: cre-
 dite fassis *P pr. m. sed fassis erasum*, de se uerum confitentibus credite *P*
corr. et r; cf. *Cypr.* hi tamen adiurati per Deum.. statim cedunt et faten-
 tur etc. 13 miseris *Gelenius*: miseris *Pr* (*Cypr.* obsessa corpora); cf. *Wopk.*
p. 43 16 quos longe a coetibus per uos lacescant *Vahlen coll. Lact. I. D. 4,*
c. 27 in. 18 timens *P littera n punctata*, times *r*; timeas iam habet *apo-*
graphum Parisini Bruxellense 19 quem oderis *Freinshemius ad Curt.*
VIII, 10, 1. coll. Cic. de off. II, 7 || infestares si *P pr. m.* 22 quam a. ini-
 cum *P*: Quantum autem uitium *r* || de incognitis *Carrio Emend. 2, 18*: de
 om. *Pr*, in incogn. *Meursius* 23 penitentibus *P*, poenit. *r* 24 fecimus
Wopkens: fuimus *Pr*; cf. *infra p. 41, 15* || habet s̄e es *P*, sed s̄e expunctum

conuiuia incesta miscerent, nec intellegebamus ab his fabulas istas
semper uentilari et numquam uel inuestigari uel probari, nec
tanto tempore aliquem existere qui proderet, non tantum facti
ueniam, uerum etiam indicii gratiam consecuturum: malum
5 autem adeo non esse, ut Christianus reus nec erubesceret nec
timeret, et unum solummodo, quod non ante fuerit, paeniteret.
nos tamen cum sacrilegos aliquos et incestos, parricidas etiam 3
defendendos et tuendos suscipiebamus, hos nec audiendos in totum
putabamus, nonnumquam etiam miserantes eorum crudelius sae-
10 uiebamus, ut torqueremus confitentes ad negandum, uidelicet ne
perirent, exercentes in his peruersam quaestionem, non quae uerum
erueret, sed quae mendacium cogeret. et si qui infirmior malo 4
pressus et uictus Christianum se negasset, fauebamus ei, quasi
eierato nomine iam omnia facta sua illa negatione purgaret. ad- 5
15 gnoscitisne eadem nos sensisse et egisse, quae sentitis et geritis?
cum si ratio, non instigatio daemonis iudicaret, urgendi magis,
non ut diffiterentur se Christianos, sed ut de incestis stupris, de
inpiatis sacris, de infantibus immolatis faterentur. his enim et 6
huiusmodi fabulis idem daemones ad execrationis horrorem impe-
20 ritorum aures aduersus nos referserant. nec tamen mirum, quo-
niam fama, quae semper insparsis mendaciis alitur, ostensa ueri-
tate consumitur. sic est negotium daemonum; ab ipsis enim rumor 7
falsus et seritur et fouetur. inde est quod audire te dicis, caput
asini rem nobis esse diuinam. quis tam stultus, ut hoc colat?
25 quis stultior, ut hoc coli credat? nisi quod uos et totos asinos in
stabulis cum uestra uel *sua* Epona consecratis et eosdem asinos
cum Iside religiose decoratis, item boum capita et capita uer-

1 ab his *Pr*: anilis *Vsener*, ab his *del. Heumann* 2 uenditari *Heumann* 3 extitisse *malim* 4 iudicii *r* 5 reus esse nec *Vsener* 6 solummodo *P* || peneteret *P* 7 aliquos *delebat Heumann* 9 miserantes *Heumann* 10 ut urgeremus *r* 11 perient *P* 12 si quis *r* 13 praesus *P*, oppressus *Heumann* 14 Agnoscitisne *r* 15 gessisse *Anonymus Parisiensis* || et agitis *Heumann* 16 arguendi *r*; ipse cum *Cellario malim*: essent urgendi 20 referserant *Vahlen*: referserunt *Pr* || quoniam *Vahlen*: cum omnium *Pr*, cum hominum *Rigaltius* 22 sic est *Pr*, sit et *J. Fr. Gronouius Obseru. c. 7* 26 sua *addidit Rigaltius coll. Tertull. Apol. 16*: uos tamen non negabitis et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona coli a uobis || Hippona *r* 27 decoratis *Rigaltius*: deuoratis *Pr*, deuotatis *Meursius*, adoratis *Heinsius Syll. epist. IV, 260* || uerbecum *P pr. m.*

uecum et immolatis et colitis, de capro etiam et homine mixtos
 8 deos et leonum et canum uultibus deos dedicatis. nonne et Apim
 bouem cum Aegyptiis adoratis et pascitis? nec eorum sacra dam-
 natis instituta serpentibus, crocodillis, beluis ceteris et auibus et
 piscibus, quorum aliquem deum si quis occiderit, etiam capite 5
 9 punitur. idem Aegyptii cum plerisque uobis non magis Isidem
 quam ceparum acrimonias metuunt, nec Serapidem magis quam
 10 strepitus per pudenda corporis expressos contremescunt. etiam ille,
 qui de adoratis sacerdotis uirilibus aduersum nos fabulatur, temp-
 tat in nos conferre quae sua sunt. ista enim impudicitiae eorum 10
 forsitan sacra sint, apud quos sexus omnis membris omnibus pro-
 stat, apud quos tota impudicitia uocatur urbanitas, qui scortorum
 licentiae inuident, qui medios uiros lambunt, libidinoso ore in-
 guinibus inhaerescunt, homines malae linguae etiam si tacerent,
 11 quos prius taedescit impudicitiae suae quam pudescit. pro nefas! 15
 id in se mali facinoris admittunt, quod nec aetas potest pati
 mollior nec cogi seruitus durior.

29 Haec et huiusmodi propudia nobis non licet nec audire, etiam
 pluribus turpe defendere est: ea enim de castis fingitis et pudicis,
 2 quae fieri non crederemus, nisi de uobis probaretis. nam quod re- 20
 ligioni nostrae hominem noxium et crucem eius adscribitis, longe
 de uicinia ueritatis erratis, qui putatis Deum credi aut meruisse
 3 noxium aut potuisse terrenum. ne ille miserabilis, cuius in ho-
 mine mortali spes omnis innititur; totum enim eius auxilium cum
 4 extincto homine finitur. Aegyptii sane hominem sibi quem colant 25
 eligunt: illum unum propitiant, illum de omnibus consulunt, illi
 uictimas caedunt. at ille, qui ceteris deus, sibi certe homo est,
 uelit nolit: nec enim conscientiam suam decipit, si fallit alienam.
 5 etiam principibus et regibus, non ut magnis et electis uiris, sicut

2 uultibus nos: uultus *Pr*, uultu *Gelenius*, cf. *Tertull. Apol.* 16 ||
 Apim *r*: apen *P*, fort. Apin, ut habet cod. *Riccard.* in *Plin. N. H.* 8, 46,
 § 184 4 crocodilis *edd.* || beluis ceteris obelo notauit *Vonck L. L.* 58
 6 uobis *Vrsinus*: uobiscum *Pr*, nostrum *Bursian* (*Lindnerus* cum pleris-
 que obelo notauit) 8 crepitus *Vrsinus*; at cf. *Petron. Sat.* 117: strepitu
 obsceno.. uiam implebat 10 inpudicitiae *P add. s. l.* ci: deleuit *Heu-*
mann; ipse malim inpudica 11 omnis *del. Heumann* || praestat *r*
 15 tedescit *P* || proh *r* 16 pessimi facinoris *r* || nec et aetas *r* 23 nec
P, nae *edd.* 27 at *Vahlen*: et *Pr* 28 conscientiam *P*

fas est, sed ut deis turpiter adulatio falsa blanditur, cum et prae-
 claro uiro honor uerius et optimo amor dulcius praebeatur. sic
 eorum numen uocant, ad imagines supplicant, genium, id est
 daemonem eorum implorant, et est eis tutius per Iouis genium
 5 peierare quam regis. cruces etiam nec colimus nec optamus. uos 6
 plane, qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas ut deorum ue-
 strorum partes forsitan adoratis. nam et signa ipsa et cantabra et 7
 uexilla castrorum quid aliud quam inauratae cruces sunt et or-
 natae? tropaea uestra uictricia non tantum simplicis crucis faciem,
 10 uerum et adfixi hominis imitantur. signum sane crucis natura- 8
 liter uisimus in naui, cum uelis tumentibus uehitur, cum ex-
 pansis palmulis labitur: et cum erigitur iugum, crucis signum
 est, et cum homo porrectis manibus Deum pura mente ueneratur.
 ita signo crucis aut ratio naturalis innitur aut uestra religio
 15 formatur.

Illum iam uelim conuenire, qui initiari nos dicit aut credit de 30
 caede infantis et sanguine. putas posse fieri, ut tam molle, tam
 paruulum corpus fata uulnerum capiat? ut quisquam illum rudem
 sanguinem nouelli et uixdum hominis caedat, fundat, exhaustiat?
 20 nemo hoc potest credere nisi qui possit audere. uos enim uideo 2
 procreatos filios nunc feris et auibus exponere, nunc adstrangulatos
 misero mortis genere elidere: sunt quae in ipsis uisceribus medi-
 caminibus epotis originem futuri hominis extinguant et parricidium
 faciant, antequam pariant. et haec utique de deorum uestrorum 3
 25 disciplina descendunt: nam Saturnus filios suos non exposuit, sed
 uorauit. merito ei in nonnullis Africae partibus a parentibus in-
 fantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente uagitum,
 ne flebilis hostia immolaretur. Tauris etiam Ponticis et Aegyptio 4
 Busiridi ritus fuit hospites immolare, et Mercurio Gallis humanas

1 ut de eis P 3 nomen malebat Luebkert || inuocant Gelenius
 4 eorum Vahlen: eius Pr, uerba id est daemonem eius Wowerus obelo
 notauit 5 nec oramus Vrsinus; 'at nec colimus nec optamus dicit respon-
 dens Caecili uerbis (c. 9, 4) ut id colant quod merentur.' Vahlen 7 labara
 Vrsinus 9 tropea P, trophea r 12 crucis signum est deleuit Vonck
 L. L. p. 58 16 de deleuit Heumann 19 exauriat P 20 audere Ge-
 lenius: audire Pr || uideo modo procreatos Heinsius Aduers. 3, 2 21 nunc
 in aqua strangul. Heumann coll. Tertull. Apolog. 9 23 epotis r: et
 potis P 26 ei Gelenius: et P 28 immolaretur Vrsinus: immolaetur P,
 immoletur r 29 Gallis Wopkens: gallos Pr, Gallos constat Heumann

- uel inhumanas uictimae caedere, Romanis Graecum et Graecam, Gallum et Gallam sacrificii loco uiuentes obruere, hodieque ab ipsis Latiaris Iuppiter homicidio colitur, et quod Saturni filio dignum est, mali et noxii hominis sanguine saginatur. ipsum credo docuisse sanguinis foedere coniurare Catilinam, et Bellonam sacrum suum haustu humani cruoris imbuiere, et comitalem morbum hominis sanguine, id est morbo grauiore sanare. non dissimiles et qui de harena feras deuorant inlitas et infectas cruore uel membris hominis et uiscere saginatas. nobis homicidium nec uidere fas nec audire, tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem nouerimus.
- 31 Et de incesto conuiuio fabulam grandem aduersum nos daemonum coitio mentita est, ut gloriam pudicitiae deformis infamiae aspersione macularet, ut ante exploratam ueritatem homines a nobis terrore infandae opinionis auerteret. sic de isto et tuus Fronto non ut adfirmator testimonium fecit, sed conuicium ut orator adpersit: haec enim potius de uestris gentibus nata sunt. ius est apud Persas misceri cum matribus, Aegyptiis et Atheniensibus cum sororibus legitima conubia, memoriae et tragoediae uestrae incestis gloriantur, quas uos libenter et legitis et auditis; sic et deos colitis incestos, cum matre, cum filia, cum sorore coniunctos. merito igitur incestum penes uos saepe deprehenditur, semper admittitur. etiam nescientes, miseri, potestis in illicita prouere: dum Venerem promiscue spargitis, dum passim liberos

1 uel inhumanas *glossema uidetur* || cedere *P* || Romanis *Vonck Lectt. Lat. 58: romani Pr* 2 sacrificii *P*, sacrifici *r*, sacrificio *Wowerus*, sacrificiis *Rigaltius*, in sacrificiis *Vonck et Wopkens*, sacri uice *Jac. Gronouius*; nos loco addidimus 5 uellonam *P* || seruum suum *r* 6 austu *P* 7 non dissimile est, cum *Heumann coll. Tertull. Apol. 9* 8 harena *P*: arena *edd.* || infectas *r*: infactus *P* 9 uideret *P*, sed t *erata* || nec audire obelo notauit *Heumann* 12 demonum *P* 13 coitio *Vrsinus*: cotio *P*, contio *P corr. manu 2 et r* 14 aspersione *Wowerus*: auersione *Pr* 15 terror *Heumann* 16 fronto non ut adfirmator *P corr. 1 manu ex fronte non ut adfirmor* || conuicium *Pr* 17 aspersit *r* || sentibus *Vonck L. L. p. 59 coll. Sedulii Pasch. III, 249* || nota sunt *Heumann* 18 Atheniensibus *Wowerus*: Athenis *Pr* (Aegypti et Athenis *Lindner*) 19 conubia *P corr. ex conubia, connubia edd.* || comoediae et tragoediae *Vrsinus* 24 promiscue *P ante rasuram*, promiscue *r*

seritis, dum etiam domi natos alienae misericordiae frequenter
 exponitis, necesse est in uestros recurrere, in filios inerrare. sic
 incesti fabulam nectitis, etiam cum conscientiam non habetis. at 5
 nos pudorem non facie, sed mente praestamus: unius matrimonii
 5 uinculo libenter inhaeremus, cupiditatem procreandi aut unam
 scimus aut nullam, conuiuia non tantum pudica colimus sed et
 sobria: nec enim indulgemus epulis aut conuiuium mero ducimus,
 sed grauitate hilaritatem temperamus: casto sermone, corpore
 castiore plerique inuiolati corporis uirginitate perpetua fruuntur
 10 potius quam gloriantur: tantum denique abest incesti cupido, ut
 nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio. nec deultima statim 6
 plebe consistimus, si honores uestros et purpuras recusamus, nec
 factiosi sumus, si omnes unum bonum sapimus eadem congregati
 quiete qua singuli, nec in angulis garruli, si audire nos publice
 15 aut erubescitis aut timetis. et quod in dies nostri numerus augetur, 7
 non est crimen erroris, sed testimonium laudis; nam in pulcro
 genere uiuendi et perstat et perseuerat suus et adcrescit alienus.
 sic nos denique non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentiae 8
 ac modestiae signo facile dinoscimus: sic nos mutuo, quod doletis,
 20 amore diligimus, quoniam odisse non nouimus: sic nos, quod
 inuidetis, fratres uocamus, ut unius Dei parentis homines, ut
 consortes fidei, ut spei coheredes. uos enim nec inuicem agnoscitis
 et in mutua odia saeuitis, nec fratres uos nisi sane ad parricidium
 recognoscitis.

25 Putatis autem nos occultare quod colimus, si delubra et aras 32
 non habemus? quod enim simulacrum Deo fingam, cum, si recte
 existimes, sit Dei homo ipse simulacrum? templum quod ei
 extruam, cum totus hic mundus eius opere fabricatus eum capere
 non possit? et cum homo latius maneam, intra unam aediculam

2 incurrere *Pricaeus ad Apul. Metam. VII, p. 379* || in filias *Perizonius* 3 fibulam *Wowerus et Vonck L. L. 59; cf. Heum. VIII, 125*
 5 cupiditatem *Heraldus*: cupiditate *Pr* 7 aepulis *P* 13 factiosi *Heraldus*: fastidiosi *Pr* || bonum *deleuit Vrsinus*; cf. *Pauli ep. ad Phil. 2, 2*
 et ad *Rom. 15, 5* 15 noster *Heumann* 17 perstat *Gelenius*: praestat
Pr || et perseuerat *Heumann* *glossema uidebatur* 18 non nota occulta
Vrsinus 19 nos *addidi* 20 amore *deleuit Heumann* 21 dei *spurium*
esse putabat Heumann || homines] omnes *Cellarius* 22 agnoscitis *P^{2r}*
 29 laxius *Vrsinus*; at *u. Cypr. l. c. 5, 6*: et cum homo latius maneat,
 intra unam aediculam uim tantae maiestatis includam?

2 uim tantae maiestatis includam? nonne melius in nostra dedi-
candus est mente? in nostro immo consecrandus est pectore?
hostias et uictimas Deo offeram, quas in usum mei protulit, ut
reiciam ei suum munus? ingratum est, cum sit litabilis hostia
3 bonus animus et pura mens et sincera conscientia. igitur qui 5
innocentiam colit, Deo supplicat, qui iustitiam, Deo libat, qui
fraudibus abstinet, propitiat Deum, qui hominem periculo subripit,
optimam uictimam caedit. haec nostra sacrificia, haec Dei sacra
4 sunt: sic apud nos religiosior est ille qui iustior. at enim quem
colimus Deum, nec ostendimus nec uidemus. immo ex hoc Deum 10
credimus, quod eum sentire possumus, uidere non possumus. in
operibus enim eius et in mundi omnibus motibus uirtutem eius
semper praesentem aspicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum
5 serenat. nec mireris, si Deum non uides: uento et flatibus omnia
impelluntur, uibrantur, agitantur, et sub oculis tamen non uenit 15
uentus et flatus. in solem adeo, qui uidendi omnibus causa est,
uidere non possumus, radiis acies submouetur, obtutus intuentis
6 hebetatur, et si diutius inspicias, omnis uisus extinguitur. quid?
ipsum solis artificem, illum luminis fontem, possis sustinere, cum
te ab eius fulgoribus auertas, a fulminibus abscondas? Deum 20
oculis carnalibus uis uidere, cum ipsam animam tuam, qua uiuifi-
7 caris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere? sed enim Deus
actum hominis ignorat et in caelo constitutus non potest aut
omnes obire aut singulos nosse. erras, o homo, et falleris: unde
enim Deus longe est, cum omnia caelestia terrenaque et quae extra 25

2 imo *Gelenius*, item *Heumann*, sed hic deleto nostro; at apte confert
Vahlen Cypr. de eccl. cath. unit. c. 9: non abluuntur illic homines, sed
potius sordidantur, nec purgantur delicta, sed immo cumulantur 3 et
uictimas dō (i. e. deo) *P sup. l. habet*, sed a 1 manu, et u. domino r
4 reiciam r || ingratum est *deleuit Heumann* || litalis malebat *Heinsius*
ad Ouid. Fast. 6, 629 5 conscientia *Vrsinus*: sententia *Pr* 6 Do-
mino supplicat r 8 optimam *Pr*, em. *Gelenius*; Deo (om. optimam) uic-
timam caedit *Vahlen* 14 mereris *P*, em. in r 15 oculos *Heumann*; sequi
noluimus, cum in *Lactantii quoque I. D. 7, 9, 2 codd. meliores habeant*:
deum, licet sub oculis non ueniret, de sua tamen ui — cerneremus 16 in
solem *Cellarius*: in sole *Pr*, solem *Gelenius* 18 Quī ipsum *Vrsinus*
20 fulguribus *Meursius*, at u. 5, 9 22 nec tueri *Vrsinus*, nec cernere
Davisius; at u. *Wopkens p. 46 sq.*

istam orbis prouinciam sunt, Deo plena sint? ubique non tantum nobis proximus, sed infusus est. in solem adeo rursus intende: 8 caelo adfixus, sed terris omnibus sparsus est: pariter praesens ubique interest et miscetur omnibus, nusquam eius claritudo 5 uiolatur. quanto magis Deus auctor omnium ac speculator omnium, 9 a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris! non tantum sub illo agimus, sed et cum illo, ut prope dixerim, uiuimus.

Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis uide- 33
10 mur, sed Deo admodum pauci sumus. nos gentes nationesque distinguimus: Deo una domus est mundus hic totus. reges statum regni sui per officia ministrorum diuersa nouerunt: Deo iudiciis opus non est: non enim solum in oculis eius, sed in sinu uiuimus. sed Iudaeis nihil profuit, quod unum et ipsi Deum aris atque tem- 2
15 plis maxima superstitione coluerunt. ignorantia laberis, si priorum aut oblitus aut inscius posteriorum recordaris. nam et ipsi 3 Deum nostrum, idem enim omnium Deus est, *experti sunt*: quamdiu enim eum caste, innoxie religioseque coluerunt, quamdiu praeceptis salubribus obtemperauerunt, de paucis innumeri facti, de 20 egentibus diuites, de seruientibus reges: modici multos, inermi armatos, dum fugiunt insequentes, Dei iussu et elementis adniten- tibus obruerunt. scripta eorum relege, uel si Romanis magis gau- 4 des, ut transeamus ueteres, [Flauii Iosephi uel] Antonii Iuliani de

1 Deo plena *Vrsinus*: deo cognita plena *Pr*, Deo cuncta plena *P. Daniel et Meursius*; cf. *Hand. ad Wopkensis lectt. Tull. p. 314 not.* 2 in sole *Pr*, em. *Gelenius* 3 celo *P*, coelo *r* 4 eī *P* (ut eius *infra quoque u. 13 in P scriptum est*): enim *r* 8 sed cum *r* et *Heumann* || illo prope dixerim *Vrsinus* 11 statum — diuersa *Meursius*: tam — uniuersa *P*, tantum — uniuersa *r*, statum — uniuersum *conieceram*, *antequam Meursii emendationem cognoscerem* 12 nouerunt *P*: nouere *edd.* || iudiciis *r* 13 non enim solum in oculis *nos*: non in solum oculis *P*, Solum in o. *r*, Nec solum in oc. *Sabaeus in praefatione*, non solum in o. *uulgo* || sed in in sinu *P*, sed in *erasum*, sed et in sinu *edd.* 14 iudeis *P* 17 experti sunt *nos suppleuimus*; adhuc locus sic scribebatur: nam et ipsi Deum nostrum, idem enim o. Deus est, quamdiu eum caste.. coluerunt *etc.* (quamdiu enim eū habet *P*) 22 gaudes *P corr. e* gaudis 23 iosaepe *P*¹, iosepi *P corr.*; Flauii Ios. uel *glossema esse intellexit Davisius* (relege, ut transeamus ueteres, uel Flauii Iosephi, uel si R. magis gaudes, *Ant. Iuliani Lindner*) || antonii *P*, sed ii in rasura ex antonini, ut uidetur

Iudaeis require: iam scies, nequitia sua hanc eos meruisse fortunam, nec quidquam accidisce quod non sit iis, si in contumacia 5 perseuerarent, ante praedictum. ita prius eos deseruisse comprehendentes quam esse desertos nec, ut impie loqueris, cum Deo suo captos, sed a Deo ut disciplinae transfugas deditos. 5

- 34 Ceterum de incendio mundi, aut inprovisum ignem cadere aut 2 † difficile, non credere uulgaris erroris est. quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt, occidere, quae facta sunt, interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur, ita ut coepit, si desierit fontium dulcis aqua maria nutrire, in uim 10 ignis abiturum, Stoicis constans opinio est, quod consumpto umore 3 mundus hic omnis ignescat. et Epicureis de elementorum confla- 4 gratione et mundi ruina eadem ipsa sententia est. ** loquitur Plato: partes orbis nunc inundare dicit, nunc alternis uicibus ardescere, et cum ipsum mundum perpetuum et insolubilem diceret esse 15 fabricatum, addidit tamen, ipsi artificii Deo soli et solubilem et 5 esse mortalem. ita nihil mirum est, si ista moles ab eo, quo exstructa est, destruat. animaduertis philosophos eadem disputare quae dicimus, non quod nos simus eorum uestigia subsecuti, sed quod illi de diuinis praedictionibus profetarum umbram inter- 20 6 polatae ueritatis imitati sint. sic etiam condicionem renascendi sapientium clariores, Pythagoras primus et praecipuus Plato, corrupta et dimidiata fide tradiderunt: nam corporibus dissolutis solas animas uolunt et perpetuo manere et in alia noua corpora

2 quicquam *P corr.* et *r* || iis *Heumann*: his *Pr* 3 conpraehendes *P*, compraehendes *r*, deprehendes *Heumann* 4 suo esse captos *r* 7 difficile *P corrupte*, dissillire *Jac. Gronouius*, dissici illo *Oehler*, possis etiam, cum uerba p. 15, 2 respiciantur, suspicari dirui illum; uerisimilius tamen uidetur quaedam intercidisse 10 coepit, si desierit *Dombart*: coepisse desinere *P*, coepisset, desinere? *r*; ipse malim ita ut coepisse, desinere, et si desierit etc. de re cf. *Cic. de deor. nat. II, 46, 118* || dulcis aqua maria nutrire *P*: dulci aqua marisue nutriri *r*; in edd. prioribus locus misere deprauatus legitur 11 consumpto humore *r* 13 eadem ista s. *Vsener* || loquatur *Vsener*, loquitur *Heumann*, dicit *Vrsino delendum uidebatur*; probabilis *Vahlen*: similiter loquitur *Plato* 14 inundari *Wopkens* || docet *Heumann* 16 addidit nos: addit *Pr* || ipsi et deo *Heumann* obelo notauit || esse et mort. *Wowerus* 18 filosofos *P* 19 quae docemus nos, non quod *Heumann* 20 praedicationibus *Pr*, em. *Gelenius* 21 an imitati sunt? 22 pythagoras *P*

saepius commeare. addunt istis et illa ad retorquendam ueritatem, 7
in pecudes, aues, beluas hominum animas redire. non philosophi
sane studio, sed mimi conuicio digna ista sententia est: sed ad 9
propositum satis est, etiam in hoc sapientes uestros in aliquem
5 modum nobiscum consonare. ceterum quis tam stultus aut brutus 10
est, ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse
fingi, ita posse denuo reformari? nihil esse post obitum, et ante
ortum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere
reparari? porro difficilius est, id quod non sit incipere, quam id
10 quod fuerit iterare. tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris
hebetibus subtrahitur? corpus omne siue arescit in puluerem siue
in umorem soluitur uel in cinerem comprimitur uel in nidorem
tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodi reser-
uatur. nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed
15 ueterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. uide 11
adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis
natura meditetur. sol demergit et nascitur, astra labuntur et
redeunt, flores occidunt et reuiuiscunt, post senium arbusta fron-
descunt, semina nonnisi corrupta reuiuiscunt: ita corpus in sepul-
20 cro, ut arbores in hiberno: occultant uirorem ariditate mentita. 12
quid festinas, ut cruda adhuc hieme reuiuiscat et redeat? expe-
ctandum nobis etiam corporis uer est. nec ignoro plerosque con-
scientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam
credere: malunt enim extinguere penitus quam ad supplicia repa-
25 rari. quorum error augetur et in saeculo libertate remissa et Dei
patientia maxima, cuius quanto iudicium tardum, tanto magis
iustum est.

1 ad retorquendam *Balduinus* 2 abes ueluas *P pr. m.* 3 mimi conuicio
Vrsinus: mimico uitio *P*, inimico uitio *r*, mimi officio *Gelenius* 7 nihil
esse — nihil fuisse *glossema esse putabat Heumann*; at sententia haec est:
hominem (carnalem), ut nihil sit post obitum, ita et ante ortum nihil
fuisse? quodsi de nihilo nasci licuit, eundem de nihilo licere reparari? *cf.*
Tertull. Apol. c. 48 9 difficilius esse *Dombart* 11 corpus omnino
Wopkens lectt. Tull. 1, 9 p. 65 12 humorem *P corr. et r* || nidore *P*,
em. in r 13 custodi *Wowerus*: custodia *Pr* 17 sol se mergit *Heu-*
mann || *malim* renascitur 18 redunt *P*, *sed corr. m. 2* 19 in se-
pulcro *Heumann*: in saeculo *Pr* 20 in hiberno occultant *edd.*; *nos in-*
terpunctionem addidimus || occultat *Wopkens* 24 supplicia *P* 25 auge-
tur in saeculo *Wowerus*

- 35 Et tamen admonentur homines doctissimorum libris et carminibus poetarum illius ignei fluminis et de Stygia palude saepius ambientis ardoris, quae cruciatibus aeternis praeparata et daemonum indiciis et de oraculis profetarum cognita tradiderunt. et ideo apud eos etiam ipse rex Iuppiter per torrentes 5 ripas et atram uoraginem iurat religiose: destinata enim sibi cum suis cultoribus poenam praescius perhorrescit. nec tormentis aut modus ullus aut terminus. illic sapiens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit. sicut ignes fulminum corpora tangunt nec absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuii montis et ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inhexa corporum 4 laceratione nutritur. eos autem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit 15 5 ignorare quam laedere. et quamquam inperitia Dei sufficiat ad poenam, ita ut notitia prosit ad ueniam, tamen si uobiscum Christiani comparemur, quamuis in nonnullis disciplina nostra minor 6 est, multo tamen uobis meliores deprehendemur. uos enim adulteria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo uiri 20 nascimur: uos scelera admissa punitis, apud nos et cogitare peccare est: uos conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine qua esse non possumus: denique de uestro numero carcer exaestuatur, Christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut profugus.
- 36 Nec de fato quisquam aut solacium captet aut excuset euentum: sit sors fortunae, mens tamen libera est, et ideo actus hominis,

25

1 hominum *Gelenius* || libris *r*: *liris P* 2 de Stygia palude *ut glossema suspectum Davisio* 3 saepius ambientis ardoris] *sic P, quam scripturam tuentur interpretes coll. Verg. Aen. 6, 439 nouies Styx interfusa, ubi Seruius: nouem circuli Stygis inferos, id est terram cingunt; Vsener tentauit: illius i. fluminis et in impios saeuientis ardoris* 4 iudiciis *P* 6 destinata *P* 8 rapiens *Meursius*; *at u. Rigaltium et locos ab Elmenhorstio collatos* 10 Aetnaei *Oehler*: *henei P, Aetnae r* || montis *deleuit Vrsinus, utroque loco Wowerus* || *lesui P, Vesuii r* 12 inhexaesa *P* 15 minoris**sceleris *P* 16 ledere *P* 18 inor *P, sed addita m s. l. prima (?) manu* 20 solummodo *P¹* 21 nascimur *Wowerus*; *at u. Tertull. Apol. 46: Christianus uxori suae soli masculus nascitur* 27 sors fortunae *Heumann*: sortis fortunae *Pr*, sortis fortuna *Lindner*, Fortis Fortunae

non dignitas iudicatur. quid enim aliud est fatum quam quod de 2
 unoquoque nostrum Deus fatus est? qui cum possit praescire
 materiam, pro meritis et qualitatibus singulorum etiam fata de-
 terminat. ita in nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura
 5 punitur. ac de fato satis, uel si pauca pro tempore, disputaturi
 alias et uberius et plenius. ceterum quod plerique pauperes dici- 3
 mur, non est infamia nostra, sed gloria: animus enim ut luxu
 soluitur, ita frugalitate firmatur. et tamen qui potest pauper esse 4
 qui non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo diues est? magis
 10 pauper ille est, qui cum multa habeat, plura desiderat. dicam 5
 tamen quemadmodum sentio: nemo tam pauper potest esse quam
 natus est. aues sine patrimonio uiuunt et in diem pascuntur: et
 haec nobis tamen nata sunt, quae omnia, si non concupiscimus,
 possidemus. igitur ut qui uiam terit, eo felicior quo leuior incedit, 6
 15 ita beatior in hoc itinere uiuendi, qui paupertate se subleuat, non
 sub diuitiarum onere suspirat. et tamen facultates, si utiles puta- 7
 remus, a Deo posceremus: utique indulgere posset aliquantum
 cuius est totum. sed nos contemnere malumus opes quam con-
 tingere, innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus,
 20 malumus nos bonos esse quam prodigos, et quod corporis humana
 uitia sentimus et patimur, non est poena, militia est. fortitudo 8
 enim in infirmitatibus roboratur et calamitas saepius disciplina
 uirtutis est. uires denique et mentis et corporis sine laboris exer-
 citatione torpescunt: omnes adeo uestri uiri fortes, quos in exem-
 25 plum praedicatis, aerumnis suis inclyti floruerunt. itaque et nobis 9
 Deus nec non potest subuenire nec despicit, cum sit et omnium
 rector et amator suorum, sed in aduersis unumquemque explorat

Vrsinus (aut se excuset! euentum sit sortis fortunae *Dauisius*); cf. c. 11, 16
 igitur iniquum iudicem fingitis, qui sortem in hominibus puniat, non
 uoluntatem.

1 non natiuitas *Ferrerius coll. uersu 4* 2 fatus *Sabaeus (in praefat.*
ed. Rom.): fatum *P* || praescire meritum (uel merita) *Heyne*, p. futura
Heumann 5 fort. satis, etsi pauca || disputatum *Heumann* 6 ube-
 rius *Meursius*: uerius *Pr* 8 qui *Wouerus et Perizonius*: quis *Pr*
 11 tamen *P*: tandem *r* 12 in diem pascuntur *Vrsinus*: in diem pascua
 pascuntur *Pr*, in d. pecua pasc. *Gelenius*; cf. ad p. 28, 14 13 qui omnia
Perizonius; cf. *Wopk. lectt. Tull. 2, 13 p. 201* 15 itineri *P*¹ 18 con-
 tingere *Oehler*: continere *Pr* 20 corporis humani *Heumann* 22 in
 addidit *Vrsinus*, cf. *Pauli II ad Corinth. 12, 9* 27 sed aduersis *Heu-*
mann

et examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, usque ad extremam mortem uoluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire securus. itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur.

- 37 Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus cum dolore concreditur, cum aduersum minas et supplicia et tormenta componitur, cum strepitum mortis et horrorem carnificis inridens inculcat, cum libertatem suam aduersus reges et principes erigit, soli Deo, cuius est, cedit, cum triumphator et uictor ipsi, qui aduersum se sententiam dixit, insultat! uicit enim qui quod 10
2 contendit obtinuit. quis non miles sub oculis imperatoris audacius periculum prouocet? nemo enim praemium percipit ante experimentum. et imperator tamen quod non habet, non dat: non 3 potest propagare uitam, potest honestare militiam. at enim Dei miles nec in dolore deseritur nec morte finitur. sic Christianus 15 miser uideri potest, non potest inueniri. uos ipsi calamitosos uiros fertis ad caelum, Mucium Scaeuolam, qui cum errasset in regem 4 perisset in hostibus, nisi dexteram perdidisset. et quot ex nostris, non dextram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis eiulatibus pertulerunt, cum dimitti praesertim haberent in sua 20
5 potestate! uiros cum Mucio uel cum Aquilio aut Regulo comparo? pueri et mulierculae nostrae cruces et tormenta, feras et omnes 6 suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris inludunt. nec intellegitis, o miseri, neminem esse qui aut sine ratione uelit 7 poenam subire aut tormenta sine Deo possit sustinere: nisi forte 25 uos decipit, quod Deum nescientes diuitiis affluant, honoribus floreat, polleant potestatibus. miseri in hoc altius tolluntur, ut decendant altius. hi enim ut uictimae ad supplicium saginantur, ut

2 uirtutem hominis *Heumann* 7 inripiens *Pr. em. Gelenius*; arripiens inculcat *Dauisius* 8 inculcat *P*: insultat *Wowerus*, exultat *Heumann*; ipse malim auscultat 9 erigens *Heumann*, an erigit et? 10 insultat *r*: stultat *P* 14 ad enim *P* 15 nec in morte *Elmenhorst* 17 ut Mucium *Heumann* || scaeuolam *P* | in rege *Heumann* 19 non dextram solum uri, sed totum corpus cremari *Heumann* 20 dimitti *P* 21 cum Atilio Regulo *Balduinus* 23 inspiratas *Pithoeus*; at u. *Lactant. D. I. V, 13, 12*: uincuntur enim dolore (latrones), quia deest illis inspirata patientia 25 possit *r*: posse *P* 26 affluant *P*: affluant *edd.*; cf. *Cic. p. Sest. § 18. Lact. D. I. V, 21, 8* 27 miseri! in hoc *uulgo distinguitur* 28 suplicium *P*

hostiae ad poenam coronantur: in hoc adeo quidam imperiis ac dominationibus eriguntur, ut ingenium eorum perditae mentes licentia potestatis libere nundinentur. absque enim notitia Dei quae potest esse solida felicitas, cum mors sit? somnio similis an-
 5 tequam tenetur, elabitur. rex es? sed tam times quam timeris, 9 et quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen solus es. diues es? sed fortunae male creditur et magno uiatico breue uitae iter non instruitur, sed oneratur. fascibus et purpuris 10 gloriaris? uanus error hominis et inanis cultus dignitatis, fulgere 10 purpura, mente sordescere. nobilitate generosus es? parentes tuos laudas? omnes tamen pari sorte nascimur, sola uirtute distinguimur. nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis 11 uoluptatibus et pompis uestris et spectaculis abstinemus, quorum et de sacris originem nouimus et noxia blandimenta damnamus. 15 nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatoriiis homicidii disciplinam? in scenicis etiam 12 non minor furor et turpitudine prolixior: nunc enim mimus uel exponit adulteria uel monstrat, nunc eneruis histrio amorem dum fingit, infligit: idem deos uestros induendo stupra, suspiria, odia 20 dedecorat, idem simulatis doloribus lacrimas uestras uanis gestibus et nutibus prouocat: sic homicidium in uero flagitatis, in mendacio fletis.

Quod uero sacrificiorum reliquias et pocula delibata contemni- 38 mus, non confessio timoris est, sed uerae libertatis adsertio. nam 25 etsi omne quod nascitur ut inuiolabile Dei munus nullo opere corrumpitur, abstinemus tamen, ne quis nos existimet aut daemoniis, quibus libatum est, cedere aut nostrae religionis pudere. quis 2

2 perditae mentis licentiae *Pr, em. Rigaltius* (ut interitum eorum perditae mentes licentia potestatis l. nundinentur *Io. Dan. ab Houen*) 4 mors deleuit *Gelenius*, res *Heraldus*, prorsus *Vonck L. L. 60*; at *Minucius ignorantiam dei dicit mortem* 5 es sed *Rigaltius*: esset *P pr. m.*, es et *P corr. m. 2*, esse *r* 10 nobilitates *P¹*, sed *s erasa* 15 currulibus *P*: curulibus *edd.* || inter se *Heumann* 17 furor et *Meursius*: furore *P*, furor *r*, furor est *Heraldus* 19 infligit *anonymus Parisiensis recte, ut uidetur*; cf. *Lact. D. I. VI, 20, 29*: histrionum . . motus quid aliud nisi libidines docent et instigant? || inducendo *Vonck (L. L. 60) et Heumann* 23 contemnim' *P*, sed im' in *ras. m. 2* 26 nos addidit *Heumann* 27 credere *Meursius*

autem ille qui dubitat, uernis indulgere nos floribus, cum carpa-
 mus et rosam ueris et lilium et quicquid aliud in floribus blandi
 coloris et odoris est? his enim et sparsis utimur mollibus ac so-
 lutis et sertis colla conplectimur. sane quod caput non coronamus,
 ignoscite: auram bonam floris naribus ducere, non occipitio ca- 5
 3 pillisue solemus haurire. nec mortuos coronamus. ego uos in hoc
 magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi aut sentienti facem
 aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat et miser non
 4 gaudeat floribus. at enim nos exsequias adornamus eadem tran-
 quillitate qua uiuimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed 10
 a Deo aeternis floribus uiuidam sustinemus: quieti, modesti, Dei
 nostri liberalitate securi spem futurae felicitatis fide praesentis
 eius maiestatis animamus. sic et beati resurgimus et futuri con-
 5 templatione iam uiuimus. proinde Socrates scurra Atticus uiderit,
 nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi daemonis 15
 gloriosus, Arcesilas quoque et Carneades et Pyrrho et omnis Aca-
 demicorum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum
 conperendinet: philosophorum supercilia contemnimus, quos cor-
 ruptores et adulteros nouimus et tyrannos et semper aduersus sua
 6 uitia facundos. nos, qui non habitu sapientiam sed mente prae- 20
 ferimus, non eloquimur magna sed uiuimus, gloriamur nos con-
 secutos quod illi summa intentione quaesiuerunt nec inuenire po-
 tuerunt. quid ingrati sumus, quid nobis inuidemus, si ueritas

1 carpamus *Steweckius* (ad *Apul. Metam. X*, p. 382): capiamus *Pr*
 3 mobilibus ac solutis *Vahlen coll. Tertull. Apol. c. 42* 5 bonam *scripsi*:
 bona *P pr. m. boni P corr. m. 2 et r* || capillis sue olemus *P, em. in r*
 7 exanimi aut sentienti facem *Vrsinus et Salmasius (Exerc. Plin. p. 963*
ed. Par.): exanimi aut non sentienti facem *Pr*, exanimi ut non sentienti *f.*
Heraldus; (exanimi, aut non sentienti ut sentienti coronam *Meursius*, exa-
 nimi aut non sentienti facem aut sentienti coronam *Dauisius*) *cf. 11, 4. Si*
sensit mortuus, ait Salmasius, cur illi facem subijcitis? si non sensit, cur
coronam illi tribuitis, cuius odorem non potest percipere? 9 ad enim *P*
 || adoramus *r* 11 quieti, modesti *Rigaltius*: qui et modesti *P* 12 securi
 in spem — animamur *Dauisius* 13 animamus *Vahlen*: animamur *Pr*;
cf. Tertull. Apolog. c. 19 16 Arcesilas *r*: arcaesilaus *P* || Pyrrho *r*
 18 conperendinet *Sabaeus*: conpraehendi nec *P* 20 qui addidit *Vrsinus ex*
Cypriani libro de bono patientiae c. 2 in. || raeferimus *P*, addita p 2 manu
 22 sumam *P* 23 uobis *Vrsinus*; 'at hoc dicit: si ueritas nostro tempore
 maturuit, quid nobis iniqui sumus, quominus fruamur bono nostro? *cf. Lac-*
tantii Div. Inst. III, 30, 7. Vahlen || inuidemur *P*

diuinitatis nostri temporis aetate maturuit? fruamur bono nostro et recti sententiam temperemus: cohibeatur superstitio, impietas expietur, uera religio reseruetur.

Cum Octavius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupe- 39
 5 facti intentos uultus tenebamus, et quod ad me est, magnitudine
 admirationis euanui, quod ea, quae facilius est sentire quam di-
 cere, et argumentis et exemplis et lectionum auctoritatibus adorn-
 nasset, et quod maleuolos isdem illis quibus armantur, philoso-
 phorum telis retudisset, ostendisset etiam ueritatem non tantum-
 10 modo facilem sed et fauorabilem. Dum istaec igitur apud me 40
 tacitus euoluo, Caecilius erupit: Ego Octauio meo plurimum
 quantum, sed et mihi gratulor nec expecto sententiam. uici-
 mus et ita: uel improbe usurpo uictoriam. nam ut ille mei
 uictor est, ita ego triumphator erroris. itaque quod pertineat 2
 15 ad summam quaestionis, et de prouidentia fateor et de Deo cedo
 et de sectae iam nostrae sinceritate consentio. etiam nunc tamen
 aliqua consubsidunt non obstrepentia ueritati sed perfectae in-
 stitutioni necessaria, de quibus crastino, quod iam sol occasui
 decliuus est, ut de toto congruentes promptius requiremus. At 3
 20 ego, inquam, prolixius omnium nostrum uice gaudeo, quod
 etiam mihi Octavius uicerit, cum maxima iudicandi mihi in-
 uidia detracta sit. nec tamen possum meritum eius uerborum
 laudibus repensare: testimonium et hominis et unius infirmum
 est: habet Dei munus eximium, a quo et inspiratus orauit et
 obtinuit adiutus.

1 innouerit *Dauisius*; at *u. Wopkens p. 54* 2 recte sentientibus ob-
 temperemus *Heumann* 3 seruetur *Vrsinus*, restauretur *Heumann*
 4 aliquandiu *P corr. et r* 5 intenti *r* || est *deleuit Lindner*, ex *Heu-*
mann 8 maleuolos *P corr. ex maleuolis* 9 retudisse *P* 10 fabora-
 bilem *P* || istaec *r*: iste haec *P* 11 reuoluo, Caecilius sic erupit *r* ||
 plur. quantum, sed et mihi *Pr*; uerba aliena ex *p. 54, 9 repetita sunt*
 13 uel improbe *scripsi*: ut improbe *P*, ut improbus *r*; sententia est: *usurpo*
uictoriam, si uel impudens uidear 14 triumphator *P* || pertinet *Vrsi-*
nus 15 de (ante deo) addidit *Vrsinus*, de Deo credo *Wowerus*, Deo credo
Heumann 16 subsidunt *Heumann* 19 congruentes *Vahlen*: congruen-
 tius *Pr* || ad ego *P*¹ 20 uicem *Heumann coll. J. Fr. Gronou. ad Liu. I, 9*
et 25 || Octavius mihi *r* 23 infirmum *P*, sed tertia i erasa 24 a quo
 inspiratus *Lindner*

Post haec laeti hilaresque discessimus, Caecilius quod credi- 4
derit, Octavius gaudere quod uicerit, ego et quod hic crediderit
et hic uicerit.

2 gaudens *Orelli*; *P. Daniel et Vrsinus* gaudere *obelo* *notarunt* || ego
quod et *Heumann*.

I. INDEX SCRIPTORVM.

Antonius Julianus	33, 4	Nepos	21, 4
Cassius (Hemina)	21, 4	Plato in ciuitate	23, 2
Chrysippus	19, 11	in Symposio	26, 12
Demosthenes	26, 6	in Timaeo	19, 4
Diodorus Siculus	21, 4	Thallus	21, 4
Ennius	26, 6	Vergilius Aen. 1, 743	19, 2
Euhemerus	21, 1	6, 724	19, 2
Flavius Josephus	33, 4	Georg. 4, 221	19, 2
Fronto Cirtensis	9, 6. 31, 2		

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

Abderites u. Protagoras	Aesculapius Epidaurius 6, 1; barbatus
abortiua 30, 2	22, 5; fulminatur 22, 7
Academici 13, 3. 38, 5	Aetnaeus mons 35, 3
Acca Larentia 25, 8	Africa 26, 4; 30, 3
Admetus 23, 5	Alexandri Magni ad matrem de diis
aedituorum cellulae 25, 11	hominibus epistola 21, 3
Aegyptia numina 25, 9. 28, 8; sacra	Allia 7, 4
22, 2. 28, 8; sacra Romam de-	(Amalthea) capella 22, 3
ducta 22, 2; Aegyptius rex (=	Amasis ex immundo uasculo deum
Amasis) 23, 12	fecit 23, 12
Aegyptii 25, 12. 28, 8; homines ut	amicitia pares aut accipit aut facit
deos colunt 29, 4; iis legitima cum	4, 6
sororibus conubia 31, 3	Amphiaras 26, 5
Aegyptus 18, 3	Anaxagorae sententia de deo 19, 6
Aeneas 23, 6	Anaximenis deus 19, 5
aer deus Anaximeni 19, 5	ancilia 24, 4

- angeli 26, 11
 animantium aduersus sese tutela multiformis 17, 10
 animarum in alia corpora commeatio 34, 6
 Antisthenis de diis sententia 19, 7
 apibus rex unus 18, 7
 Apis 28, 8
 Apollo Delphicus 21, 1; Pythius 26, 6; leuis (= inerbis) 22, 5; pastor 23, 5
 Apolloniates *u.* Diogenes (M.) Aquilius 37, 5
 arae nullae Christianis 10, 2; 32, 1
 Arcesilas 13, 2. 38, 5
 Ariston Stoicus deum comprehendi non posse censebat 19, 13
 Aristotelis de deo sententia 19, 9
 Aruales fratres 25, 12
 asini caput uenerari Christiani insimulati 9, 4. 28, 7
 Assyrii 25, 12
 Astarte 6, 1
 asylum Romuli 25, 2
 Athenienses 8, 3; iis legitima cum sororibus conubia 31, 3
 atheos cognomen Diagorae 8, 2
 atomi 19, 8; *cf.* 5, 7
 augures 25, 12
 auguria 26
 auspicia Romana 26; non impune contempta 7, 4

 Babylonius *u.* Diogenes
 Bellonae cruenta sacra 30, 5
 beluae numina 28, 7 sq.
 Belus 6, 1
 boum capita culta 28, 7
 Briareus 23, 4
 Britannia sole deficitur 18, 3
 Busiris 30, 4
 busta 8, 4

 Caecilius Natalis 2, 4 *et saepe*
 Caelum 21, 7
 C. Caesar felix spretis auguriis 26, 4; eius cum Pompeio bellum 18, 6
 calamitas disciplina uirtutis 36, 8
 Camillus exul 5, 12
 canis tamquam leno 9, 6
 Cannae 26, 3
 cantabra 29, 7
 canum uultibus dii dedicati 28, 7
 capella, Iouis nutrix 22, 3
 caper: deus de capro et homine mixtus = Pan 28, 7
 Capitolium obsessum 6, 2
 Carneades 13, 3. 38, 5
 castitas Christianorum 21, 5 sqq.
 Castores 27, 4; equestres fratres 7, 3; alternis moriuntur 22, 7
 Catilina 30, 5
 centauri 20, 3
 cepae sacrae apud Aegyptios 28, 9
 Ceres 21, 2; Eleusinia 6, 1. 21, 1; eius faces et serpentes 22, 2
 certamina sacra, i. e. ludi publici 12, 5
 Chaldaei 6, 1
 Chimaera multiformis 20, 3
 Christi supplicium 9, 4. 29, 2
 Christiana sacra per orbem diffusa 9, 1
 Christiani aras et delubra non habebant 10, 2. 32, 1; mortuos non coronabant 38, 3; initiari caede infantis insimulati 9, 5. 30, 1; pauperes dicti 36, 3; crimina in eos congesta 8 sqq. 28, 2 sqq. eorum multitudo 9, 1. 31, 7. 33, 1
 Chrysippi de deo sententia 19, 10 sq.
 Hesiodi, Homerique Orpheique carmina physiologicae interpretatus 19, 11 (Claudia Quinta) 7, 3
 (P.) Claudius (consul 249 a. Chr.) auspiciorum contemptor 7, 4. 26, 2
 Cleanthi quis deus 19, 10
 Cloacina dea 25, 7
 comitialis morbus hominis sanguine sanatus 30, 5
 congregationes nocturnae Christianorum 4, 8

- Consus deus 25, 7
 conuiuia incesta 9, 6. 28, 2. 31, 1
 corona capitis Christiani abstinebant 12, 6, 38, 2
 coronae sepulcrorum 12, 6. 38, 3
 coronare sacra 24, 4
 coronati lapides 3, 1
 coronatio hostiarum 37, 7; mortuorum 38, 3
 Corybantum cymbala 22, 3
 corporis dissolutio 34, 10
 Crassus a Parthis caesus 7, 4
 Creta 21, 5. 8; 23, 6
 cruciatus aeterni 35, 1
 crux num adorata 9, 4. 12, 4. 29, 6; cruces uariae 29, 6 sqq. crucis signum 29, 8
 Curtius eques 7, 3
 currules ludi = circenses 37, 11
 Cybelae sacra 22, 4. 24, 4; eorum origo 22, 4 cf. Mater magna
 Cyclops 23, 6
 Cynocephalus 22, 1
 daemones 26, 9 sqq.
 daemonia 38, 1
 Deciorum deuotio 7, 3
 Democritus atomorum inuentor 19, 8
 Deus inaeestimabilis et incomprehensibilis 18, 8; inuisibilis 18, 8. 32, 4 sq. unus est mundi rector 18, 5 sqq. nec principium habet nec terminum 18, 7; Deus Christianorum 10, 5; Dei nomen 18, 10; magnitudo 18, 8; uirtus 32, 4; cf. dii
 Diagoras Melius 8, 2
 Diana alte succincta uenatrix 22, 5; Ephesia mammis multis exstructa 22, 5; Taurica 6, 1. 25, 9; Triuia triceps 22, 5
 Dictaeus Iuppiter 21, 1
 dii hospites 6, 2; incesti 31, 3; muncipes 6, 1; uernaculi Romanorum 25, 7
 Dindyma (sc. sacra) Cybelae 22, 4
 Diogenes Apolloniates aëra deum statuit 19, 5
 Diogenes Babylonius fabulas de diis allegorice interpretatur 19, 12
 Dionysius tyrannus 5, 12
 dirarum imprecationes 7, 4
 diuinum quid 21, 10
 dubitatio Academicorum 13, 3
 Eleusinia 22, 2
 Eleusinii Cererem colebant 6, 1
 Ephesia Diana 22, 5
 Epicurei 34, 3
 Epicuri de diis sententia 19, 8
 Epidaurii Aesculapium colebant 6, 1
 Epona stabulorum dea 28, 7
 ἐπιοστρακισμοῦ descriptio 3, 6
 equestres fratres = Castores 7, 3
 equi suis hominibus inplexi 20, 3
 Erigone 22, 7
 Euhemerus deorum natales, patrias, sepulcra dinumerat 21, 1
 eunuchi 24, 4
 Euphrates 18, 3
 expositio infantium 30, 2. 31, 4
 fana quaedam non omnibus adire licebat 24, 3; fanorum sanctitas 6, 3
 fatum 11, 5. 36, 1; quid sit 36, 2
 Febris numen 25, 8
 Feretrius Iuppiter 22, 6
 feriae (iudiciariae) ad uindemiam 2, 3
 (C.) Flaminius (consul 217 a. Ch.) auguriorum contemptor 7, 4. 26, 2
 Flora 25, 8
 flores sparsi et serti 38, 2
 formae et habitus deorum 22, 5
 Fortuna uariis et lubricis casibus dominatur 5, 13
 fratres et sorores Christiani se promisce appellabant 9, 2. 31, 8
 Galli 6, 2; Mercurium colebant 6, 1; humanas uictimas caedebant 30, 4
 Galli Cybeles sacerdotes 22, 4

- Gallus et Galla a Romanis sacrificii
 loco uiuentes obruti 30, 4
 Ganymedes 23, 7
 gemini = Romulus et Remus 18, 6
 per genium iurare 29, 5
 gladiatorii ludi 37, 11
 Graeci 25, 12
 Graeculus 21, 5
 Graecus et Graeca a Romanis sacrificii
 loco uiui obruti 30, 4

 Hammon Iuppiter cornutus 22, 6
 Heraclidis Pontici de deo sententia 19, 9
 Hercules concrematus 22, 7; stercora
 egerit 23, 5
 Hesiodus 19, 11
 Hiero tyrannus 13, 4
 histrio 37, 12
 Homerus 19, 11; Plato Homerum ob
 turpes de diis fabulas de ciuitate
 sua eiecit 23, 2
 homicidium Christianis nec uidere fas
 nec audire 30, 6
 homo a Deo factus 17, 1; homo Dei
 simulacrum 32, 1; hominum formae
 pulchritudo 17, 11; hominum sacri-
 ficia 30, 3 sq.
 hospites dei = peregrini 6, 2
 Hostanes magus 26, 11
 Hostilius rex 25, 8
 humanae uictimae 30, 4
 humandi consuetudo 34, 10
 Hydra 20, 3

 Ianiculum 21, 6
 Ianuarius u. Octauius
 Ianus 21, 5 sq. bifrons 22, 5
 Idaea mater = Cybele 7, 3. 25, 9
 ieiunia sollemnia Christianorum 8, 4
 igneum flumen 35, 1
 ignis sapiens 35, 3
 ignium sepulturae 11, 4
 ignota numina 6, 2
 immortalitas animae a philosophis
 adserta 34, 6

 imprecationes dirarum 7, 4
 incendium mundi 11, 1. 34, 1; inc.
 poenale 35, 3
 incesta gentium 31, 3 sq. cf. con-
 uuium
 incesti dii 31, 3
 Indus flumen 18, 3
 infans farre contactus 9, 5
 infantes Saturno immolati 30, 3
 infanticidium Christianis obiectum
 9, 5. 28, 2 et 5
 initiatio tirunculorum 9, 5
 Isiaci 22, 1
 Isis 22, 1. 28, 7 et 9; Isis Pharia
 21, 1
 Itali 21, 7
 Italia 21, 5
 iteratio ludorum = instauratio 7, 3
 Iuba Mauris deus 21, 9
 Iudaei unum deum colunt 10, 4. 33, 2;
 ob contumaciam a Deo puniti 33, 4
 iugum, crucis signum 29, 8
 (L.) Iunius (Pullus) contemptor auspi-
 ciorum 7, 4. 26, 2
 Iuno 23, 4; Iuno aër 19, 10; effeta
 21, 11; oculis bubulis 22, 5; Ar-
 giua, Samia, Poena 25, 9
 Iuppiter 7, 3. 19, 12. 21, 3 et 11.
 27, 4 et 6. 35, 2; Iuppiter caelum
 19, 10; Capitolinus 22, 6; Creti-
 cus 25, 9; Dictaeus 21, 1; Fere-
 trius 22, 6; Hammon 22, 6; La-
 tiaris 22, 6; idem homicidio cultus
 30, 4; princeps deorum 18, 11;
 multiformis 22, 6; Cretae natus
 23, 6; ibidem regnauit 21, 8; a
 Briareo liberatus 23, 4; cruentis
 imbribus fleuit 23, 4; per Stygem
 iurat 35, 2; Iouis antrum et se-
 pulcrum Cretae 21, 8; eius sacra
 22, 3; stuprum in Ganymedem
 23, 7; iusiurandum per Iouis ge-
 nium 29, 5
 iusiurandum per genium principis
 29, 5; per Stygem 35, 2

- Iacus Iuturnae 7, 3
 Laomedon rex 23, 5
 lapides effigiati, uncti, coronati 3, 1
 Larentia *u.* Acca
 Latiaris Iuppiter 22, 6. 30, 4
 Latium unde uocatum 21, 6
 leonum uultibus dii dedicati 28, 7
 Liber 21, 2
 Libera 22, 2
 lorum Veneris 23, 4
 ludi ex somnio repetiti 7, 3. 27, 4;
 currules, gladiatorii, scaenici 37,
 11 sq. scaenicorum turpitudine 37, 12
 lunae uices 17, 5
 lupanaria 25, 11
 (Luperci) 24, 3
 lus testarum in mare iaculationum
 3, 5

 magi 26, 10 sq. 27, 1
 Magna Mater 6, 2 *cf.* Cybele *et* Idaea
 mater
 Mancinus 26, 3
 Manes 6, 3
 Mantuanus Maro 19, 2
 manubiae 25, 5
 maris tepor 19, 3
 Maro (Vergilius) 19, 2
 Mars uinctus et uulneratus 23, 3;
 Thracius 25, 9; Martis cum Venere
 adulterium 23, 7
 Mauri suos reges ut deos colebant 21, 9
 Medi 25, 12
 medius locus honoratissimus 4, 6
 Melius *u.* Diagoras
 mendicantes dii 24, 3
 Mercurius alatis pedibus 22, 5; Gal-
 lorum deus 6, 1
 Mesopotamia 18, 3
 metempsychosis 34, 7
 miles Dei 37, 3
 Milesius *u.* Thales
 mimus 34, 7; mimorum lasciui 37, 12
 Minerua 21, 11; caesiis oculis 22, 5;
 eius ortus 19, 12
 miracula monstruosa 20, 3
 morbus comitialis hominis sanguine
 sanatus 30, 5
 Mucius Scaeuola 37, 3
 mulieres credulae 8, 4
 multiuira 24, 3
 mundus diuina ratione perfectus 17,
 3 sqq. mundi incendium 11, 1;
 34, 1
 municipes dei 6, 1
 mysteria 22, 1

 natales deorum 7, 5. 21, 1
 Natalis *u.* Caecilius
 Neptunus mare 19, 10; glaucis oculis
 22, 5; muros Laomedonti instituit
 23, 5
 Nilus amnis 18, 3
 nocturna sacra Christianorum 9, 7
 nummos signare Saturnus docuit 21, 5

 obscena Christianis obiecta 9, 6 sq.
 Oceanus 6, 2
 Octavius Ianuarius 1, 1 *et* *saepius*
 Octaei ignes 22, 7
 oracula 26, 5 sq. 27, 1; oraculum So-
 crati datum 5, 5
 ordo temporum ac frugum 17, 7
 Origen 18, 3
 Orpheus 19, 11
 osculum simulacris dare 2, 4
 Osiris 22, 1
 Ostia 2, 3

 Pallor numen 25, 8
 Pan unguatis pedibus 22, 5
 par Thebanorum = Eteocles *et* Poly-
 nices 18, 6
 Parthi 7, 4
 (Aemilius) Paulus 26, 3
 Pavor numen 25, 8
 pauper quis sit 36, 4
 paupertas Christianorum 36, 3
 Persae de equorum hinnitu principa-
 tum augurantes 18, 6; Persarum

- principatus 25, 12; eorum mos incestus 31, 3
 Persaei philosophi de diis sententia 21, 2
 Perses rex 7, 3
 Phalaris tyrannus 5, 12
 Pharia Isis 21, 1
 philosophi fuerunt ueteres Christiani 20, 1
 philosophorum de deo summo opiniones 19, 3 sqq. eorum supercilia 38, 5
 Phryges Magnam Matrem colentes 6, 1
 physiologica deorum interpretatio 19, 11
 Picus deus 25, 7
 pilleati sacerdotes 24, 3
 Pilumnus deus 25, 7
 pisces, numina Aegyptiorum 28, 8
 Plato inueniri deum posse negat 26, 12; de ciuitate sua Homerum eiecit 23, 2; eius de deo sententia 19, 13 sq. de animarum immortalitate 34, 6; de daemonum natura 26, 12, 27, 1; de mundo 34, 4
 Plantina prosapia 14, 1
 pocula delibata 38, 1
 Poeni 7, 4
 poetarum ueritati fabellis suis nocuerunt 23, 1
 pomparum osiores Christiani 12, 5, 37, 11
 Pompei et Caesaris bellum 18, 6
 pontifices 25, 12
 populares dii 19, 7
 Proculus 21, 9
 Prodicus de diis opinio 21, 2
 Protagorae scripta deusta 8, 3
 Protesilaus 11, 8
 prouidentia diuina negatur *cap.* 5, adseritur *cap.* 17 sq.
 pulli in auspiciis 25, 12; edaces 26, 2
 Pyrro academicus 38, 5
 de Pyrro rege oraculum 26, 6
 Pythagorae de deo sententia 19, 6; metempsychosis 34, 6
 Pythia *γυλπηίζει* 26, 6
 Pythius Apollo 26, 6
 regni societas intuta 18, 6
 Regulus 26, 3, 37, 5
 renascendi condicio 11, 2 sqq. 34, 6
 resurrectio animarum inrisa 11, 2 sqq. adserta 34, 6 sqq. eius similia in natura 34, 11
 ritus deorum Romanorum 24, 3
 Romae initia iniusta 25, 1
 Romani uniuersarum gentium sacra colebant 6, 1 et 3; eorum iniustitia 25, 2 sqq. superstitio 24, 2, 25, 1
 Romulus 21, 9, 25, 2, 4, 7
 ruina mundi 34, 3
 Rutilii exilium 5, 12
 Sabinarum raptus 25, 3
 sacra uaria 24, 3
 Salii 25, 12, 24, 3
 Sarpedon 23, 4
 Saturnia urbs 21, 6
 Saturnus 21, 4 sq. 22, 5, 27, 6, 30, 4; in Africa infantes ei immolati 30, 3
 scaenici ludi 37, 12
 Scaeuola *u.* Mucius
 scurra Atticus (Socrates) 38, 5
 Seylla multiplex 20, 3
 sepulcra deorum 21, 1; Iouis 21, 8
 sepultura antiquissima inhumatio 34, 10; sepulturae ignium a Christianis improbatæ 11, 3
 Serapis 22, 1, 27, 6, 28, 9; eius simulacrum 2, 4
 serpentibus sacra instituta 28, 8
 sertorum usus 38, 2
 Simonides melicus 13, 4, 38, 5
 sistrum Isidis 22, 1
 Socrates sapientiae princeps 13, 1; scurra Atticus dictus 38, 5; ueneno extinctus 5, 12; eius daemonium 26, 9; de rebus caelestibus responsio 13, 1
 Socraticus 19, 3

- solistimum tripudium 26, 2
 spectaculis Christiani abstinebant 12, 5. 37, 11
 Speusippi de deo sententia 19, 7
 spiritus insinceri = daemones 26, 7 sqq.
 Stoici 21, 1. 34, 2
 Stratonis de deo sententia 19, 8
 Stygia palus 35, 1; per Stygem iusiurandum 35, 2
 Syri Astarten colentes 6, 1

 Tatus rex 25, 7
 Tauri Dianam colebant 6, 1; hospites immolabant 30, 4
 templa de manubiis 25, 5; t. Christiani nulla habebant 10, 2. 32, 1; *cf. etiam fana*
 Terra 21, 7; terrae filii 21, 7
 testarum in mare iaculationum lusus 3, 5
 Thaletis Milesii de deo opinio 19, 4
 Thebanorum par = Eteocles et Poly-nices 18, 6
 Theodorus Cyrenaeus 8, 2
 Theophrastus unum deum statuit 19, 10
 Tiberinus deus 25, 7
 Tiresias uates caecus 26, 5
 tirunculorum (Christianorum) initiatio 9, 5
 Trasymenus 7, 4

 tripudium solistimum 26, 2
 Triuia Diana 22, 5
 Troicum bellum 23, 3
 tropaea 25, 6; eorum forma 29, 7

 Venus uulnerata 23, 3; Veneris lorum 23, 3; eius cum Marte adulterium 23, 7
 Vergilii de deo sententia 19, 2
 ueritas obuia requirentibus 23, 7
 uernaculi dii Romanorum 25, 7
 Vesta 25, 10
 Vestales 25, 12; impudicae 25, 10
 Vesuius mons 35, 3
 uexilla 29, 7
 uictimae humanae 30, 4
 uindemiales feriae 2, 3
 uirgo inter astra 22, 7
 uncti lapides 3, 1
 unguenta funerum 12, 6
 unicus deus 10, 3
 uniura 24, 3
 Volumnus (*al. Picumnus*) 25, 7
 Vulcanus ignis 19, 10; princeps deorum 21, 3; claudus et debilis 22, 5; fulminis fabricator 23, 6

 Xenophanis deus 19, 7
 Xenophontis de deo sententia 19, 13

 Zenonis de deo opinio 19, 10 sq.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

- Absque 12, 5. 24, 3. 27, 3. 37, 8
 accedere: Saturnus Italiam accesserat 21, 5
 accessio alieni erroris fieri malunt 24, 2
 acrimoniae ceparum 28, 9
 adescere 31, 7

 adeo *sensu peculiari* 6, 2 et 7, 6 (inde adeo *cf. 11, 4 inde uidelicet*). 16, 5. 34, 11. 36, 8. 37, 7
 adfectio = studium, amor: tanta dulcedo et adfectio hominis inhaesit 1, 1
 affirmator 31, 2

- adhuc: usque adhuc 5, 4
adiurati per deum 27, 7
adludere fluctus *transitive*: quod (acquirere) vicissim nunc adpulsum nostris pedibus adluderet fluctus, nunc relabens in sese resorberet 3, 3
adolescere: sic exalatis terrae uaporibus nebulas semperadolescere 5, 9; tener fetus ubertate lactei roris adolescit 18, 2; damnis alienis et suis sceleribus adolescere cum Romulo regibus ceteris . . disciplina communis est 25, 4; per uniuersum orbem sacraria ista taeterrima impiae coitionis adolescent 9, 1
adposita curatio 2, 3; nocturnis sacris adp. suspicio 9, 4
adsensionem alicui praeberere 23, 3
adsertio libertatis 38, 1
adseuerationes 'zuversichtliche Behauptungen' 14, 5
adstrangulare: uos uideo procreatos filios adstrangulatos misero mortis genere elidere 30, 2
adsumi in deos 21, 2
adusque 31, 8
aedicula = sacellum 32, 1
aestuare = dubitare 16, 4
aetatis robur 23, 8; per uniuersam conuictus nostri aetatem 1, 5; nostri temporis aetate 38, 7
altera pars = alterutra 5, 1. 13, 5
alternis mori 22, 7; alternis uicibus 34, 4
altius moueor 14, 3; altius eruere 26, 7
ambitio: adsedimus ita, ut me ex tribus medium lateris ambitione protegerent 4, 6
ambulacrum 'Spazierweg' 3, 3
anceps (= geminum) malum et gemina dementia 11, 3
angit et remordet me Octaui oratio 4, 3
aniles fabulae 11, 2. 20, 4; anilis superstitio 13, 5
animare spem 38, 4
arguere aliquem inscientiae 4, 3; argui infirmitatis 12, 3; ipsis sacris suis (Iuppiter) humanitatis arguitur 21, 8; ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur (*i. e. examinamur*) 36, 9
audivitatem desiderii implere 2, 3
aura floris 38, 2
auspicari: insignis iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est 35, 2
auspiciis renitentibus 26, 4
autumnitas 2, 3
blandiri sibi de aliqua re 33, 1; illis pauorem fallax spes solacio rediuiuo blanditur 'beschwichtigt' 8, 5
bonus = beatus ('selig') 1, 1
caeca uulnera 9, 5
caedere pectora 22, 1; seges grandine caeditur 5, 13
calescere: ubi conuiuium caluit 9, 6
cana seges 5, 13; cani fluctus 3, 3
carnales oculi 32, 6
cassa uota 12, 1
cautelam dare periculis 7, 6
cibi inhumani 8, 4
ciuilia (*opp. diuina*) intellegere 12, 7; quae tota (Platonis oratio) esset caelestis, nisi persuasionis ciuilis nonnumquam admixtione sordesceret 19, 13
coaequare 7, 3
cogere: exercentes . . quaestionem, non quae uerum erueret, sed quae mendacium cogeret 28, 3
cogitatio: cum per uniuersam conuictus nostri aetatem mea cogitatio uolueretur 1, 5
cognomen adponere alicui 8, 2
coheredes spei 31, 8
coire et conspirare in unam sententiam 19, 3

coitio (= coetus) impia 9, 1; daem-
num coitio 31, 1
colere innocentiam 32, 3
commercium: antequam commercii
orbis pateret 20, 6
in compendium commune protuli 15, 2
compendinare 38, 5
componere paria (pugnantium) 23, 3;
quam pulchrum spectaculum Deo,
cum Christianus aduersum minas et
supplicia et tormenta componitur
37, 1
computari inter deos 25, 8
concatenata 17, 2
concinere pari cum aliquo uoluntate
1, 3
concretio elementorum 5, 8
conflagratio elementorum 34, 4
consci in amoribus alicui 1, 4; con-
scium lumen 9, 7
conserere sapientiam 4, 4
consistere: qui ordo facile turbaretur,
nisi maxima ratione consisteret
17, 7; nec de ultima statim plebe
consistimus, si honores uestros re-
cusamus 31, 6
consortes fidei 31, 8
consubsidere 40, 2
contemplatio = imago 1, 2
contremescere aliquid 28, 9
conuiuia incesta miscere 28, 2
crastino (sc. die) 40, 2
crispi fluctuum errores 3, 3
cruda hieme 24, 3. 34, 12
cum animo suo recensere 1, 1; cum
sermone spatium consumere 3, 5
cupere sectae uestrae non spontaneos,
sed electos 11, 6
currules (i. e. circenses) ludi 37, 11

datiuus graecus cf. ad p. 33, 5
de: de marinis lauacris curatio 2, 3;
de libris memoria 7, 2; ludorum de
somnia hominis iteratio 7, 3; prae-
dicta de oraculis fata 7, 5; de ora-

culis prophetarum cognita 35, 1;
de oraculo testimonium meruit 13, 2;
de matrimonio mulierculae (i. e. nup-
tae) 25, 3; templa omnia de manu-
biis 25, 3; de suis dictis sapientes
esse meruerunt 19, 4; de harena
ferae 30, 6; initiari de caede infantis
30, 1; de uestro numero carcer exae-
stuat 35, 6; requiescere de itinere
4, 5; de paucis innumeri facti 33, 3;
de hominibus aues 20, 4; de capro et
homine mixti dei 28, 7; de integro
mihi cum Octauio res est 4, 4; Chri-
stianos de proximo fugitant 27, 7;
non dubitandum ei de cetero est 16, 4
decliuis: quod iam sol occasui decli-
uis est 40, 2
decurrere: ea quae iam transacta et
decursa sunt 1, 1
deficitur sole Britannia 18, 3
defungi: frequentius in aedituorum
cellulis quam in ipsis lupanaribus
flagrans libido defungitur 25, 11
degrauare 26, 7
delibata pocula 38, 1; delibatos alta-
ribus potus abhorretis 12, 5
demergit sol 34, 11
denotare = animaduvertere 2, 4
dequantiare interitum 11, 3
desponsatae uirgines 25, 3
despuere deos 8, 4
destinatae uirgines = desponsatae 25, 3
destruere: ne omnis religio destruat
13, 5
determinat Deus fata 36, 2
detinere memorias defunctorum in sta-
tuis 20, 5
detriumphatos (deos) colere 25, 7
dies: aues in diem (i. e. cotidie) pas-
cuntur 36, 5; caelum in noctem
astris distinguitur..., in diem sole
lustratur 17, 5
diffinditur una uia in plures 16, 3
dimidiata uerba temptare (*de infante*)
2, 1; corrupta et dimidiata fide 34, 6

- Dindyma sc. sacra 22, 4
 disciplina uirtutis est calamitas 36, 8
 disserere diuina 12, 7
 dissimulanter (*i. e. 'indirect'*) 4, 3
 domi forisque 3, 1
 dominari *cum genetiuo* 12, 5
 dorsum maris 3, 6
 dulcedo hominis 1, 1; carminis 11, 9

 edulia pecora 30, 6
 efferari 14, 6
 effigiati lapides 3, 1
 effusa oratio 14, 1
 eierare nomen Christiani 28, 4
 eloquium: magorum et eloquio et negotio primus Hostanes 26, 11
 emergere in lucem sapientiae de tenebrarum profundo 1, 4
 erigi imperiis 37, 7
 erogare: ignes Aetnaei montis.. flagrant nec erogantur (*i. e. absumuntur*) 35, 3
 errare longe de uicinia ueritatis 29, 2
 errores fluctuum 3, 3
 erubescet timere se (= quod timeat) materiem 23, 10
 erupit (*sc. uoce*) 40, 1; erupit aegre se ferre 16, 5
 euagari ultra terminos 5, 6
 euanescere: quod ad me est, magnitudine admirationis euanui 39, 1
 euoluere tacitum aliquid apud se 40, 1
 exaestuat carcer de numero uestro 35, 6
 examen decorum (*cf. examen apium et similia*) 21, 4; nullo ordine uel examine (*i. e. indiscrete*) 5, 10
 exire in memorias 16, 5
 experimentum capere de praesentibus 12, 1
 exsultare impatienti gaudio 1, 2
 exsecare hominem = eunuchum facere 22, 4
 exstructa mammis multis Ephesia (Diana) 22, 5
 fabricari *passive* 23, 13. 32, 1. 34, 4
 fabula mortua 18, 6; fabulae aniles 11, 2. 20, 4; fabulae = sermones *uel colloquia* 3, 4
 facile (*i. e. feliciter*) nauigare 26, 4
 fallentes (*i. e. 'kürzend'*) iter fabulae 3, 4
 fama sagax 9, 3
 familiarius nosse aliquem 5, 5. 6, 1
 fateri uultu aliquid 4, 1; de providentia fateor 40, 2; forma nostra Deum fatetur artificem 17, 11
 fauorabilis 39, 1
 febribus uri 12, 3
 ferale naufragium 7, 4; crucis ligna feralia 9, 4
 ferociente adhuc uictoria 6, 3
 fides facilis in aliqua re 20, 3; ad fidem = ad probationem 21, 9
 figmenta male sanae opinionis 11, 9
 flagitium piaculare 24, 3
 flexa collium 17, 10
 forsitan *cum indicatiuo* 29, 6 (*aliter* 28, 10)
 fragmen: loquellam ipso offensantis linguae fragmine dulciorem 2, 1
 frequentare consuetudinem 34, 10 *
 frusta = atomi 17, 3
 fumantes equi 7, 3
 fundatae ungulis animantes 17, 10

 genitura 36, 2
 gentiles sacrorum ritus, *i. e. cuiusque gentis proprii* 6, 2
 gentilitas Iudaeorum 10, 4
 Graeculus et politus 21, 5
 grandines increpant 5, 9; seges grandine caeditur 5, 13
 grauant (daemones) a caelo deorsum 27, 2

 hibernum, *i. e. hib. tempus* 34, 11
 in hodiernum 21, 7
 homo (= humanitas): ut hominem exuat 22, 7; optant in homine perseuerare 21, 8

- honestare corpus odoribus 12, 6
 honore praefanda 9, 3
 humanitas = genus humanum 8, 2.
 26, 11
 humilitas nostra (*i. e.* hominum) 5, 6

 iaculationes testarum 3, 5
 iaculum *de testa iacta dictum* 3, 6
 id temporis 2, 3
 ignescere 34, 2
 ignis sapiens 35, 3; ignium sepul-
 turae 11, 3
 in publicum muta natio 8, 4; in pub-
 licum dicere 19, 14; in hodiernum
 21, 7; in aliquem modum (= quo-
 dammodo) 34, 8; in totum (= om-
 nino) 24, 3. 28, 3
 in pueris = inter pueros 3, 6, *et sic*
 in contubernaliis 4, 4, in genti-
 bus 25, 9, in hostibus 37, 3
 inambulando litore ad mare pergere
 2, 4
 incendia (incentiua?) orationis 27, 5
 inclinis 3, 6
 incertum sortis 9, 7, propositionum
 16, 2
 increpant grandines 5, 9
 inculcare (= conculcare?) 24, 1
 incumbere propensum in alteram par-
 tem 5, 1
 indolendum est 5, 4
 inerrare in aliquos 31, 4
 inexusus 35, 3
 infirmitates 36, 8
 infligere (infigere?) amorem 37, 12
 ingerit sese oculis et sensibus nostris
 caelestis claritas 17, 2
 inhaerere lateri alicuius 3, 1; unius
 matrimonii uinculo 31, 5; dulcedo
 hominis inhaesit (animo) 1, 1
 inhorrescere 27, 7
 inhumani cibi 8, 4; inh. uictimae
 30, 4
 initiari de caede 30, 1
 inlibatus = integer 15, 1
 innocentes anni = innoxia aetas 2, 1
 innouare 11, 7
 inopinata praesentia 2, 2
 inopinato uisi 21, 7
 impatiens gaudium 2, 2
 inperitia dei (*opp.* notitia) 35, 5
 inpiata sacra 28, 5; inpiatum est
 25, 6
 impingere in lapides *intransitiue* 3, 1
 implicare errorem uanis opinionibus
 5, 6; eius contemplatio pectori meo
 implicata est 1, 2
 in praesentiarum 5, 1
 inprecationes dirarum 7, 6
 inprobe = inpuenter 40, 1
 inpuratus homo 23, 12
 inquirere in mores 10, 5; *inquirere*
 (anquirere?) causas 13, 4; Isis filium
 inquit 22, 1
 inrotare testam super undas 3, 6
 inruere: fulmina montes inruunt 5, 9
 insinceri spiritus 26, 7
 insitus: sciat omnes homines rationis
 et sensus capaces procreatos, nec
 fortuna nantos, sed natura insitos
 esse sapientiam 16, 5
 insparsis mendaciis 28, 6
 inspirata patientia 37, 5
 instigatio daemonum 28, 5
 insultare alicui 37, 1
 intende mari (= aspice mare) 17, 9,
 intende templis 7, 5 (*sed* 32, 8 in
 solem intende); nihil intendere 4, 1
 intentius disputare 4, 5
 intentio mentis resedit in aliqua re
 1, 5; dum uerborum lenocinio a
 rerum intentionibus auocantur 14,
 4; intentione summa quaerere 38, 6;
 ut propositionis incerto incertior
 responsionis nostrae intentio (*i. e.*
 propositio contraria) fundaretur
 16, 2
 intercessio 9, 2
 intererrare locis omnibus 10, 5
 intergressus 15, 1

interpolata ueritas 34, 5
 interprimere 10, 2
 intexunt araneae faciem dei (*in statua*)
 24, 1
 intimi sensus 1, 2
 inundare: partes orbis nunc inundare
 (inundari?) dicit Plato, nunc alter-
 nis uicibus ardescere 34, 4
 inuoluere nexus infandae cupiditatis
 9, 7; inuoluta falsis oracula 27, 1
 iudiciaria cura 2, 3
 labes: subductae nauiculae substratis
 roboribus a terrena labe suspensae
 quiescebant 3, 5; spiritus insinceri,
 a caelesti uigore terrenis labibus et
 cupiditatibus degrauati 26, 7; con-
 uiciorum amarissimam labem uer-
 borum ueracium flumine diluere
 16, 1
 labor lunae (*quo tempore non apparet*)
 17, 5
 lactescunt ubera partu maturescente
 18, 2
 lapsus: fluuii eunt semper exercitis
 lapsibus 17, 9
 latebrosa et lucifuga natio 8, 4
 latus: ex altera parte — ex altero la-
 tere 14, 7
 lauacra marina 2, 3
 leuamentum dare laboribus 7, 6
 lex: mare lege litoris stringitur 17, 9
 libere (*opp. occulto*) congregari 10, 2
 libram tenere aequissimi iudicis 5, 1
 librare *metaphorice* ('abwägen') 15, 2
 libratio 17, 5
 liniamenta deflexa 18, 1
 litabilis hostia 32, 2
 lubrici casus 5, 13
 lucifuga (*lucifugax cod.*) et latebrosa
 natio 8, 4
 luculentus dies 3, 1
 ludere: magi quicquid miraculi lu-
 dunt 26, 10
 ludicra et seria 1, 3

machinator 5, 7
 manere = habitare 32, 1
 maturitas autumni 17, 7
 maturuit ueritas diuinitatis nostra
 aetate 38, 7
 mediocritas humana 5, 5
 meditari *passiue* 25, 1
 medium spatium = dimidium 3, 2
 memoriae (= annales) et tragoediae
 31, 3; si qui in memorias exierunt
 = clari facti sunt 16, 5; ciuis bonae
 memoriae 20, 6
 miscere bellum 25, 3; conuiuia in-
 cеста 28, 2; antequam gentes ritus
 suos moresque miscerent 20, 6;
 (Homerus) deos in hominum rebus
 et actibus miscuit 23, 3; pleni et
 mixti deo uates 7, 6
 modus: in aliquem modum 34, 8;
 magnum in modum = magno opere
 14, 3
 moliri ruinam 11, 1
 monstruosa miracula 20, 3
 mugire tonitrua 5, 9
 municipes dei 6, 1
 naribus ducere auram bonam floris
 38, 2
 natales mundi 6, 1
 natio = secta 8, 4
 natiuitatem deus omnibus praestat
 18, 7; natiuitatis iniuria 23, 12
 natura, *i. e.* pars corporis nostri secre-
 tor 9, 4
 natus *cum infinitiuitate* 17, 2
 nec = ne — quidem 20, 4. 28, 3. 29,
 1. 30, 6
 nectere caput floribus 12, 6; n. fabu-
 lam incesti 31, 4
 nescio an = uix 9, 4
 nidus altarium 27, 2; corpus omne
 siue.. in cinerem comprimitur uel
 in nidorem tenuatur 34, 10
 notaculum corporis 31, 8
 nouellus = infans 30, 1

nundinari ingenium 37, 7
 nutauit lubrica sententia 16, 1
 obices petrarum ('Steindamm') 4, 5
 obire: deus in caelo constitutus non
 potest omnes obire 32, 7; ne lon-
 gius multos Ioues obeam 22, 6
 obiurgare aliquem alicuius rei 4, 3
 obstrepere ueritati 40, 2
 obtinere = uincere 40, 3
 obuia ueritas requirentibus 23, 7
 odores = unguenta 12, 6
 offensans lingua 2, 1
 oliuitas hiberna 17, 7
 orare imagines deorum 23, 9
 osculum labiis pressit (inpressit?) 2, 4
 otiosum est ire per singulos 21, 9
 paenitenter omnia auspicia 26, 1
 paenitentes 28, 1
 palam est = manifestum est 18, 7
 palmulis expansis naui labens 29, 8
 passim omnes loquuntur 9, 6
 patere: antequam commerciis orbis
 pateret 20, 6
 patrocina mutua sibi praestare 24, 5
 pelles caedere 24, 3
 penitus tollere 8, 2; p. extinguere 34,
 12; p. consonare 19, 4
 pensat Euphrates Mesopotamiam pro
 imbribus 18, 3
 pensitat deus ingenium singulorum
 periculis 36, 9
 perierare 23, 1 (*sed* 7, 6 *et* 29, 5
codex peierare)
 periniurium 15, 1
 perpetem uitam (= aeternitatem) sibi
 polliceri 11, 5
 perpetuitas 18, 7
 petere (*opp.* declinare) negotia 26, 9
 piaculare flagitium 24, 3
 piaculum: non sacro quodam, sed pia-
 culo foederantur 8, 4
 pignerari ad mutuum silentium 9, 5
 plaudere in aliquem 14, 2

plebs ultima 31, 6; plebs profanae
 coniurationis 8, 4
 plurimum quantum 23, 1. 40, 1
 poenale incendium 35, 3
 pompa facundiae 16, 6
 porrecta camporum 17, 10
 postuma immortalitas 12, 3
 praecerpunt uates futura 7, 6; prae-
 ccepti cibi 12, 5
 praefanda honore 9, 3
 praemicant fulmina 5, 9
 principalis philosophus 19, 4
 profane = impie 8, 3
 profani litterarum 5, 4; plebs pro-
 fanae (*i. e.* impiae) coniurationis
 8, 4; profanus homo (*i. e.* 'gottlos')
 35, 4
 profugus (= apostata) 35, 6
 profundum tenebrarum 1, 4
 proiecti in terram caelum ipsum..
 audaci cupiditate transcendimus
 5, 6
 prolixior turpitudine 37, 2
 prolixius gaudere 40, 3
 propudia 29, 1
 propudiosae meretrices 25, 8
 prouere in illicita 31, 4
 prosapiae Plautinae homo, *i. e.* h. fa-
 cetus festiuique sermonis 14, 1
 prouincia orbis 32, 7
 proximus: quid Mantuanus Maro?
 nonne apertius, proximius, uerius
 ait? 19, 2
 publicus: lucifuga natio, in publicum
 muta, in angulis garrula 8, 4; in
 publicum dicere 19, 14; publicum
 = 'die Oeffentlichkeit' 10, 2
 pudenda corporis 28, 9
 purpura fulgere 37, 10; honores et
 purpuras despicere (recusare) 8, 4.
 31, 6
 qualitates 16, 2
 quamquam *cum coniunctio* 14, 3.
 26, 7

- quantum potest 14, 7
 quatenus = quoniam 5, 6
 quati periculo 12, 3
 quicumque = quilibet 16, 6
 quisque = quicumque 13, 1
- recensere memoriam alicuius cum
 animo suo 1, 1
 reciprocis aestibus refluit oceanus 17, 9
 recta montium 17, 10
 recursantes uices tenebrarum et lu-
 minis 17, 6
 redire in praeterita 1, 1
 rediuuium solacium = sol. resurrec-
 tionis post mortem 8, 5
 reformare aliquem ad ueram religio-
 nem 1, 5; ista figmenta... a uobis in
 deum uestrum reformata sunt 11, 9
 religio praua 10, 1; religiones tra-
 ditas colere 6, 1
 remordet me oratio 4, 3
 remunerari *passiue* 7, 2
 renitentibus auspiciis 26, 4
 reparari = resuscitari post mortem
 34, 12
 reparatio operis et quietis alterna 17, 6
 repetere Parthos signa 7, 4
 repromittere 11, 3
 res: quid hoc est rei? 4, 1
 residui = reliqui 25, 10
 retorquere ueritatem 34, 7
 rigidus status (hominis) 17, 10
 rotari: sic insaniunt, sic bacchantur,
 sic rotantur 27, 3
 rudis studiorum 5, 4
 runcinare 23, 11
- sacraria = loca ad sacra peragenda 9, 1
 saeculum = mundus 34, 11 et 12
 scrupulosum examen 15, 2
 sed = at 33, 1; sed enim = at enim
 32, 7
 seges cana 5, 13
 senium lunae (*opp.* auctus) 17, 5;
 senium arbustorum 34, 11
- sensus intimi 31, 4
 sepulturae ignium 11, 3
 simulata philosophia 'Scheinphilo-
 sophie' 8, 2
 sitienter sanguinem lambere 9, 5
 soliditas rerum (*opp.* eloquentiae tu-
 mor) 15, 2
 solitarius deus 10, 3
 sordescere mente (*opp.* purpura ful-
 gere) 37, 10
 spargere promisce uenerem 31, 4
 spatium ciuitatis emensi iam liberum
 litus tenebamns 3, 2
 spicatae aculeis animantes 17, 10
 statim = continuo: nec de ultima sta-
 tim plebe consistimus, si honores
 nostros recusamus 31, 6
 status rigidus (hominis) 17, 10
 strepitus per pudenda corporis expressi
 28, 9
 structor murorum 23, 5
 subsistere: nec de ipsis, nisi subsi-
 steret ueritas, maxime nefaria fama
 loqueretur 29, 5
 supercilia philosophorum 38, 5
 supplicare ad imagines 29, 5
 suspectus nobis in caelum datus est
 17, 2
 suspendere = in incerto relinquere 14, 5
- tabe pestifera caelum inficitur 5, 10
 temperamentum autumnii et ueris
 (*contra hiemem et aestatem*) 17, 8
 temperies 2, 3
 temulenta uindemia 5, 13
 tenor hinc perpetuus uenerationis
 mansit 6, 3
 terculae suppliciorum 37, 4
 tirunculi 9, 5
 tonsi fluctus 3, 6
 tormenta uerborum 27, 5
 tortuosi (torosi *cod.*) et crispis errores
 (undarum) 3, 3
 toto in casu datiuo 11, 1; in totum
 = omnino 24, 3. 28, 3

- transfuga disciplinae = desertor 33, 5
 triumphator erroris 40, 1
 tumor indignationis 14, 1; t. eloquentiae 15, 2

 uanitates superstitiosae 1, 5
 uariare: interim deos credere, interim se deliberare uariauit 16, 2
 uentilare fabulas 28, 2
 uestigare 22, 2
 de uicinia ueritatis longe errare 29, 2
 uindemia temulenta 5, 13; ad uindemiam feriae = uindemiales 2, 3
 uirtus Dei, i. e. uis et potentia 32, 4
 uiscera terrae 17, 10

 uiuificari 32, 6
 ultima plebs 31, 6
 unus ullus 11, 8
 uoluitur cogitatio per aliquid 5, 1
 uolutari 5, 10
 uorare infantes 28, 2
 urbanitas *sensu hypocoristico* 28, 10;
 = astutia 16, 2
 uri febribus 12, 3; hiems glaciē urit
 17, 8
 usque adhuc 5, 4
 uterque: qui (*pro uulgari* quorum
 uterque . . sustulerunt 8, 2
 utpote cum 5, 1.
-

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

P = codex Vaticanus inter Palatinos num. 165 saec. X.

a = editio princeps Argentoratensis a. 1562.

IVLII FIRMICI MATERNI

LIBER

DE ERRORE PROFANARVM RELIGIONVM.

*** quod in fabricatione hominis artifex effecit, ut antea dixi- Fol. 1a.
mus, annuis perditorum commonitionibus ** specialiter retexenda 1
sunt. in testificationem ueritatis manifestis rationibus exemplo-
rumque testimoniis diuinationem probabimus per diabolum esse
5 inuentam et perfectam, ut per hoc spiritus maculata cogitatione
spe fluxae felicitatis, peruersa discretione peruerteret miseros
homines perpetuis calamitatibus implicitos.

Quattuor elementa esse principia creaturarum nemo inuenitur 2
qui dubitet, id est ignem, aquam, aërem et terram. sed haec ele-
10 menta diuersa sunt uel in potestate contraria. in errore sunt itaque

*Primi quaternionis non supersunt in codice teste Wilmannsio nisi
quattuor folia interiora (siue folia pristina 3—6), primum et secundum
et his conexum septimum et octauum interciderunt; in priore pagina folii,
quod nunc est primum, uetus scriptura manu recentiore partim alio atra-
mento superinducto renouata, partim, ubi nihil iam tum legi poterat,
plane noua suppleta sunt; has scripturas littera p indicauimus, per
totum autem librum uocabula litterasue, quae in codice aut omnino fere
euanuerunt aut alia manu renouata sunt, ut incerta litteris inclinatis
exprimenda curauimus. 1 quod] quae coni. Bursian || artifex effecit
ut antea p (effecit P non uidetur habuisse) 2 commonitionibus (com-
mone ... P) ac excommunicationibus p ueteribus litteris prorsus deletis,
sed spatium breuius indicat a manu uetere aliud scriptum fuisse 3 in
testificationem ueritatis p, in testificationum u. a 6 fluxe P ut uidetur,
fluxe p, fluxa Oehler 8 nemo a: om. P, non Bursian || inuenitur Bur-
sian: inueniri P (sed ri m. 2), est a 9 quis p || id est — terram obelo
notauit Wowerus || aerem et p; malim aerem, terram*

gentes, quae cum elementis tribuant principatum, adhuc *deputant ignem* quasi summum deum, quasi cetera ex ipso habeant substantiam calore, nescientes quod omnia elementa ex ipsa sint sua contrarietate coniuncta et quod et ipsa habeant fabricatorem deum, qui singula suis locis ordinibusque constituens creauit, quod ⁵ aut mente aut cogitatione colligimus aut certe quod oculis cernimus diuina uerbi sui societate compositum, aequata corporum *moderatione* in hoc toto.

- 2 Aegypti incolae aquarum *beneficia* percipientes aquam colunt, aquae supplicant, aquas *superstitiosa* uotorum continuatione uenerantur. sed in sacris suis, quae mysteria uocant, addunt tragica
 Fol. 1b. funera et funesta calamitatis metuendae certamina: | incestum cum sorore adulteriumque commissum et hoc facinus seueris mariti animaduersionibus uindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Tyfon 15
 2 maritus. is cum comperisset Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim artuatimque lacerauit et per omnes Nili fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra proiecit. Isis repudiato Tyfone, ut et fratrem sepeliret et coniugem, adhibuit sibi Nephthum sororem sociam et Anubim uenatorem, cui ideo caninum caput inpositum est, quia lacerati corporis partes ²⁰ artificio canis uestigantis inuenit. sic inuentum Osirim Isis tra-
 3 didit sepulturae. fuerunt sane hi aput Aegyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris iustus praeter illud quod cum sorore commisit, Tyfon furiosus, impotens ac superbus: ideo ille colitur, iste uitatur. haec est Isiaki sacri summa: in adytis habent idolum ²⁵ Osiridis sepultum, hoc annuis luctibus plangunt, radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, ueterum uulnorum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funestae ac

1 principatus P 2 ignem manus rec. in marg. codicis et a: at P teste Bursiano (sed apographum quod misit Lorenz hanc lectionem admodum incertam reddit), aethera Bursian 8 toto a: loco P 10 aquae nos: aquis P corr. ex aqua et edd. || consignatione coni. Jac. Gronouius 11 quae mysteria uocant Wowero ut glossema suspecta 14 osyris P et sic alias, sed semel recte c. 27 osiridis 19 Nephtū P, Nephtuni a operarum errore, Nephthen Wowerus || anube P, Annubem a 22 fuerant Pa, em. Bursian 24 iste eiuratur J. Fr. Gronouius 25 aditis a 27 defleant. Capita tundunt. pectus lacerant. lacertos P, em. a

miserandae necis exitium renascatur: et cum haec certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias *quaerere* et cum inuenerint, quasi sopitis luctibus gaudent. o misera et caduca mortalitas! ut regibus tuis per annos singulos funestas mittas inferias, neglecto Deo summo, qui omnia diuina artificii moderatione composuit, et spem tuam perdis et uitam, nec ostensi tibi luminis splendore corrigeris nec | recuperatae libertatis quaeris insignia Fol. 2a- nec spem redditae tibi salutis agnoscis nec ex paenitentia praetectorum criminum indulgentiam postulas. frustra tibi hanc aquam 5 quam colis putas aliquando prodesse: alia est aqua qua renouati homines renascantur. hanc aquam, quam colis per annos singulos, uis alia decoctis uenarum meatibus siccatur aut certe funestus regis tui sanguis inmaculat: illam quam despicias ignitam, uenerandi spiritus maiestate decoratur, ut ex ipsa per ueteres conscientiae 15 cicatrices credentibus hominibus salutaris sanitas inrigetur. sed 6 in his funeribus et luctibus, quae uera sunt funera, quae facta sunt, quorum extant hodieque reliquiae — nam et sepulchrum Osiridis hodieque in Aegypto est et cremati corporis reliquiae cernuntur — defensores eorum uolunt addere physicam rationem, 20 frugum semina Osirim dicentes esse, Isim terram, Tyfonem calorem: et quia maturatae fruges calore ad uitam hominum colliguntur et diuisae a terrae consortio separantur et rursus adpropinquante hieme seminantur, hanc uolunt esse mortem Osiridis, cum fruges recondunt, inuentionem uero, cum fruges genitali terrae 25 fomento conceptae annua rursus coeperint procreatione generari. pone hanc ueram esse sacrorum istorum rationem, pone propter 7 fruges uota reddi numinibus: quid addis incestum, quid adul-

2 quaerere *addidi*: om. P, repperiri (sic) *additum m. rec. sup. lin. in P*, inuenire *Bursian*; cf. p. 78, 10 et 13 sqq. 5 artificii P 8 paenitentia P: poenitentia *edd. et sic semper* 9 aqua quā P 12 funestis a 13 inmaculat a || illam quam despicias ignitam P, illa quam despicias ignita *edd. at cf. c. 18, 6* illum quem despicias pauperem largus et diues est et u. *Gron. Obseru. in scriptt. eccles. c. 14* 16 uera *Bursian*: uerae P, uere a || fort. quia facta sunt 18 hodie quoque a 21 et *Wowerus*: ut Pa || homini a || colligunt. P 22 diuisae om. a (*uocabulum in cod. rasura facta fere euanuit*) 24 recondunt *Reifferscheid*: reddunt Pa, condunt J. Fr. *Gronouius*, recidunt *Oehler* || genitali *Wowerus*: genitalis Pa 25 fomento P ut con. *Wowerus*: frumento a || annua P: omnia a || coeperint P 27 adulterum P

terium, quid miserandae animaduersionis exitium? quid errantibus hominibus et simpliciter peccare cupientibus de sacris tuis malum monstras exemplum? physica ratio quam dicis alio genere celetur.

- Fol. 2b. quid autem celari oportuit quod | omnibus notum est? cur
 8 plangitis fruges terrae et crescentia lugetis semina? ad substan- 5
 tiam generis humani haec omnia diuina summi Dei liberalitate
 donata sunt: agenda sunt summo Deo gratiae propter hoc, nec
 est summi Dei lugenda largitio. deflete potius quod erratis et
 errorem uestrum restauratis semper luctibus plangite: nolite
 annuis sacris quaerere funus alienum: uestris potius funeribus 10
 9 parate solacia per annos singulos. o miser homo! inuenisse te
 nescio quid gaudes, cum animam tuam ex istis sacris per annos
 singulos perdas. nihil illic inuenis nisi simulacrum, quod ipse po-
 suisti, nisi quod iterum aut quaeras aut lugeas. quaere potius
 spem salutis, quaere exordium lucis, quaere quod te summo Deo 15
 aut commendet aut reddat, et cum ueram uiam salutis inueneris,
 gaude et tunc erecta sermonis libertate proclama: *εὐδὴκαμεν*,
συγχαίρομεν, cum ab his calamitatibus post paenitentiam tuam
 summi Dei fueris indulgentia liberatus.
- 3 Phryges, qui Pessinunta incolunt circa Galli fluminis ripas, 20
 terrae ceterorum elementorum tribuunt principatum et hanc uo-
 lunt omnium esse matrem. deinde ut et ipsi annum sibi sacro-
 rum ordinem facerent, mulieris diuitis ac reginae suae amorem,
 quae fastus amati adulescentis tyrannice uoluit ulcisci, cum luc-
 tibus annuis consecrarunt, et ut satis iratae mulieri facerent aut 25
 ut paenitenti solacium quaerent, quem paulo ante sepelierant
 reuixisse iactarunt, et cum mulieris animus ex impatientia |
 Fol. 3a. nimii amoris arderet, mortuo adulescenti *templa* fecerunt. *tunc*
quod irata mulier pro iniuria spretae fecerat formae, hoc ordi-
natos a se pati uoluere sacerdotes. sic annuis sacris *cum* honore 30
 terrae *istius* funeris pompa componitur, et *cum* persuaderetur
 hominibus quod colant terram, miseri *funeris* uenerantur exitium.

4 notā P 5 litterae terrae et cres euauuerunt in P || substantiam P:
 sustentationem a 14 nihil quod Oehler; si quid mutandum, ipse malim:
 nihil nisi quod 17 erectā P || CYNXEPOΜEN P 20 Pessinuntā P,
 Pessinuntem a 28 in fol. 3a multa uocabula exalbuerunt ac lectu diffi-
 cillima sunt 29 ordinantes a 31 persuaderetur P: persuadetur Wo-
 verus, persuadeatur Bursian; cf. Indicem III. s. u. modorum consecutio

hic quoque, sacratissimi imperatores, ut error iste celetur, etiam 2
 haec sacra physica uolunt esse ratione composita: *amare* terram
 uolunt fruges, Attin uero hoc ipsum uolunt esse quod ex frugi-
 bus nascitur, poenam autem quam sustinuit hoc uolunt esse, quod
 5 falce messor maturis frugibus facit: mortem ipsius dicunt, quod
 semina collecta conduntur, uitam rursus, quod iacta semina
 annuis uicibus † reconduntur. uellem nunc mihi inquirenti respon- 3
 deant, cur hanc simplicitatem seminum ac frugum cum funere,
 cum morte, cum fastu, cum poena, cum amore iunxerint? itane
 10 non erat aliud quod diceretur? itane non erat quod in agendis
 Deo summo pro frugibus gratiis faceret misera mortalitas? ut gra-
 tias pro renatis frugibus agas ululas, ut gaudeas plangis, nec te,
 cum ueram rationem *uideris*, hoc aliquando fecisse paenituit, sed
 hoc *agis ut* annuis luctibus occupatus uitam semper fugias, mor-
 15 tem requiras. dicant mihi: quid *hoc frugibus profuit*, ut *fetus* 4
suos annuis ululatibus *seminent*, ut *strati* funeris calamitatibus
 ingemescant, quod dicant physica ratione compositum? *lugetis*
et plangitis et luctus uestros *alia ratione celatis*. *nouit agricola*
quando terram aratro dimoueat, *nouit quando sulcis* | *frumenta* Fol. 3b.
 20 committat, *nouit quando maturatas solis ardoribus colligat sege-*
tes, *nouit quando tostas terat fruges*: haec est physica ratio, haec
 sunt uera sacrificia, quae ab sanae mentis hominibus annuo labore
 complentur: hanc simplicitatem diuinitas quaerit, ut homines in
 colligendis fructibus ordinatis temporum legibus seruiant. cur
 25 huic ordini miserae mortis figmenta quaesita sunt? cur celatur
 lacrimis quod celari non debuit? unde confiteantur necesse est
 haec sacra non in honorem frugum, sed in honorem esse compo-
 sita mortis alienae. nam quod terram matrem esse omnium deo- 5
 rum dicunt qui huic elemento primas tribuunt partes, uere deorum

2 physica uolunt esse ratione composita P 3 atim (aut att in) P, ama-
 tum a || huc P 7 reciduantur coni. Bursian, probabilius Reifferscheid
 redduntur; ipse tentauit renascuntur, ut est paulo post pro renatis frugibus;
 cf. simile uitium librarii ad p. 93, 5 || uelim Wower; at u. Burs. in
 praefat. p. VII 9 iunxerunt P, quod ferendum uidetur, si sic distin-
 guas: respondeant: cur etc. 12 planges P 15 fetus scripsi: fletus Pa
 16 ut strati P, sed litterae stra fere prorsus euauerunt, seminant in
 tristitia, interfecti funeris a 17 ingemiscant edd. 27 non in honore P
 || composita P 29 hinc a || deorum istorum coni. Bursian

suorum mater est nec abnuimus aut recusamus, quia ab hac collectos deos suos aut lapideos faciunt semper aut ligneos. terram omnem circumfluunt maria et rursus inclusa Oceani ambientis circulo stringitur, caeli etiam rotunda sublimitate operitur, perflatur uentis, aspergitur pluuiis et timorem suum assidui motus tremoribus confitetur. quid uos maneat qui haec colitis considerate, cum dii uestri infirmitatem suam uobis cottidianis confessionibus prodant.

- 4 Assyrii et pars Afrorum aërem ducatum habere elementorum uolunt et hunc imaginata figuratione uenerantur: nam hunc eundem [id est aerem] nomine Iunonis uel Veneris uirginis — si tamen Veneri placuit aliquando uirginitas — consecrarunt. Iunonem sane, ne et hinc deesset incestum, Iouis uolunt ex sorore coniugem factam. effeminarunt sane hoc elementum nescio qua ueneratione commoti. num quia aër interiectus est inter mare et
 Fol. 4a. caelum, effeminatis eum | sacerdotum uocibus prosequuntur? dic
 2 mihi: hoc numen est, quod in uiro feminam quaerit, cui aliter seruire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effeminent uultum, cutem poliant et uirilem sexum per ornatum muliebrem dedecorent? uidere est in ipsis templis cum publico gemitu miseranda ludibria: uiros muliebria pati et hanc impuri et impudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere. publicant facinora sua et contaminati corporis uitium cum maxima delectationis macula confitentur: exornant muliebriter nutritos crines et delicatis amicti uestibus uix caput lassa ceruice sustentant. deinde cum sic se alienos a uiris fecerint, adimpleti tibi-
 3 credi, sed aliud qualiscumque qualitas corporis confitetur. considerandum est etiam, quale sit numen, quod sic impuri corporis

1 fort. matrem esse 5 plubiis P 11 id est aerem glossam esse perspexit Wowerus 12 uirginitatis a 13 sane ne P: malim autem ne; nam sane ex uersu sequenti praeceptum uidetur || hinc P: huic a 14 effeminarunt Wower: Et feminarum Pa 15 num Wower: Nam Pa 17 hoc numen Bursian: hoc nomen P, hoccine a 19 per addidi || ornatū muliebrē P: ornatu muliebri (muliebre Burs.) edd. 23 detestationis coni. Wower 29 mulieres: mulieres Oehler: mulieres Pa

delectatur hospitio, quod impudicis adhaeret membris, quod polluta corporis contaminatione placatur. erubescite, o miseri, summam: aliter uos deus fecit. cum cohors uestra ad tribunal iudicantis Dei accesserit, nihil uobiscum referetis quod Deus qui uos fecit agnoscat. abicite hunc tantae calamitatis errorem et studia profanae mentis aliquando deserite, nolite corpus quod Deus fecit scelerata diaboli lege damnare, calamitatibus uestris dum adhuc tempus patitur subuenite. misericordia Dei diues est, libenter ignoscit: relictis nonaginta nouem ouibus | amissam Fol. 4b.
 10 quaerit unam, et reuerso pater prodigo filio et uestem reddit et 4 parat cenam. nolo uos desperare faciat criminum multitudo: Deus summus per filium suum Iesum Christum dominum nostrum uolentes liberat et paenitentibus libenter ignoscit, nec multum exigit ut ignoscat: fide tantum et paenitentia potestis redimere quicquid
 15 sceleratis diaboli persuasionibus perdidistis.

Persae et Magi omnes, qui Persicae regionis incolunt fines, 5 ignem praeferunt et omnibus elementis ignem putant debere praeponi. hi itaque ignem in duas diuidunt potestates, naturam eius ad utrumque sexum transferentes et uiri et feminae simulacro
 20 ignis substantiam deputantes: et mulierem quidem triforini uultu constituunt monstrosam eam serpentibus inligantes. quod ideo faciunt, ne ab auctore suo diabolo aliqua ratione dissentiant, sed ut dea sua serpentibus pullulans macuosis diaboli insignibus adornetur. uirum uero abactorem bouum colentes sacra eius ad ignis 2
 25 transferunt potestatem, sicut propheta eius tradidit nobis dicens: *Μύστα βοοκλοπίης, νιέ δέξιε πατρός άγανού*. hunc Mithram dicunt, sacra uero eius in speluncis abditis tradunt, ut semper obscuro tenebrarum squalore demersi gratiam splendidi ac sereni luminis uident. o dira numinis consecratio! o barbarae legis fugi-

2 supinitatem *Wouerus*, insanitatem (uel stupiditatem) *Oehler* 10 reddit a: reddidit P 11 coenam a 13 multa a, unde *Wouerus* multam 14 penitentiam P 16 Persiae a 17 et om. a 18 ignem P: Jouem a 19 ad utriusque sexus Pa, em. *Bursian* || simulacro P, ut con. *Oehler*: simulachra a 23 pullulans *Bursian*: pollutant P, polluta a 24 bonum P, boum edd. 26 νιέ δέξιε *Bursian*: CYNΛΕΞΙΕ P (*Μιχτάβω μυστάων δ κλοπίης σίνδετε πατρός άγανού a*) || mitram P 29 uident P: uideant a || dira *Bursian*: uera P, caeca a; possis etiam peruersa uel uana, ut est p. 91, 18 uanis consecrationibus || barbarae P teste *Reifferscheidio*: nefariae edd. an barbaricae? nam spatium, quod indicat *Lorenz*, maius est

enda commenta! deum esse credis, cuius de sceleribus confiteris. uos itaque qui dicitis in his templis rite ** Magorum ritu Persico, cur haec Persarum sola laudatis? si hoc Romano nomine dignum putatis, ut Persarum sacris, ut Persarum legibus seruiat**

Fol. 5^a. ***quae armata clipeo lorica tecta [gladio et hasta] consecratur.* 5
tertia etiam pars est quae in asperis secretisque siluarum agrorum ferarum societatem comprehendit.

Ultima pars tripertitae istius diuisionis aestimat libidinum
3 *uias quae praua desideria quaeque sopores cupiditatis monstrat in tenebris. ideo unam partem capiti adsignant ut hominis aliam* 10
quodammodo renis esse uidentur. aliam in corde ponunt ut diuersarum cogitationum uarietatem quas multiplici intentione con-

2 rite *P*, rite sacrificari *a*, rite sacra fieri ritu *Bursian*; an sufficit fieri post rite *supplere*? 3 sola *P*: sacra *a* || Scio hoc *a* 4 ac Persarum sacris. At Persarum *a* || seruiat *P*, ut legit *Lorenz* in loco admodum obsecurato: sequatur *a*, unde correctum est obsequatur; desunt deinde in *P* duo folia; u. ad pag. 75 5 quae] de priore pagina folii 5, quae omnium difficillima lectu est, haec nobis scripsit *Wilmanns*: 'Die sehr verzehrte und abgeschabte schrift auf dieser seite ist zum grossen theil von einer modernen hand des XV. jahrhunderts nachgezogen und so das alte vielfach gänzlich unkenntlich. Was nicht nachgezogen ist, konnte schon zum theil der nachzieher nicht mehr lesen. Ich habe auf der beifolgenden collation alles nachgezogene unterstrichen und die einzelnen unter oder neben seiner hand sichtbaren buchstaben der alten hand durch darübersetzte buchstaben bezeichnet.' Nos in loco conclamato omnia, quae a manu recentiore renouata aut plane nouata sunt, litteris inclinatim exprimenda curauimus || quae] ut *a* || tecta] thoracae *a* || gladio et hasta] haec inepte suppluit ed. princeps; at uestigia ueteris scripturae aliud scriptum fuisse declarant; post tecta *Lorenz* sibi uisus est litteras ...eis (ocreis?) dispicere, ut diuinare possis ocreis succincta; extremae tamen litterae ante consecratur uidentur te fuisse 6 tertia] altera con. *Bursian* (uerba tertia etiam pars uetus quoque manus uidetur habuisse) || agrorumque ed. *Burs.* fort. agrestium 7 societatem comprehendit manus rec. iis deletis quae a manu uetere scripta erant (agrestiumque ferarum sortita imperium *a*) 8 libidinum uias uetus quoque m. uidetur habuisse 9 quae] que *P* || quaeque praeposterac cupiditatis monstrant illecebras. Ideo *a* 10 capiti] m. rec. ante hoc uocab. in marg. addidit sopori (capitis *a*) || aliam et renis esse m. rec. uetustis litteris deletis (ut hominis iram quodammodo denotare uideatur *a*) 11 ponunt m. rec. statuunt *a*, cuius uerbi nullum uestigium in cod. est || ut (uel at) diuersarū *Pa*: ut iecoris m. rec. 12 concipimus in modum uetus quoque manus ut uidetur

cupimus in modum siluarum tenere uideatur. tertia pars construitur in iecore, unde libido nascitur et uoluptas. illic enim genitalium seminum collecta fecunditas naturalibus stimulis desiderium cupiditatis exagitat. quid ergo perficiat ista diuisio dil-
genter aspiciat, ut facile commentum ratio ueritatis impugnet. si diuiditur anima et substantia sua diuerso efficaciae genere separatur et dissoluto ordine suo incipit esse quod fuerat. aliud enim mens est, aliud ira, aliud libido. animam ergo separatio ista dissoluit et patitur maximam ex ista partitione iacturam, nec integram sui speciem res ista custodit, quae per tres contrarias separata diuiditur et, ut uerius dicam, fit ex ipsa diuisione mortalis. etenim quod potest diuidi corpus est: quod corpus, necesse est esse mortale. ergo si anima diuiditur, corpus est: si corpus est, necesse est sit res ipsa mortalis, egregia erroris istius ac pra-
clara comitantia. maximum nobis beneficium ex ista consequentia confertur: commentis istarum nugarum animas uolunt | esse Fol. 5b.
mortalis.

Sic sunt, sacratissimi imperatores, elementa a perditis hominibus consecrata. sed adhuc supersunt aliae superstitiones, quarum secreta pandenda sunt: Liberi et Liberae, quae omnia sacris sensibus uestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis religionibus sciatis mortes esse hominum consecratas. Liber itaque Iouis fuit filius, regis scilicet Cretici. hic cum fuisset adultera matre progenitus, nutriebatur apud patrem studiosius quam debebat. uxor Iouis, cui Iunoni fuit nomen, nouercalis animi furore commota ad necem infantis omnifariam parabat insidias. proficiscens peregre pater, quia indignationes tacitas sciebat uxoris, ne quid ab irata muliere dolo fieret, idoneis, sicut sibi uidebatur, custodibus tutelam credidit filii. tunc Iuno opportunum insidiarum nanta tempus et ex hoc fortius inflammata, quia proficiscens

1 construitur *P*: constituitur *a* 2 enim *Pa*: itū *m. rec.* 3 stimulis *a*: st..... *m. uetus*, surculis *m. rec.* 4 per...cit *m. uetus*, perficit *a* 5 ut cernatis quam facile *a* 6 sua *P*: eius *a* 7 et om. *a* 10 que *m. uetus*, quo *m. rec.* || separatim *a* 11 et *P* non distincte || uerius *P*: uerum *edd.* 12 quod corpus *P*: quod autem corpus est *edd.* 14 res et litteras mor, quae prorsus euauerunt, restituit *ed. princ.* 15 cō....ta *P* 16 nugarum *a. u.* *Bursian*: absurditatum animas uolunt *a*; scriptura in *P* prorsus euauit 28 mulier *P* 29 filio *P* 30 nanta *P*: tracta *a*

pater et sellam regni puero tradiderat et sceptrum, custodes primum regalibus praemiis muneribusque corrumpit, deinde satellites suos, qui Titanes uocabantur, in interioribus regiae locat partibus et crepundiis ac speculo adfabre facto animos ita pueriles inlexit, ut desertis regiis sedibus ad insidiarum locum puerilis animi de-
 3 siderio duceretur. illic interceptus trucidatur et, ut nullum posset necis inueniri uestigium, articulatim membra concisa satellitum sibi diuidit turba. tunc, ut huic facinori aliud facinus adderetur, quia uehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta uariis generibus pueri membra consumunt, ut humani cadaueris inauditis
 Fol. 6a. usque in illum diem epulis | uescerentur. cor diuisum sibi soror seruat, cui Minerua fuit nomen, quae et ipsa sceleris fuit particeps, et ut manifestum delationis esset indicium et ut haberet unde furentis patris impetum mitigaret. reuerso Ioui filia ordinem
 4 facinoris exponit. tunc pater funesta calamitate cladis et acerbi
 luctus atrocitate commotus Titanas quidem uario genere excruciatos necat nec praetermissum est in ultione filii aut tormentum aliquod aut poena, sed per omnia poenarum genera bacchatus necem qualiscumque filii uindicauit, affectu quidem patris, sed tyrannica potestate. tunc, quia diutius pater ferre lugentis animi
 tormenta non poterat et quia dolor ex orbitate ueniens nullis solaciis mitigabatur, imaginem eius ex gypso plastico opere perfecit et cor pueri, ex quo facinus fuerat sorore deferente detectum, in ea parte plastae conlocat, qua pectoris fuerant liniamenta formata. post haec pro tumultu extruit templum et paedagogum
 5 pueri constituit sacerdotem: huic Silenus fuit nomen. Cretenses, ut furentis tyranni saeuitiam mitigarent, festos funeris dies statuunt et annum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia per ordinem facientes quae puer moriens aut fecit aut passus est. uiuum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis commemorationibus excitantes, et per secreta siluarum clamoribus dissonis eiulantes fingunt animi furentis insaniam, ut illud facinus non per fraudem factum sed per insaniam crederetur: praefertur

1 sellam *P*: solium *a* 7 particulatim *Pa*, *em. Wakefield Silu. crit. IV. p. 249* || conscissa *a* 12 quae *Bursian*: quia *Pa* 13 iudicium *a*
 15 acerui *P*, acerba *a* 18 aut penā *P* 19 neces *P* || qualitercumque *a* 23 cor pueri *Bursian*: corpore *P*, cor *a* 24 plastēs *Bursian*, *idem* plasti coniciens || lineamenta *edd.* 26 Selenus *P* *pr. m.*

cista, in qua cor soror latenter absconderat, | tibi^{arum} cantu et Fol. 6b.
cymbalorum tinnitu crepundia quibus puer deceptus fuerat men-
tiuntur. sic in honorem tyranni a seruiente plebe deus factus est
qui habere non potuit sepulturam.

- 3 Fuit etiam alius Liber apud Thebas tyrannus magicae artis po- 6
testate perspicuus. hic cum muliebres animos uenenis quibusdam
et carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furen-
tibus imperabat, ut mente captas nobiles feminas et libidinum mi-
nistras haberet et scelorum. qui qualia fecerit scelera uel quantum
10 matri contra filium uel sororibus contra fratrem imperauerit faci-
nus, in scaenis cottidie a tragici carminis auctoribus traditur, ut
scelerati tyranni facinorosa crudelitas in animis audientium fu-
nestis semper relationibus renascatur. hunc Lycurgus sobria ui- 7
rorum coniuratione protectus regno exiit, pellit patria: neque
15 enim effeminatus consensum uirorum potuit diutius sustinere.
effeminatum enim eum fuisse et amatorum seruisse libidinibus
Graecorum gymnasiis decantatur. nec fuga eius Lycurgus tantum
est exilioque contentus, sed timens, ne fugiens et ab aliis recep-
tus ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet
20 semina, succinctus ferro patriae dedecus minaci persequitur edicto.
tunc Liber proiectis infulis, quas pampineis coronarum circulis
inligabat, cum semiuiro comitatu fugiens — soli enim eum secuti
sunt stuprorum et flagitiorum ac libidinum socii — per omnes oras
uicini maris | cum summa trepidatione desperationis errauit. illic Fol. 7a.
25 inter ebrias puellas et uiolentos senes, cum adhuc eum scelorum 8
pompa praecederet, alter nigro amictu taeter, alter ostenso angue
terribilis, alter cruentus ore, dum uiua pecudis membra discerpit,
a Lycurgo comprehensus per proximam rupem, quae immensum
praecipitium saxi inuiis fecerat, in mare praecipitatur, ut lacerum
30 corpus marinis diu iactatum fluctibus errantium populorum animos
ad sanitatis ac sobrietatis ordinem seuera animaduersione reuo-

11 scenis *P*: scenis *edd.* 12 facinorosa *edd.* 15 effeminatus *P*: effoe-
minatus ille *a* 16 enim eum *Bursian*: cenatum enim eum *P*, enim *a*
19 contenderet *P* 21 cornarum *P* 23 stuprorum *P* 24 despera-
tionis *P*, item *p.* 87, 20 disp. 25 uionettos *P* 26 praecederet et
P, et *deleuit Bursian* || teter *Pa* 27 pecodis *P*, pecoris *a* 29 ut *a*:
at *P*

caret. hunc finem Liberi Homerus, ut fugam et trepidationem detegeret et ut ostenderet mortem, ait:

Διώνυσος δὲ φοβηθεὶς
 δύσεθ' ἄλως κατὰ κῆμα Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπω
 δεδιότα κρατερὸς γὰρ ἔχεν τρόμος ἀνδρὸς ὁμοκλή.

9 imitatur te, Lycurge, et sobrium institutum tuum sequitur nec a salutaribus tuis legibus exorbitat etiam consul noster Postumius. nam, sicut in libris annalibus inuenimus, Bacchanaliorum scelera Aebutio quodam adulescente deferente detecta sunt. erant adhuc in urbe Roma integri mores nec quisquam peregrinas superstitiones 10 dissolutis moribus appetebat. tunc nec senatus consuli nec leges rei publicae nec consul legibus defuit, sed inuestigatis omnibus qui huius sacri scelerata commenta tradebant contra omnes seuero, immo Romano quaestionis examine capitalis poena de consilii sententia decreta est, nec tam diu uindices gladii consulis conqui- 15 erunt, quam diu hoc malum fuisset radicitus amputatum. o digna Romani nominis animaduersio! o priscae uirtutis laudanda constantia! nec ciuibus suis consul parcere uoluit, cum ob purgandam

Fol. 7b, patriam | peregrina uitia corriguntur.

7 Sequitur hanc sacri contagionem et imitatur ordinem funeris 20 a Cerere Hennensi muliere mors filiae consecrata. nam quicquid in Creta pater circa filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam amissa filia impatientia materni doloris instituit: quod quatenus factum sit breui sermone perstringam. unicam Cereris filiam, quam Graeci Persefonam, nostri immutato sermone Proserpinam dicunt, 25 ad coniugale consortium plures petebant. mater sollicita de singulorum meritis iudicabat, et cum adhuc omnibus matris sententia uideretur incerta, diues rusticus, cui propter diuitias Pluton fuit nomen, temerario cupiditatis ardore, cum moras dilationis ferre

1 Il. 6, 135.

1 ut et fugam et trep. P 3 ΦΟΒΗΘΕΙC ΛΥCEN P 4 ΚΟΛΠΩ
 P 5 EXEN P: ἔχε edd. (ed. princ. uersus admodum corruptus habet)

6 institutum tuum P: tuum institutum edd. 8 libris P: Liuii J. Fr. Gronouius || bachanaliorum P 9 butio P, Ebutio a 13 seueros (ser-
 nos a) immo romanos Pa, em. Bursian 14 consilii P: senatus a 17 ro-
 mani nomini P, em. Bursian, Romano nomine a 18 cum] malim dum
 22 circa P: ob a 23 quo quatenus P 26 sollicite a

non posset et cum praeposteri amoris coqueretur incendiis, prope Percum inuentam uirginem rapit. Percus est autem lacus in Hennae ciuitatis finibus satis amoenus et gratus, cuius amoenitas ex florum uarietatibus nascitur: nam per omnem annum uicissim
 5 sibi succedentibus floribus coronatur. illic inuenies quicquid hyacinthi turget in caulem, illic comam narcissi uel quod auream rosam desuper pingit, illic albae hederæ per terram molliter serpunt et cum purpureis uiolis suauiter rubens amaracus inuenitur, nec coronam istam alba deserunt lilia: prorsus aptus locus qui
 10 gratia sua puellares animos et inuitaret pariter et teneret. in hoc loco cum a Plutone uirgo prope uesperam fuisset inuenta, ui rapitur et superimposita uehiculo scissis uestibus laceratis crinibus ducitur: nec resecati unguis contra amatorem rusticum aliquid profuerunt | nec clamor atque ululatus adiuuit nec ceterarum
 15 strepitus puellarum. tunc una celeri cursu, cum de ciuitate nemo succurreret, facta ex ipso timore uelocior matri raptum uirginis nuntiat. contra raptorem indignata mater armatam manum ducit: nec Plutonen mulieris fefellit aduentus, sed ut retorsit ad ciuitatem oculos et infinitos cuneos respexit uenire cum matre, funestum cepit ex desperatione consilium: quadrigam qua uehiculum trahebatur per medium lacum dirigit: is erat profundis uoraginibus immersus. illic cum amata submersus uirgine miserandæ matri de morte filiae funestum spectaculum praeiuit. Hennenses ut possent maternis luctibus ex aliqua parte inuenire solacium, inferorum regem uirginem rapuisse finxerunt, et ut fides
 25 figmenta sequeretur, prope Syracusas eum per alium locum cum uirgine emersisse iactarunt. templum sane et raptori et uirgini accurate conlatis sumptibus faciunt et annua in templo uota decernunt: sed nullo genere matris dolor uincitur nec muliebris impatientiae tormenta curantur, sed credens uere filiam prope Syracusas esse uisam, Triptolemo duce uilico suo nocturnis itineribus ad Syracusanæ ciuitatis litus cum lugubri ueste ac sordido squalore peruenit. nec illic defuit qui credulam de calamitatibus suis

1 cum de praep. a. conquereretur a 2 Pergus *Ouid. Metam. V, 386*
 5 yacinthi *P, at cf. c. 12, 2* 6 aureum *P* 13 resecati *M. Haupt (in Herme II, 8): reseruati Pa* 16 ipso *P corr. ex ipse* 18 retrorsit *P*
 20 qua.. trahebatur *nos: qua.. trahebat P, quae.. trahebat a* 22 immensus *J. F. Gronouius* 27 mersisse *P* 30 filia.. uisa *P* 31 uilico *a*
 33 illic *P (teste Lorenzo) et Oehler: illi a*

falleret matrem: ait se Pandarus nescio qui uidisse non longe a
 Pachyno nauem raptorem ascendisse cum uirgine. persuasum est
 mulieri, quae, quoniam quolibet genere uiuere filiam cupiebat
 5 audire, infinitis donis remunerat ciuitatem. Syracusani liberali-
 Fol. 8b. tate mulieris prouocati | raptum uirginis consecrant et mitigantes 5
 dolorem matris pompam miseri funeris excolunt honore templo-
 rum. sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa naue per peregrina
 litora filiam quaerit. sic fluctibus tempestatibusque iactata ad
 Atticae urbis locum peruenit: illic hospitio recepta incolis inco-
 gnitum adhuc triticum diuidit. locus ex patria et ex aduentu mu- 10
 lieris nomen accepit, nam Eleusin dictus est, quod illuc Ceres
 6 relicta Henna uenerat. sic quod ipsa dispensato quod adtulerat
 frumento colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mor-
 tem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, et sepulta
 in loco est pariter et consecrata et diuino cum filia appellata no- 15
 mine. amat enim Graecorum leuitas eos qui sibi aliquid contu-
 lerint uel qui consilio aut uirtute se iuuerint diuinis appellare
 nominibus, et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur, ut deos
 dicant, deos esse credant, qui sibi aliquando profuerint. sic de
 Libero Nysa non dubitat nec de nouis ambigit Sparta sideribus: 20
 cremat et consecrat Herculem tristis Oeta et a uanis Cretensibus
 7 adhuc mortui Iouis tumulus adoratur. additur tamen, sacratis-
 simi imperatores, ad huius profani erroris augmentum quod hos
 binomines, id est Liberum et Proserpinam, maiore quasi aucto-
 ritate defendat: nam Liberum ad solem uolunt referre commenta 25
 Graecorum, Proserpinam uero Liberam dicentes lunam esse con-
 fingunt. quod quam absurdum et quam miserum sit ex ipsa ueri-
 tatis possumus ratione colligere. quis uidit puerum solem? quis
 Fol. 9a. fefellit? quis occidit? quis lacerauit? | quis diuisit? quis mem-

1 ait *P*: tunc ait *a* 3 quō (*i. e.* quoniam) *nos*: quo *Pa*, quia *Oehler*
 4 donis *Bursian*: dotis *P*, dotibus *a* 12 dispensato — frumento *J. Fr.*
Gronouius: dispensatio — frumenta *P* (Sicque tum ipsa dispensatio quod
 attulerat frumenta, tum quod colligendarum *etc.* *a*) 15 in eo loco *a* ||
 numine *Pa*, *em. Wowerus* 20 nisa *Pa* || spatha *P* 21 herculim *P* ||
 Oetas *Pa*, *em. Oehler* 24 binomines *Bursian*: hihomines *P*, homines *a* ||
 id est — Proserpinam obelo notauit *Wowerus* 26 libera *P* 29 multa
 uocabula litteraeue fol. 9^a et partim iam fol. 8^b in scriptura albitudine
 fere extincta alia manu renouata sunt

bris eius epulatus est? quis lunam rapuit? quis abscondit? quis 8
Plutonis coniugem fecit? sed et errorem istum physica rursum
uolunt ratione protegere: indiuisam mentem et diuisam, id est
τὸν ἀμέριστον καὶ τὸν μεμερισμένον νοῦν, hac se putant posse
5 ratione uenerari. dicite mihi, o miseri mortales, quid natura-
libus rebus additis funera? quid dei dispositionem crudelium
mortium atrocitate polluitis? quid opus erat tam duro crudelique
tormento? quid sibi uult ista persuasio, ut diuinis rebus funestae
calamitatis ordo societur? ut natura siderum, quam Deus summus
10 certis legibus fecit, mortalis calamitatis luctibus iungeretur? cui
rei prodest quod facitis? miscetis terrena caelestibus, caduca
superis, tenebrosa lucentibus, dolores ac luctus hominum diuinis
honoribus consecrantes.

Si conuocato omni genere humano sol habita contione loque- 8
15 retur, desperationem uestram hac forsitan oratione percuteret:
'Quis uos, caduci homines et per dies singulos summo Deo uariis
generibus rebellantes, ad hoc tantum facinus impegit, ut profano
nefariae cupiditatis errore et mori me dicatis arbitrio et uiuere?
atque utinam usitato more uel uno genere uaesanae cogitationis
20 uestrae figmenta procederent, utinam sine contumelia mei scele-
ratae cogitationis uestrae grassaretur improbitas! nunc uos per
praecipitia iactantes mihi quoque non parcitis nec aliquam habet
uester sermo reuerentiam, sed cum dedecore meo in exitium ue-
strum mortemque properatis. | alii me apud Aegyptum undis Nili Fol. 9b.
25 et rapidis uerticibus obstinato mentis furore submergunt, alii 2
amputatis uirilibus plangunt, alii crudeli morte caesum aut in
olla decoquunt aut septem ueribus corporis mei membra lacerata
subfigunt. qui paululum mihi placida fuerit oratione blanditus,
quadriungi currus aurigam me esse confingit. proicite aliquando
30 tanti furoris exitium et salutari persuasionem conuerti ueram salu-
tis uiam quaerite. inimicus Dei est qui haec aut cogitauit aut
finxit, nec facinus eius simplex aut usitata poena comitatur, qui

3 diuisa *P* 4 *μΕΝΕΡΙCμΕΝΟΝ ΝΟΥ* *P* 5 ο α: ο dii *P* cf. p. 104, 21
|| miseri *om. a* 10 calamitas *Pa, em. Bursian* 15 forsitan *a* 17 re-
uellantes adhuc tantum *P* 18 uestro arbitrio *a* 19 uesane *P*, uesanae
edd. 21 cogitationes *P* || uosmet *a* 25 uerticibus *Wowerus* 26 uiri-
bus *P* || in *P*: ut *a* 27 decoquent *P* || ueribus *a* 30 conuicti *a*; at
u. ind. III s. u. conuenire

- secreta profanis persuasionibus polluit, qui de praeclaro opere
 3 Dei tanta confingit. lugete mortuos uestros et ipsi simili morte
 morituri, mittite regibus uestris ut uultis inferias et orbitates
 eorum alio remediorum genere mitigate. lugete Liberum, lugete
 Proserpinam, lugete Attin, lugete Osirin, sed sine nostrae con- 5
 tumelia dignitatis. nolo me per tumulos eorum fauillasque du-
 catis, nolo ut errori uestro nomen meum fomenta subpeditet. ad
 initium diei a Deo factus sum, hoc mihi sufficit solum: quid me
 honesti muneris dignitate priuatis? aliud me Deus fecit, aliud esse
 iussit, et uos me pro libidine uestra diuiditis, pro arbitrii uestri 10
 cupiditate laceratis. quicquid sum simpliciter pareo nec aliud uolo
 de me intellegatis nisi quod uidetis: hoc Deo gratum est, hoc
 Deus libenter amplectitur, hoc homines ad salutis uiam ducit, si
 proiectis erroribus Dei gratiam simpliciter ac fideliter hauriatis.⁷
 4 Haec quidem, sacratissimi imperatores, ethopoeiaco mi sermone 15
 dixisse sufficiat. at ego nunc sacrarum lectionum institutione for-
 matus perditos homines religioso sermone | conuenio. si dii sunt
 quos colitis, cur eos lugetis? cur eos annuis luctibus plangitis?
 si lacrimis ac luctu digni sunt, cur eos diuino honore cumulatis?
 unum itaque e duobus facite: aut nolite eos lugere, si dii sunt, 20
 aut si luctu eos dignos putatis ac lacrimis, deos eos appellare
 nolite, ne luctibus ac lacrimis uestris maiestas diuini nominis
 5 polluatur. sed quia mens perdita et sceleratae cupiditatis laqueis
 implicata nulla potest ratione reuocari, persequar cetera, ut pu-
 blicatis omnibus atque detectis quae profana consecrauit impro- 25
 bitas misericordia Dei nomine domini nostri Iesu Christi lapsos
 erigat, fugientes ad se reuocet, dubitantes confirmet, errantes
 corrigat et quod est potissimum uitam morientibus donet.
 9 In plurimis orientis ciuitatibus, licet hoc malum etiam ad nos
 transitum fecerit, Adonis quasi maritus plangitur Veneris et per- 30
 cussor eius circumstantibus uulnusque monstratur. Mars enim in
 porci siluestris speciem formamque mutatus, ut sibi primas par-
 tes in amore Veneris uindicaret, incaute contra se ruentem percu-
 tit iuuenem. si deus erat Adonis, cur riuallis insidias nesciebat?

1 secreta *P*: sacra *a* 4 lugite *ter P* 11 deo pareo *a* 14 audia-
 tis *a* 18 lugitis *P* 19 ac *P*: et *a* 26 in nomine *a* || Iesu] ihu *P*
 27 confirmat *P* 30 percussor *P* 33 contra serentem *a*

si homo, cur cum superiore certabat? sed et alium audio cum Ve-
nere coniugale habuisse consortium: Vulcanus, nisi fallor, ab his
deorum cultoribus maritus Veneris esse perhibetur. o uanorum
hominum ridenda persuasio! inter duos maritos adulter positus ab
5 uno capitur, alterum uincit. sed uide: ut adulter deus maritum
uinceret, quod sibi corpus elegit! porcus esse maluit: qui si ha-
bebat mutandi corporis potestatem, leonis debuit potius speciem
formamque suscipere. | sed leonem dicunt qui naturas animalium Fol. 10b.
norunt in illa agrestis animi feritate pudicitiae seruare uirtutem.
10 merito ab adultero leonis spernitur forma et libidinosi animalis
eligitur.

Hic iam euangelicae traditionis secreta tractemus. eiecto dae-
monio dominus porcorum gregem donat, nec inmerito: ut cum
libidinosus animalibus per dura praecipitia fluctusque iactatus
15 per mortes porcorum uarias digna nece immundus spiritus car-
peretur. audio Cinyram Cyprium templum amicae meretrici do- 10
nasse — ei erat Venus nomen —, initiasse etiam Cypriae Veneri
plurimos et uanis consecrationibus deputasse, statuisse etiam ut
quicumque initiari uellet secreto Veneris sibi tradito assem unum
20 mercedis nomine deae daret. quod secretum quale sit omnes taciti
intellegere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem mani-
festius explicare non possumus. bene amator Cinyras meretriciis
legibus seruiit: consecratae Veneri a sacerdotibus suis stipem
dari iussit ut scorto. Sebazium colentes Iouem anguem, cum ini-
25 tiant, per sinum ducunt: adhuc primi erroris uitia grassantur et
quicquid homines perdidit colitur et funesti anguis callida ac ma-
litiosa crudelitas adoratur. in sacris Corybantum parricidium co- 11
litur: nam unus frater a duobus interemptus est et ne quod indi-
cium necem fraternae mortis aperiret, sub radicibus Olympi mon-
30 tis a parricidis fratribus consecratur. hunc eundem Macedonum
colit stulta persuasio: hic est Cabirus, cui Thessalonicensenses quon-

1 aliud *a* 8 leonum *P* 13 grege *P* 18 nauis *a* 19 assem unum
Wouerus: asse munū (sic potius quam manū) *P*, asse, manum *a* 23 ser-
uit *Pa*, em. *Bursian* 24 initiant *P*: initiantur *a*, haud scio an recte,
cf. *Clem. Alex. Protrept. c. 2*: Σεβαζίου γοῦν μυστηρίων σύμβολον τοῖς
μνουμένοις ὁ διὰ κόλπων θεός· δράκων δέ ἐστιν οὗτος διελκόμενος τοῦ
κόλπου τῶν τελουμένων 26 hominem *a* 30 parricidiis *P* 31 gabirus
Pa, em. *Wouerus*

Fol. 11a. dam cruento ~~ore~~ cruentis manibus supplicabant. | considerandum itaque est, quale sit numen quod parricidalis amentia, ut parricidium celaret, inuenit.

- 12 Quapropter quicumque haec sacra deuota mente ueneratur, cui-
cumque placet superstitionis istius metuenda contagio, aut malis 5
suis solacium quaerit aut facinora eorum tacita cogitatione con-
laudat hoc optans, hoc quaerens, hoc utique magnopere deside-
rans, ut et sibi liceat quod diis suis licuit, ut et se ad consortium
2 talis uitae morum similitudo perducatur. adulterio delectatur ali-
quis: Iouem respicit et inde cupiditatis suae fomenta conquirat: 10
probat, imitatur et laudat quod deus suus in cygno fallit, in tauro
rapit, ludit in satyro et, ut liberalis in flagitiis esse consuescat,
quod inclusam regiam uirginem auro largiter fluente corruperit.
puerorum aliquis delectatur amplexibus: Ganymedem in sinu Io-
uis quaerat, Herculem uideat Hylam inpatienti amore quaerentem, 15
Hyacinthi desiderio captum Apollinem discat, Chrysippum alius,
alius Pelopem uideat, ut per deos suos sibi licere dicat quicquid
3 hodie seuerissime Romanis legibus uindicatur. adulteria eorum
omnia enumerare difficile est, quis Amymonem, quis Alopen,
quis Menalippen, quis Chionem Hippothoenque corruperit: nempe 20
deus uester haec fecisse memoratur. ille, quem uolunt seueris ora-
culis errantium hominum peccata corrigere, Steropen amat,
Aethusam rapit, Zeuxippen stuprat, quaerit Prothoen et Arsinoae
adultera cupiditate blanditur. sed ex isto corruptarum mulierum
grege una puella amatorem deum et uitauit et uicit: Dafnen di- 25

Fol. 11b. uinans deus et futura praedicens nec inuenire potuit nec stu|prare.

- 4 muliebria patitur aliquis et effeminato corpori solacium quaerit:
uideat Liberum amatori suo post mortem etiam promissae libi-
dinis praemia imitatione flagitiosi coitus repensantem. si qui
monstruoso cupiditatis ardore in paternae necis armatur exitium, 30
a Ioue sumat exordium: qui fratrum desiderat sanguinem, Co-
rybantum sequatur institutum, et incestum desiderantibus a Ioue

1 ore *addidimus* 3 celaret] coleret *Wowerus* 15 inpatientiam
morē *P* 16 apolline *P* 19 quis amumonē quis alopē quis menalippe
quis chionē *P* 20 ippothoenque *P*, Hippogoeque *a* 23 aethysam *P*,
em. Wowerus || zeuxippē *P* || prothoc (*sic*) et arsinoe *P* 25 dafnem *P*,
Daphnem enim *a* 26 strupare *P* 29 repraesentantem *a* 30 mo-
struoso *P* 31 sumat exemplum *a* 32 sequitur *P*

sumantur exempla: cum matre concubuit, sororem duxit uxorem et, ut integrum facinus impleret incesti, filiam quoque animo corruptoris adgressus est. inferiores aliqui aemulo stridore persequitur et aduersarium cupit crudeli feritate torquere: ab Apolline ex Marsyae casibus crudelium tormentorum cruciatus discat. alienum aliqui desiderat et hoc cum morte domini conatur implere: uideat ut Hercules occiso Geryone Hiberas abegerit boues. si qui promiscua hominum caede gaudet, praeposteras Martis cupiditates diligenter inspiciat. semina paene omnium scelerum a diis suis peccantium turba colligit et, ut perditus animus impune facinus possit admittere, ex praecedentibus facinorum exemplis maiore se auctoritate defendit. si stupri praemia corruptor inquit, si uiam optat sollicitationis addiscere, in sinu corruptae mulieris aurum Iouis uideat. si publicus parricida commissam sibi regni custodiam nefaria prodere cupiditate desiderat, respiciat ad eos qui Saturnum filio prodiderunt. quatenus ius laedatur hospitii uel quatenus amicitiae iura turbentur uel quatenus mensae conciliatio sancta uioletur si qui ad iniuriam pronus quaerit, ecce ordinem scelerum de Tantalii casibus discat. o facine rosae cupiditatis triste solacium! o hominum deflenda persuasio! o infelicis imitationis cruenta meditatio! scaenam de caelo fecistis et errantes animos per abrupta praecipitia crudeli calamitate duxistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum uia de deorum monstratur exemplis. sed in ista criminum lege, in ista confessione scelerum gratias agamus illis, qui etiam exitia et mortes deorum istorum nobis nescientibus prodiderunt, ut disceremus omnia per tot opstantes. fuit enim et apud ueteres, licet nondum terram inluminasset domini nostri Christi ueneranda dignatio, in spernendis superstitionibus religiosa constantia. Diomedes pudicus ac sobrius Venerem uulnerat, Martem uincit et percutit: Oti et

3 et 6 aliquis a 3 aemulos rigore Oehler; at cf. Firm. Mat. Mathes. lib. III, 1 p. 86: inuido stridore 5 cruciatus Bursian (facinus idem habet in uerborum contextu): casibus P, casus a 7 uidet P || Herculis Pa || iberas a || abegerit P 8 si quis a, item uersu 18, et p. 95, 18 10 diis P: piis a || collegit Pa 11 posset Pa || admitteret P 14 uideat Iouis a 19 ecce Bursian: esse Pa || facinorosa edd. 21 scaenam P, ut emend. Wowerus: coenam a 22 abrupta a 28 Iesu Christi a 29 Diomedis P 30 Oeti Pa, em. Wowerus

- Efiatae edicto Mars belli potens temporali exilio damnatus ferrea catenarum uincla sustinuit: Sarpedonem filium mortuum in Troia Iuppiter plangit et mercedem fabricatorum murorum Neptunus a superbo rege non recipit: alterius regis Apollo greges pascit et Soli omnia uidenti alius occisarius boum nuntiat mortes: Castores sepelit Sparta, ardet apud Oetam Hercules et Aesculapius alibi fulminatur: Vulcanus a patre praecipitatus pedem frangit, Lycurgum fugiens Liber moritur: Venus in adulterio deprehensa detegitur et post dei nuptias | Anchisae hominis cubile sectatur: Saturnus regno timens deuorat filios *et filium* fugiens in Italia *fugit* 10 tuius absconditur: ob amorem Catamiti Iuno spernitur et ad Endymionem Luna descendit et contra uoluntatem uxoris et filiae
- 9 Troianis auxilium ferens deceptus Iuppiter dormit. o flagitiosa confessio! o ** deflendique *cultus*! o durae seruitutis miseranda conditio! ad istorum cultum deorum sanctos homines et deo deuota mente credentes sacrilegum tyrannorum traxit imperium, et ut huic facinori aliud facinus adderetur, mors est decreta nolentibus. ad theatrum potius templa transferte, ut in scaenis religionum istarum secreta tradantur, et ut nihil praetermittat improbitas, histriones facite sacerdotes: alter dignior locus religionibus istis inueniri non poterit: illic amores *deorum uilis* turba decantet, illic casus mortesque *saltentur*, illic *deorum templis ab impiis et facinerosis magistris melius mens* perdita et adulterium docetur et facinus.
- 13 Discite etiam, sacrosancti imperatores, uenerandum *Alexandriae numen unde sumpsit exordium, ut communi nostra fragilitate detecta ad ueritatis exordium mortalitatis nostrae sermo* 25

1 fiatae P 4 recepit a 6 herculis et asculapius P 7 pede P 10 et filium P ut uidetur: Hic ex Creta a; in fol. 12^b et 13^a multa obscurata sunt et uix legi possunt || *** | tiuus P, quod recte Bursianus supplese uidetur, a Spartanis a, unde J. Fr. Gronouius a | patre Iano 13 deceptus in P fere euanuit 14 miserabiles suppleuit ed. princ. in loco plane obscurato, sed monet Lorenz hoc uocab. pro spatio longius esse; hinc suppleas inpii uel nefandi 15 et Deum d. m. colentes a 22 saltentur scripsi: saltatores P, litteris sic a manu recent. renouatis (ex uetere scriptura teste Lorenzo nihil apparet nisi extrema littera, quae r fuerat); saltatores exhibeant con. Wowerus, salt. saltent Oehler; loci fere conclamati qui sequitur emendatio admodum incerta est || illic deorum in templis a, illis d. in templis Wowerus 26 sumpserit a || ut communi

reuoctetur. cum in egipt...aerisa.....arescentibus frugibus mali-
 tiosa famis anni.....sum religiosi patriarchae semine procrea-
 tus iuuenis *Ioseph* interpretatus somnium regis totum quicquid
 imminebat ostendit. *Ioseph* erat *Iacob* filius, qui ob pudicitiam
 5 in carcerem missus, ereptus post interpretationem somnii fuit
 particeps regni. | nam septem annorum collectis et seruatis fruc- Fol. 13a.
 tibus alterius septennii egestatem diuinæ mentis prouidentia mi-
 tigauit. huic post mortem Aegyptii patrio gentis suae instituto 2
 templa fecerunt, et ut iustae dispensationis gratiam posteritas
 10 disceret, ille modius quo esurientibus frumenta diuiserat, capiti
 superpositus est. nomen etiam ut sanctius coleretur ex primo
 auctore generis accepit. nam quia Sarrae pronepos fuerat, ex qua
 nonagenaria Abraham indulgentia Dei susceperat filium, Serapis
 dictus est graeco sermone, hoc est Σάρρας παῖς. sed hoc inuito 3
 15 *Ioseph*, immo mortuo: neque enim ad hoc facinus religiosus ani-
 mus et Deo summo dicatus adduci potuisset, ut erroris inlecebras
 ex nomine suo superstitionis hominibus ipse praeberet, praesertim
 cum sciret haec esse in Dei sacrosanctis legibus, ne qui hominum
 tale aliquid aut ueneraretur aut coleret. hic in Aegypto colitur,
 20 hic adoratur, huius simulacrum neocororum turba custodit, et
 ad memoriam uetustatis errans populus ordinem sacrorum in ho-

Bursian, qui ac communis in *P* sibi dispexisse uidetur: ac communi *a*, ac
 (at?) ***unis inepta (non nostra) f**gilitate *P*, ut *Lorenz* testatur

1 cum in Aegypto glisceret (an saeuiret?) con. *Bursian*, cum in-
 grueret *a* 2 fames Jacobi patriarchae *a* 3 interpretatusque *a* 4 innue-
 bat *a* || er****cob *P*, litteris post er (an es?) macula deletis; est Ja-
 cobi *a*, est *Jacob* ed. *Burs.* || *Jacob* filius *Krabinger* (*Münchner gel. An-
 zeigen* 1848 n. 177) obelo notauit, contra *Wowerus* erat (est) *Jacob* filius
 delenda censuit 7 mentis *P*: manus *a* 9 num posteritas an poste-
 riores in *P* legatur dubitat *Lorenz*; quod deinde sequitur disceret, sic in
P m. 2 scriptum est, cum aliud manum ueterem habuisse appareat
 10 ille modius quo] quomodo *P* (?) *a*, quo modio *Wowerus*; cum tamen
Lorenzio et *Wilmannio* testibus constare uideatur quomodo in *P* non ex-
 stare, ipsi ille modius quo suppleuimus; obscuratae sunt autem ante esu-
 rientibus duodecim fere litterae || esurientibus *P* satis distincte (testibus
Lorenzio et *Wilmannio*): esurientibus et ementibus *a*, cui lectioni iam
 spatium in cod. refragatur || capitis *P*, cupitis *a*, capiti is *Wowerus*, ipse
 malim capiti eius 12 sarre *P*, Sarae *a* 13 Sarapis *Hildebrand* ad
Apul. p. 1017 14 Σάρρας παῖς *Bursian*: CAPIOCTOC *P*, Σάρρας
 ἀπό *a* || inuito *P* 20 neocororum *Pa*, em. *Wowerus*

norem integerrimi ac prudentissimi hominis constitutum contē-
 4 tiosa hodieque animositate custodit. sed et in ipso simulacro sicut
 in ceteris ex assiduīs sacrificiis immundi daemonum spiritus colli-
 guntur: nihil enim operantur uictimae et cruor ex assidua pecu-
 dum caede profusus nisi ut daemonum substantia, qui diaboli 5
 procreatione generantur, ex isto sanguine nutriatur. nam ista esse
 Porphyrius, defensor simulacrorum, hostis dei, ueritatis inimicus,
 Fol. 13b. sceleratarum artium magister, manifestis nobis probationibus pro-
 didit. in libris enim, quos appellat *περὶ τῆς ἐκ λόγιων φιλο-
 σοφίας*, maiestatem eius praedicans de infirmitate confessus est. 10
 in primis enim librorum partibus, id est in ipsis auspiciis † po-
 situs dixit: Serapis uocatus et intra corpus hominis conlatus
 5 talia respondit. dicant nunc mihi perditī homines: quis potior
 est, qui uocat et imperat et includit, an qui uocatur et paret et
 cum uenerit in suscipientis hominis corpore potestate iubentis in- 15
 cluditur? gratias agimus, Porphyri, libris tuis: deorum tuorum
 nobis substantiam prodidisti: didicimus per te quatenus dii tui
 hominibus iubentibus seruiant. Serapis tuus ab homine uocatur
 et uenit et cum uenerit statim iussus includitur et loquendi ne- 6
 cessitas nolenti forsitan imperatur. sic aput nos deos uestros, 20
 cum hominibus nocere coeperint, religiosi sermonis flagella casti-
 gant: sic in corpore hominum constituti dii uestri uerbo Dei spi-
 ritualium flammarum igne torquentur, et qui aput uos quasi dii
 coluntur, aput nos religiosae fidei medelas Christi gratia humano
 subiacentes imperio et tormenta repugnantes sustinent et uicti 25
 poenis ultricibus subiugantur.

2 hodie a 4 uictimae scripsi: **** me P, animae a et Burs., sed
 negat Lorenz sic legi posse; idem codice iterum inspecto rescripsit scrip-
 turam a me propositam ex litterarum uestigiis certo confirmari || pecu-
 dum P 6 ita esse Wowerus 7 simulacrorum nos: s*****rũ P (ut
 testatur Lorenz), Stoicorum a et edd. inepte, idolorum J. Fr. Gronouius
 || hostis.. magister P: hostis dei ueritatis in multis sceleratarum impie-
 tatum scriptis a; extrema primus Wilmannsius dispexit, cum artium
 mag. ste. in P scriptum esse cognosset; Reifferscheidius deinde loci
 emendationem consummauit, cum non in multis, ut est in editionibus,
 sed inimicus in P exstare uideret 9 ΛΟΓΙΟΝ P 11 auspiciis impo-
 sturae con. G. Wolff (Porphyrii reliq. p. 111); Wowero uerba id est —
 positus glossema uidebantur; fort. auspiciis operis sui 12 collocatus a
 13 quis a: qui P 16 Porphyri quod libris a 18 iuuentibus P, uiuen-
 tibus a, em. Bursian 22 spiritualium a 24 medelas P: medela a

Penates etiam qui sint explicare contendam, ne quid a me ¹⁴
 praetermissum esse videatur. qui nihil aliud putant esse uitam
 nisi uescendi et potandi licentiam, hos sibi deos ex cupiditatis
 suae humilitate finxerunt, nutrimenta corporis quae ex cottidianis
⁵ epulis comparantur hoc nomine pro salute hominum consecrantes.
 quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse
 deum sancxerunt | nescientes diuini oraculi ueritatem. cum enim ^{Fol. 14a.}
 dominus Iesus Christus cum diabolo pro nostra salute sollicitus ²
 diuina maiestatis suae conluctatione certaret, ut de faucibus eius
¹⁰ quem gerebat hominem liberaret, hac eum responsione quassauit.
 nam cum diceret ei diabolus: 'si filius dei es, fac ut isti
 lapides panes fiant,' respondens ei dominus dixit: 'non
 in pane tantum uiuit homo, sed in omni uerbo Dei.'
 nescientes itaque substantiam generis humani cottidianas epu-
¹⁵ las hoc nomine consecrarunt: nam omne quod uescuntur ho-
 mines penus uocatur: hinc et cella penaria, hinc et dii penates
 ab abiectis et prostratis hominibus misera sunt cogitatione
 compositi.

Vesta autem quid sit discite, ne putetis antiquum aliquid aut ³
²⁰ cum summo terrore religionis inuentum. ignis est domesticus,
 qui in focis cottidianis usibus seruit: quapropter cocos habeat,
 non miseras uirgines sacerdotes, quae contemnentes ignis ipsius
 fauillas aut prostituto corpore peccare coguntur aut in uirginitate
 perseuerantes perdunt honestam gloriosi nominis dignitatem.
²⁵ Palladii etiam quid sit numen audite: simulacrum est ex ossi- ¹⁵
 bus Pelopis factum; hoc Abaris Scythia fecisse perhibetur. iam
 quale sit considerate, quod Scythia barbarus consecrauit. estne
 aliquid aput Scythas humana ratione compositum et illa efferat

11 Matth. 4, 3.

1 POENATES P 2 praetermissum esse uitam P mance, sit prae-
 termissum. Qui nihil aliud putant a; nos Bursiani supplementum rece-
 pimus 5 aepulis et u. 14 aepulas P, item alias 9 certaret et ut Pa,
 et del. Bursian 10 quem a: quae P 13 uiuet P 16 penus P et paulo
 post penates 18 composita a 21 coquos a 22 contempnentes Pa
 23 prostituto Wowerus: constituto P, pro constituto a 25 immo quod
 sit 26 Abaris Jos. Scaliger (apud Wowerum): auaris P, auarus a, et
 sic item p. 98, 3 27 post sit in P uocab. erasum est quinque sexue lit-
 terarum, cuius prima littera a (Abaris?) adhuc dispicitur

gens hominum et crudeli atque inhumana semper atrocitate gras-
 sata in constituendis religionibus rectum aliquid potuit inuenire?
 2 simulacrum hoc Troianis Abaris uendidit stultis hominibus uana
 Fol. 14b. promittens. uendebatur deus | ut prodesset emptori, et emptor
 suppliciter adorabat quicquid paulo ante uiderat subhastatum. 5
 substantia autem simulacri ipsius ex ossibus Pelopis est. si hu-
 mana uis, Abari, miseros homines ossa uenerari, purioris saltim
 et castioris hominis reliquias collige: accedat idolo quod facis ex
 hominis uirtutibus meritum. Pelops in deliciis amatoris fuit et
 diu prostituti pudoris damna sustinuit. sed nec adulto ei scelus 10
 defuit: eum cuius filiam petebat fraude proditoris occidit, pro-
 ditorem etiam ipsum periuriis adgressus est et ne promissa red-
 deret praemia, hunc eundem per abrupta praecipitia iactauit. en
 cuius electa sunt ossa ut deus fieret qui urbes et regna seruaret.
 3 sed nec seruauit aliquando nec profuit et quid se maneat ex 15
 urbium in quibus fuit casibus uidit: incensa est Troia a Graecis,
 a Gallis Roma et ex utroque incendio Palladium reseruatum est,
 sed reseruatum non propriis uirtutibus, sed humano praesidio:
 ab utroque enim loco homines liberarunt et translatum est ne
 humano flagraret incendio: tanto numini humana fuerunt prae- 20
 sidia necessaria et ne arderet humanum quaesiuit auxilium. dila-
 tum est Palladium ab incendio, non liberatum: stat sententia,
 manet poena, ignis imminet, ignis urguet, quem uitare non po-
 4 terit. iam parturit flamma caelestis, iam diuinae animaduer-
 sionis monstratur aduentus, iam futurae cladis nuntiatur exitium: 25
 in hoc incendio Palladium latebras inuenire non poterit: ignis
 Fol. 15a. iste scrutatur abdita, quaerit absconsa | et quicquid errantes ho-
 mines uanis persuasionibus perdidit, rapida flammaram popula-
 tione complectitur. 'uenit enim', inquit, 'dies domini ut
 ardens clibanus'. audisti quid ueniat: nihil est quod ex te 30
 collectum in apothecis dominicis reponi possit: ardebis ut stipula,
 cuius inanis uilitas in cineres fauillasque seruatur, qua rapax

29 Malach. 4, 1 (3, 19).

1 hominum *Wouero glossa uidebatur* 2 inueniri *P* 7 auari *P*,
 om. a 11 eum *P*: is enim a || eum fraude a 12 periuriis a: per-
 iurus *P* 19 liberant *Pa*, em. *Bursian* 23 urget a 30 cliuanus *P*
 || audisti quid ueniat *P bis habet* 32 qua nos: que *P*, quam a

ignis uiolentia cogente spiritus pascitur. hic est exitus finisque 5
 uester, haec est poena quam pro deceptis hominibus Deus statuit:
 ut perpetuis ardeat flammis qui contra uoluntatem Dei miserum
 hominem aut decepit aut perdidit. uolo sane diligenter inquirere
 5 cuius Mineruae hoc uolunt esse signum: plures enim Mineruas
 fuisse constat nec aliquis in ista parte dissentit. singulare itaque
 genus, institutum, artem propositumque dicamus, ut ex his
 omnibus inueniri possit Palladium cuius Mineruae sit nomine
 consecratum.

10 Quinque Mineruas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. 16
 una est Vulcani filia, quae Athenas condidit, quam ex agrestibus
 locis ad urbanae conuersationis ordinem rustica turba comitata
 est. fuit alia in Aegypto Nili regis filia, textrinae artis magistra:
 tertia uero patre Saturno genita est, sed hanc uiraginem fuisse
 15 commemorant: nam numquam se intra feminei sexus uerecun-
 diam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum et cruenta
 secuta est studia bellorum. quarta Iouis Cretici regis fuit filia,
 quae occisum patri detulit Liberum. | quinta Pallante patre et Fol. 15b.
 Titanide matre orta est, quae patris appellata nomine Pallas est 2
 20 ab hominibus nuncupata. haec parricidalis amentia furoris et
 uaesanae temeritatis instinctu patrem Pallantem crudeli morte
 iugulauit nec simplici patris morte contenta, ut diutius malis
 suis frueretur et ut de morte patris crudelius triumpharet, exu-
 uis corporis eius ornatae sunt**, ut parricidii facinus ex crudeli
 25 ostentatione publicaret. huius est Palladium, pro nefas, nomine
 consecratum, haec est Pallas quae colitur, haec est quae ponti-
 ficali lege seruatur, et cuius facinus seuerius damnari debuerat,
 eius imago suppliciter adoratur. adponite ignem, augete flam-
 mas, ut cottidianis sacrificiis uestris discat ardere. quid enim
 30 meretur aliud parricida nisi ut perpetua imitatione flammaram

1 cogente nos: cogenti P, congeniti a, cogentis Bursian 16 strepituque
 P 19 Tritonide Jos. Scaliger; at u. Clem. Alex. Protr. 2 et Ampelium 9, 10
 21 uesanae P: uesanae edd. 23 exubiis P 24 ornatę sunt P; ornata
 est a, ornat scutum coni. Bursian; fort. ornatae sunt manus, ut Pallas
 in uasorum imaginibus repraesentatur brachium aegide tectum gerens,
 quam hostibus obuiam fert; cf. O. Mueller Denkmäler I, 10, 37. II, 21, 229
 25 pro a 29 discat Bursian: dicat P, dicatur a 30 mutatione a;
 fort. circumdatione

ante sententiam dei cottidie flammis ultricibus concremetur?
 3 busta sunt haec, sacratissimi imperatores, appellanda, non
 templa: regi sunt potius dicendi miserorum: nam in honorem
 hominum perditorum aedes pro sepulchris miseranda hominum
 seruitus facit. hic crematorium corporum fauillae seruantur, hic 5
 cineres mortuorum inreligiosa lege conduntur, ut acerbarum mor-
 tium casus cottidiano uictimarum sanguine recrudescant, ut
 tristis lamentationis exitus renouatus annuis luctibus renascatur,
 ut sopitos fletus recentior ululatus exagitet, ut parricidia uel
 incesta uel mortes ex sacrorum ritu misera mens hominum et 10
 4 colere discat et facere. amputanda sunt haec, sacratissimi im-
 Fol. 16a. peratores, penitus atque delenda | et seuerissimis edictorum ue-
 strorum legibus corrigenda, ne diutius Romanum orbem prae-
 sumptionis istius error funestus immaculet, ne pestiferae con-
 suetudinis conualescat improbitas, ne quicquid hominem dei cona- 15
 tur perdere diutius in terra dominetur. nolunt quidam et repug-
 nant et exitium suum prona cupiditate desiderant, sed subuenite
 miseris, liberate pereuntes: ad hoc uobis Deus summus commi-
 sit imperium, ut per uos uulneris istius plaga curetur. facinoris
 eorum periculum scimus, erroris notae sunt poenae, sed melius 20
 est ut liberetis inuitos quam ut uolentibus concedatis exitium.
 5 aegrotantes contraria delectant, et cum corpus hominis aduersa
 ualitudo possederit, contra salutem suam a laborantibus peruersa
 poscuntur. capta mens languoris uitio morborum semper aug-
 menta desiderat et medelas artificum aspernata contemnit, re- 25
 spuit remedium medicinae et in exitium suum prona animositate
 festinat. tunc, si malum morbi fortius creuerit, maiora remedia
 quaeruntur et pro salute hominis sollicita fortius se medicina com-
 ponit: asperi cibi, amari potus nolentibus ingeruntur et, si con-
 ualuerit malum, et ignis adhibetur et ferrum. sic homo recepta 30
 sanitate et salute sibi reddita quicquid aegrotantis corporis uitio
 inuitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis
 animi iudicio confitetur.

5 facit a: fit P 6 aceruarum P 7 recrudescat Pa, em. Bursian
 14 commaculet a 15 ne om. a 16 ne diutius a 23 ualitudo a ||
 possiderit P 24 mortuorum P 25 aspernata P, ut con. Oehler: asper-
 natas a 26 remediū P, sed corr. in remedia 1 m. ut uidetur 28 me-
 dicinae opponit a 29 ingerentur a 30 Si homo a

Accipite iam, sacrosancti principes, etiam nomina eorum qua 17
sunt ratione composita. lumen hoc, quod hominibus iussu Dei
fugatis tenebris diem reddit, quod per duodecim horarum spatia
cursus sui ordinem dirigit, Solem dici uoluerunt, non quia solus
5 est, ut quidam uolunt — quia illic et caelum est et luna et *alia* Fol. 16b.
plurima sidera quae uidemus, ex quibus quaedam *una serie* et
cohaerentia perpetua simulque copulata lucent, alia toto sparsa
caelo uagos *cursus suis* metiuntur erroribus —, sed ideo Sol ap-
pellatur, quia cum ortus fuerit obscuratis ceteris *sideribus* luceat
10 solus. Luna etiam — haec eadem Lucina — a nocturno lumine 2
nomen accepit: hanc etiam quidam Dianam dici uoluerunt, quod
per noctem lucens hominibus alterum paene diem faciat. mare
nantes a natando Neptunum dici uoluerunt, et ex hoc quod liben-
ter faciebant, substantiam nominis figurantes terrenam uim om-
15 nem atque naturam Ditem patrem dicunt, quia haec est natura
terrae, ut et recidant in eam omnia et rursus ex ea orta proce-
dant, quae res opulentiam terrae diuitiasque monstrauit. frugum 3
substantiam uolunt Proserpinam dicere, quia fruges hominibus
cum seri coeperint¹ prosunt. terram ipsam Cererem nominant,
20 nomen hoc a gerendis fructibus mutuati. ex bellorum casibus
Mauors nomen accepit quasi magna uertat. Minerua similiter bel-
licum nomen est quasi aut minuat aut minetur. uenustas homi-
num Venus dicta est. Apollinis nomen ex humanis finxerunt ca-
sibus sermone Graeco, quasi omnia commissa sibi aut amittat
25 aut perdat. solem etiam quidam Apollinem dicunt, quia cottidie
in occasu constitutus splendorem luminis perdat: perdere autem
Graeci ἀπολεῖν dicunt. uidetis | ut uestros ementiticios et fictos Fol. 17a.
deos turbulentus error excogitauerit, ut superstitionibus anilibus 4

1 iam nos: etiam *Pa* || etiam *P*: om. edd. 5 illic *P*: ibi a
6 qued** *P*; in fol. 16b et 17a extrema uerba priorum septem uersuum
fere euanuerunt charta pergamena admodum detrita 7 simulque a:
semelque *P*, an ex semulque? 10 Luna etiam haec eadem *L*. edd.
sine interpunctione; cf. *Cic. de deor. nat. II*, § 62: cum.. Luna a
lucendo nominata sit; eadem est enim Lucina 11 dici uoluerunt Dia-
nam a 12 mare nantes om. a 16 in ea *P* 19 proserpunt *Oehler*
20 a om. *P* || gerendis *P*, ut con. *Creuzer* (ad *Cic. de d. nat. II*, c. 26):
serendis a || mutuatum a 24 ut aut a || omittat *P* 27 apollin (sic)
P, ἀπόλλειν a, em. *Bursian* || commentitos et ficticios a

et formae uobis *deorum traditae sint* et nomina. sed haec omnia ueritas *detexit et ratio sanae* mentis inuenit, ut inuestigatis omnibus *atque detectis* quae sacrilegus error absconderat ueritas *in uita* luceret. haec enim omnia cum essent male *composita* terrori primum fuere mortalibus, dehinc consumpta nouitate quasi ex 5 longa aegritudine conualescentibus hominibus natus est quidam ex admiratione contemptus. sic paulatim quod stupebat animus ausus est diligenter inquirere et statim in arcana fictarum ac uanarum superstitionum sagax misit ingenium. tunc ex assiduis tractatibus latentium ratione collecta peruenit ad causas, ut pro- 10 fanarum religionum miseranda commenta humanum genus primum disceret, deinde contemneret, tertio recusaret.

- 18 Libet nunc explanare quibus se signis uel quibus symbolis in ipsis superstitionibus miseranda hominum turba cognoscat. habent enim propria signa, propria responsa, quae illis in istorum 15 sacrilegiorum coetibus diaboli tradidit disciplina. in quodam templo, ut in interioribus partibus homo introiturus possit admitti, dicit: 'de tympano manducaui, de cymbalo bibi et religionis secreta perdidici', quod graeco sermone dicitur: *ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα* 20 *2 μύστης Ἀττεως*. male, miser homo, de admissio facinore confiteris: pestiferum ueneni uirus hausisti et nefarii furoris instinctu
- Fol. 17b. letale | poculum lambisti: cibum istum mors sequitur semper et poena, hoc quod bibisse te praedicas uitalem uenam stringit in mortem et sedes animae contaminat et malorum continuatione 25 conturbat. alius est cibus, qui salutem largitur et uitam, alius est cibus, qui hominem Deo summo et commendat et reddit, alius est cibus, qui languentes releuat, errantes reuocat, lapsos erigit, qui morientibus aeternae immortalitatis largitur insignia. Christi panem, Christi poculum quaere, ut terrena fragilitate contempta 30

1 nobis *Pa*, em. *Wowerus* || litterae orum traditae sint in *P* *euanuerunt*, *deorum om. a* 3 ueritas in uita *Bursian*: ueritatis semita *a* 8 inquireret *P* || hac uanarum *P* 15 quae *P*: quid *a* || in istis *a* 16 cetibus *P* 17 introiturus *Bursian*: moriturus *Pa*, oraturus *Lobeck Aglaoph. I, 24* 20 .. *ΓΕΓΩΝΑ P*, fort. καὶ γέγονα 21 *μύστης Ἀττεως P*: *μυστιζός a* 22 ausisti *P* 23 lambis *Pa*, em. *Oehler* 24 poena aeterna *a* 25 contaminata malorum te continuatione *a* 27 deo summo *P* (*teste Lorenzo*): summe deo *a*, summo deo *Oehler*

substantia hominis immortalis pabulo saginetur. quis est autem hic 3
 panis, uel quod poculum in libris Salomonis sapientia magna uoce
 proclamat? ait enim: 'uenite, manducate de meis pani-
 bus et bibite uinum quod miscui': et Melchisedech rex
 5 Salem et sacerdos summi Dei reuertenti Abrahae cum pane et
 uino benedictionis optulit gratiam. Isaac etiam cum Iacob bene-
 dixisset, cum hoc idem Esau a patre suppliciter exigeret, respon-
 dit ei pater: 'dominum', inquit, 'illum feci tuum et om-
 nes fratres eius feci seruos, tritico et uino confir-
 10 mauit illum'. tunc Esau casus suos misera lamentatione defleuit,
 quia tritici et uini, id est futurae felicitatis perdidit gratiam.
 quod autem consecratis hominibus a Deo panis diuinus iste prae- 4
 stetur per Esaïam dicit spiritus sanctus: 'sic dicit dominus:
 ecce qui seruiunt mihi manducabunt, uos autem
 15 esurietis: ecce qui seruiunt mihi iocundabuntur, uos
 confundemini, uos interficiet dominus.' non solum pa-
 nis iste a Deo | summo sacrilegis et impiis denegatur, sed et ^{Fol. 18^a}
 poena promittitur et acerbæ mortis decernuntur exitia, ut esu-
 rientibus faucibus diuinæ animaduersionis exitus ingeratur. se- 5
 20 cuntur etiam hoc idem tricesimi et tertii psalmi ueneranda res-
 sponsa, ait enim per Dauid spiritus sanctus: 'gustate et ui-
 dete quoniam dulcis est dominus'. dulce est caeleste
 pabulum, dulcis Dei cibus: nec habet in se miseræ famis triste
 tormentum et de medullis hominum procedentis ueneni uirus ex-
 25 cludit. et hæc ita esse sequentia oraculi responsa declarant, ait
 enim: 'timete dominum sancti eius, quia non est ino-
 pia eis qui metuunt eum. diuites egruerunt et esu-
 rierunt, qui autem inquirunt Dominum non indi-
 gebunt omni bono.' qui sic in templo praetextatus incedis, 6
 30 qui fulges purpura, cuius caput aut auro premitur aut lauro,

3 Sal. Prou. 9, 5. 8 Genes. 27, 37. 13 Ies. 65, 13 et 15. 21 Ps.
 33, 9. 26 ib. u. 10 sq.

1 nominis *P* 2 quod poculum *P*: quod poculum de quo *edd.* 3 ue-
 nite et *a* 6 *malim* benedixisset et cum 7 *a om. P*; post patre *duae*
tresue litterae erasae sunt 8 inquit *om. a* || tuum feci illum *a*
 18 pœna *P*, ut semper || acerue *P* 24 procedentis *nos*: praecedentis *Pa*
 25 et *om. a* 30 fulgis *P* || auro aut lauro premitur *a*

errorem tuum turpis egestas insequitur et ceruicibus tuis onerosum paupertatis imminet pondus. illum quem despicias pauperem largus et diues est, sedile illi Abraham in sinu suo praeparat. tunc tu per interiecta spatia flammaram ad mitiganda conscientiae tuae uulnera tenuem ab eo stillantis aquae guttulam postu-
 labis nec tibi uolens Lazarus lenimentum doloris tui aut dare poterit aut impetrare. singulorum enim pari gratia merita pensantur: illi uita confertur propter huius saeculi mala, tibi propter
 7 huius saeculi bona perpetua tormentorum poena decernitur. ut autem manifestius disceretur quinam ille esset panis, per quem
 miserae mortis uincuntur exitia, ipse dominus sancto ac uenerando ore signauit, ne per diuersos tractatus spes hominum prauis
 Fol. 18b. interpretationibus fallerentur. ait | enim in euangelio cata Iohannem: 'ego sum panis uitae: qui uenerit ad me non
 esuriat, qui in me crediderit non sitiet umquam.' 15
 item in sequentibus hoc idem simili modo significat, ait enim: 'si quis sitit ueniat et bibat qui credit in me.' et
 rursus ipse, ut maiestatis suae substantiam credentibus traderet, ait: 'nisi ederitis carnem filii hominis et biberitis
 8 sanguinem eius, non habebitis uitam in uobis.' quare 20
 nihil uobis sit cum tympani cibo, o miseri mortales: salutaris cibi gratiam quaerite et immortale poculum bibite. Christus uos
 epulis suis reuocat ad lucem et graui ueneno putres artus et torpescencia membra uiuificat. caelesti cibo renouate hominem perditum, ut quicquid in uobis mortuum est diuinis beneficiis renas-
 25 scatur. didicistis quid uos facere conueniat, eligite quod uultis: inde mors nascitur, hinc immortalis uita donatur.

19 ***χαῖρε ῥύμψτε, χαῖρε νέον φῶς. Quid sic miserum hominem per abrupta praecipitas, calamitosa persuasio? quid illi falsae

14 Joh. 6, 35. 19 ib. 6, 53.

2 despicias *P* 3 largus *P*: lautus *Wouerus* || diuis *P* || sedile *Bursian*: sed ille *P*, sed hoc spatium *a* 4 flammaram spacia ad mitigandas *a* 9 pena *P*, ut semper 10 diceretur *a* 13 in euangelio Iohannis *a* et sic p. 106, 10 et alias 19 filii *a* 21 tympanis *a* 21 et 24 ciuo *P*, item statim post ciui 21 o dii miseri *Pa*, cf. p. 89, 5 25 renascatis *P* 27 donatur. *ΑΕΝΥΝΦΕ ΧΑΙΡΕ ΝΥΝΦΕ P*, Dicis etiam, χαῖρε ῥύμψτε *a*; 'apparet deesse aliquid quale est: Aliud profanae religionis sym-

spei polliceris insignia? nullum aput te lumen est nec est aliqui
 qui sponsus mereatur audire: unum lumen est, unus est sponsus:
 nominum horum gratiam Christus accepit. non poteris ad te
 alienae felicitatis transferre gloriam nec poteris caelestis luminis
 5 splendore decorari. in tenebras squaloresque proiectus es: illic
 sordes, squalor, caligo, tenebrae et perpetuae noctis dominatur
 horror. si uis ut tenuis saltem tibi splendor luminis luceat, erige 2
 uultus et demersos aperi oculos et desertis his ad eum te confer
 qui dixit: 'ego sum lux mundi,' cuius diuinis | praeceptis Fol. 19a
 10 continetur ut in hac terrena conuersatione opus nostrum per dies
 singulos luceat: lucere autem non potest nisi immaculata nos con-
 scientiae ornamenta protexerint, nisi integra nos et incorrupta
 uita commendet: tunc orietur nobis ueri luminis gratia, tunc se
 nobis lucis auctor insinuat, tunc uerum lumen et accipere possu-
 15 mus et uidere. sed, ut sacrilegae uocis comprimatur improbitas, 3
 qui sit uere sponsus sacrarum lectionum oraculis comprobabo, ut
 probetur sponsum esse Christum, sponsam ecclesiam, ex qua ue-
 nerando patri spiritales filii per dies singulos procreantur. in hac
 probatione arcana prophetarum ueneranda pandantur, adsistat
 20 nobis sanctorum oraculorum fides. Iohel diuino spiritu monente
 sic dicit: 'canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium
 et indicite curationem, adgregate populum, sancti-
 ficate ecclesiam, excipite maiores natu, colligite
 paruulos lactantes, procedat sponsus de cubiculo
 25 suo et sponsa de thalamo suo.' hoc idem Hieremias si- 4
 mili ratione significat, ait enim cum Hierusalem truci minatur
 oraculo: 'et auferam de ciuitatibus Iudae et de qua-
 druuiis Hierusalem uocem laetantium, uocem sponsi
 et uocem sponsae.' processum sponsi etiam per psalmos
 30 praedicat spiritus sanctus: in octauo decimo psalmo hoc inueni-
 tur oraculum, ait enim: 'et ipse uelut sponsus egrediens

9 Joh. 8, 12. 20 Joel 2, 15 sq. 27 Jer. 7, 34. 31 Ps. 18, 6 sq.

bolum est, quod dicitur' *Bursian*; *ipse tentauit*: Inde *νύμφη καὶ ἄρς, νύμφη καὶ ἄρς, νέον γῶς*.

1 aliquis sponsus qui hoc mereatur a 3 hominum quorum a 4 lu-
 minis *Bursian*: numinis *Pa* 7 saltem a 8 aperi *P*: erige a 16 quis a
 || sit a: sic *P* 18 spirituales a 24 lactentes a 27 quadrubiis *P*

de thalamo suo exultabit uelut gigans uiam currere;
a summo caeli profectio eius et decursio eius usque
ad summum eius et non est quilateata calore eius.'

5 secretiora pandantur arcana: in apocalypsi qui sit sponsus inue-
nimus. | ita enim scriptum est: 'ueni, ostendam tibi nouam 5
nuptam uxorem agni. et duxit me in spiritu in
montem magnum et ostendit mihi ciuitatem sanc-
tam Hierusalem descendentem de caelo.' Intimandum
est quid etiam nobis de hac ipsa re tradat euangelica disciplina.
inuenimus enim in euangelio cata Iohannem ita esse signatum: 10
'uos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi
sunt ab Ierusalymis ad me, quia non sum Christus,
sed quoniam [missus sum ante ipsum: qui habet
enim sponsam sponsus est, amicus autem sponsi est
qui stat et audit eum et gaudio gaudet propter 15
6 uocem sponsi.' huius rei mysterium ostensum est, huius
sponsi aduentum sapientium uirginum chorus expectat, huic
praefert lumina peruigili cura sancta uirginitas: expectantibus
sponsum seruis felicitum praemiorum promittitur munus. inue-
nimus enim in euangelio cata Lucam: 'sint lumbi uestri 20
praecincti et lucernae ardentes et uos similes ho-
minibus expectantibus dominum suum quando ue-
niat a nuptiis, ut cum uenerit et pulsauerit ape-
riant illi. felices serui illi quos adueniens domi-
nus inuenerit uigilantes.' ecce uenerandorum responsorum 25
7 oraculis sponsus ostensus est. quid tibi tu in acerbis casibus con-
stitutus beatum nomen inponis? si uis liberatus lumen sequi
sponsi, proice errores et peruigili cura sollicitus praecedentia
uitae facinora religiosa deuotione castiga. tunc te in nomine suo
cum uigilantem inuenerit sponsus, cum fidei tuae merita cogno- 30
uerit, dabit maximum praemium, dabit integrum munus: intra-
bis cum eo caeli thalamum, uidebis regiam mundi et, ut uerus

5 Apoc. 21, 9 sq. 11 Joh. 3, 28 sq. 20 Luc. 12, 35 sqq.

1 exultauit *P* || ut *a* 4 in apocalypsi id est in reuelatione *Pa*, glossam
deleuit *Wowerus* || quis sit *a* 8 Inuestigandum est *a* 12 Hierosoly-
mis *a* 16 misterium *P* 22 expectantes *P* 26 tibi tu *P*: tu tibi *edd.*
|| aceruis *P* 28 peruigil *P* || praecedentia *P* 31 pretium *P*

particeps esse possis, a piissimo ac iustissimo domino immortalitatis tibi gratia conferetur. |

Alterius profani sacramenti signum est *θεὸς ἐκ πέτρας*. cur Fol. 20^a.
 hoc sanctum uenerandumque secretum ad profanos actus adul- **20**
 5 terata professione transfertis? alius est lapis, quem deus in confirmandis fundamentis promissae Hierusalem missurum se esse promisit: Christus nobis uenerandi lapidis significatione monstratur. quid tu ad commaculatas superstitiones furtiua fraude uenerandi transferis nominis dignitatem? lapidem tuum ruina sequi-
 10 tur et cadentium culminum funesta conlapsio: noster lapis Dei fundatus manu extruit, confirmat, erigit, munit et restaurati operis gratiam perpetuae immortalitatis splendore condecorat. ait enim de hoc Esaias iubente sancto spiritu: 'sic dicit Do-
 15 minus: ecce ego inmitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum angularem, honoratum, et qui crediderit in eum non confundetur.' in psalmis etiam simile responsum est: ait enim spiritus sanctus in centesimo et septimo decimo psalmo: 'lapis quem repro-
 20 bauerunt aedificantes hic factus est in caput anguli: a domino factus est iste et est mirabilis in oculis nostris.' per multos prophetas spiritus sanctus nominis istius ordinem monstrat, ait enim Zacharias propheta: 'ecce ego ad-
 25 duco puerum meum, Ortus nomen ei est, quoniam lapis quem dedi ante faciem Hiesu: super lapidem ipsum unum septem oculi sunt.' sed ut manifestius con-
 stet, antiquiora uenerandarum lectionum secreta pandamus. in Deuteronomio ita comprehensum est: 'et scribes super lapidem omnem legem hanc.' Hiesus etiam Naue iussu diuini-

13 Jes. 28, 16 18 Ps. 117, 22 sq. 22 Zach. 3, 8 sq. 27 Deut. 27, 8.

2 confertur *P* 9 transferis *P*: transfers *edd.* cf. c. 22, 3 proferis et 24, 3 feris 12 perpetuo *Oehler*, at conferri iubet *Bursian* p. 102, 29 et p. 120, 13 13 iuuenta *P*, innuente *a* || spiritu sancto *a* 17 simili *P* 18 decimo *om.* *Pa*, add. *Woverus* 20 a domino *P*: An nō *a* 23 ei nomen *a* 24 lapis quem dedi ante faciem Hiesu *Bursian* (*coll. Cypriani test. II, 16, p. 553*): locus quem dedit unę facie hiesus *P*, lapis quem dedi coram Iesu *a* 26 antiquiora uenerandorum *P* 27 deuterio nomii *P* 28 Iesus *a*

tatis hoc specialiter comprehendit, ait enim: 'et accepit lapidem magnum et statuit eum contra dominum. et ait Hiesus ad populum: ecce lapis iste erit mihi in testimonium quia iste audiuit omnia quae dicta sunt a domino, quando loquutus est ad uos, et erit iste uobis testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis a domino uestro.' quod autem per hunc lapidem, id est per dominum nostrum Iesum Christum, et dii isti casuri sint et multitudo templorum, aperte Danihel uenerandis oraculis explicauit: ait enim cum interpretaretur somnium regis: 'et ecce imago, imago nimis magna, et contemplatio ipsius imaginis metuenda, et elata stabat contra te: cuius caput fuit ex auro bono, pectus et brachia eius argentea, uenter et femora aerea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles: quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium et percussit imaginem super pedes ferreos et fictiles et comminuit eos minutatim et factum est simul ferrum et testa, et aeramentum et argentum et aurum facta sunt minuta quasi palea, ut puluis in area aestate, et uentilauit illa uentus ita ut nihil remanserit in illis: et lapis qui percussit imaginem factus est mons magnus et impleuit totam terram.' qui locus in terra est quem non Christi possederit nomen? qua sol oritur, qua occidit, qua erigitur septemtrion, qua uergit auster, totum uenerandi numinis maiestas impleuit, et licet adhuc in quibusdam regionibus idololatriae morientia palpitent membra, tamen in eo res est ut e Christianis omnibus terris pestiferum hoc malum funditus amputetur. de idololatrarum lapide, de quo dicunt *Θεὸς ἐκ πέτρας*, quod propheta- rum respondit oraculum? cui autem restitit uel cui parci-
6 iste lapis? lapis autem hic sanctus, id est Christus, aut fidei |

1 Josua 24, 26. · 11 Dan. 2, 31 sqq.

3 Iesus a || erit in fol. 20^b et 21^a rursus multa euauerunt 6 nobis in testimonio a 10 oraculis a: oculis P 12 et elata P: et om. edd. 20 pallea et ut a 24 quis locus a || quem a: qui P 25 septentrio edd. 27 idololatrie P 30 idololatrarum Pa 31 resistit a, restitit Bursian; neu-

fundamenta sustentat aut in angulo positus duorum parietum Fol. 21a.
 membra aequata moderatione coniungit, id est ueteris et noui
 testamenti in unum colligit gentes aut certe corporis et animi
 diuersitatem .xiol... a homini immortalitate consociat aut legem
 5 promulgat aut contra peccantes testimonium perhibet aut, quod
 est potius, imaginem diaboli percutit, ut superato eo atque pro-
 strato et in cinerem fauillasque conuerso erecto sublimitatis suae
 uertice purum dominationis imperium sit. uos nunc, Constanti 7
 et Constans sacratissimi imperatores, et uenerandae fidei uestrae
 10 imploranda uirtus est, quae supra homines erigitur et a terrena
 fragilitate separatur, quae caelestium se rerum societate con-
 iungit, quae in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi
 sequitur uoluntatem: modicum tantum superest ut legibus uestris
 funditus prostratus diabolus iaceat, ut extinctae idololatriae pereat
 15 funesta contagio. ueneni huius uirus euauit et per dies singulos
 substantia profanae cupiditatis expirat. erigite uexillum fidei,
 uobis hoc diuinitas reseruauit: fauore eius eminentes prostratores
 estis omnium hostium uestrorum, quorum opera Romanum in-
 firmabatur imperium. signum uenerandae legis erigite, sancite,
 20 promulgate quod prosit. sit faustum felixque rei publicae quod
 inter aceros caesarum uictimarum hostium prostrauistis exer-
 citum. felices uos quoque: gloriae ac uoluntatis suae Deus fecit
 esse participes, idololatriae excidium et profanarum aedium rui-
 nam propitius Christus populo uestris manibus reseruauit. ille
 25 spiritalibus armis malos spiritus, | uos mala terrena uicistis. Fol. 21b.
 erigite tropaea uictoriae et praeferatur ingens titulus triumpho-
 rum: profanarum rerum strage gaudentes exultate fortius, exul-

trum in P exstare testatur Reifferscheid || parcit a, par sit Oehler, in P
 proerit uel perit scriptum uideri monet Reifferscheid 32 iste addidit a

2 coniungit add. a in loco prorsus obscurato; ex spatio in P apparet
 12—15 litteras scriptas fuisse 4 conciliata (uel ex collata) coni. Bursian,
 inuiolata a 10 quae a: om. P 11 quae caelestium nos: quae om. P,
 coelestiumque a 13 tantum Wowerus: talium P (?) a 17 eius addidit
 Bursian, cuius fauore a 19 firmabatur P (?) a, em. Wowerus; ue-
 xabatur coni. Bursian 21 uictimarum addidi, hostiarum add. Bursian
 (quod tot aceros caesorum hostium a) 22 gloriae a, sed huius uocab.
 nullum uestigium in P esse testatur Lorenz 23 ruinam Bursian: ruina
 P, ruinas a 24 nostris a 25 spiritalibus a || armis a: om. P
 26 tropea P, trophaea a || proferatur a

tate fidenter. felicitas uestra cum Dei uirtute coniungitur, pro salute hominum Christo pugnante uicistis.

- 21 Omnia symbola profanae religionis per ordinem suggerantur, ut probemus nequissimum hostem generis humani de sanctis haec uenerandisque prophetarum oraculis ad contaminata furoris sui
2 scelera transtulisse. inuenimus enim ita dici: *εὐοῖ, δίκτερος δί- μορρε*. deus iste uester non biformis est, sed multiformis: in multas enim species uenenati oris forma mutatur. ipse est basiliscus et scorpio, qui fidelium securis uestigiis premitur, ipse malitiosus anguis, cuius caput quaerit decepta mortalitas, ipse tor- 10 tuosus draco, qui hamo ducitur, qui captius includitur: iste deus uester Lernaei anguis crinibus adornatur. uiden ut percusso domino morientium anguium turba succedat? quid sic renascentibus hydrys pullulas? quid te fecunda scelerum sobole componis?
3 mortis tuae uiam didicimus, scimus quibus remediis artis tuae 15 uenena uincantur. Christi immortalem sanguinem bibimus, nostro sanguini Christi sanguis adiunctus est: hoc est salutare remedium scelerum tuorum, *hoc* cottidie a uitata dei plebe mortiferum uirus excludit. quis deum istum quem plangunt cum cornibus uidit? quae sunt ista cornua quae habere se iactat? alia 20 sunt cornua, quae propheta sancto spiritu iubente commemorat, quae tu, diabole, ad maculatam faciem tuam putas te posse
4 transferre. unde tibi ornamenta quaeris et gloriam? cornua nihil aliud nisi uenerandum signum crucis monstrant: huius signi uno extenso ac directo cornu mundus sustentatur, terra constringitur, 25
Fol. 22a. et e duorum | quae per latus uadunt compagine oriens tangitur, occidens subleuatur, ut sit totus orbis tripartita stabilitate fir-

5 suis *P* 6 *εὐοῖ δίκτερος Bursian* (idem *παῖ δίκ. coniciens*): *ΕΑΙΛΙ- ΚΕΡΩC P* (*ἐλλίκερος a*) 8 uenenati oris *P*: ueteratoris *a* 10 quatit *Oehler*; at confert *Bursian Genes. 3, 15 αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν*, quod *Cyprianus* (testim. II, 9 p. 550) reddidit: ipse tuum obseruabit caput || decepto *a* 12 *lernei P* || uiden ut *Bursian*: uident ut *Pa* 17 hoc addidi: quod *add. Bursian* 18 *a* uitata dei *scripsi*: afficiat *ad P*, afficiat *a* Dei *a*, *a* filiata dei *Bursian* 21 iuente *P*, annuente *a* 25 sustentat *P* 27 ut sit t. o. t. s. f. confixiq. operis immortalibus radicibus fundamenta teneantur *scripsi*: ut sic totus orbis tripartita (tripartita *a*) stabilitate firmatus confixi operis immortalis (immortalitatis *a*) radicibus fundamenta teneantur *Pa*; subleuatur: sic totus orbis t. s. firmatur cum fixi operis immortalitatis radicibus fundamenta teneantur *coni*.

matus, confixique operis immortalibus radicibus fundamenta te-
neantur. hoc secretum nobis uenerandum prophetae oraculum
tradidit: inuenimus enim in Abbaeue ita esse perscriptum:
'texit caelos uirtus eius et laude eius plena est terra
5 et splendor eius ut lux erit: cornua in manibus eius
erunt et illic constabilita est uirtus gloriae eius
et constituit dilectionem suam: ibit uerbum et prae-
cedet secundum gressus suos.' en ueneranda crucis cor-
nua, en sanctae uirtutis inmortale fastigium, en gloriosi operis
10 diuina compago. tu, Christe, mundum ac terram extensis mani-
bus, tu caeleste sustentas imperium, tuis immortalibus adhaeret
humeris salus nostra, tu, domine, aeternae uitae baiulas signum,
tu uenerando instinctu hoc nobis denuntias per prophetas: ait
enim Esaias: 'ecce natus est nobis filius, imperium
15 super humeros eius et uocatum est nomen eius mag-
nae cogitationis nuntius.' haec sunt crucis cornua, quibus 6
omnia et subleuantur pariter et continentur, his cornibus bene
hominum utitur uita. ut Amalech uinceretur, extensis manibus
Moyses haec imitatus est cornua, ut facilius impetraret quod
20 magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex uirga. ad haec cornua
festina celeritate properate, ad haec cornua humili ueneratione
confugite, his uos adfigant cornibus iustitia, aequitas, pudicitia,
misericordia, patientia, fides, ut ueneranda praeferentes insignia,
consecratae frontis maiestate gaudentes et sepulturae Christi par-
25 ticipes sitis et uitae.

Aliud etiam symbolum proferimus, ut contaminatae cogita- Fol. 22b.
tionis scelera reuelentur, cuius totus ordo dicendus est, ut apud 22
omnes constet diuinae dispositionis legem peruersa diaboli esse
imitatione corruptam. nocte quadam simulacrum in lectica supi-
30 num ponitur et per numeros digestis fletibus plangitur: deinde
cum se ficta lamentatione satiauerint, lumen infertur: tunc a sa-

4 Hab. 3, 3—5. 14 Jes. 9, 5.

Bursian (ut sic totus orbis.. immortalitatis radicis fundamento teneatur
Oehler)

3 Abbaeue a 7 constituet *Pa*, em. *Bursian* 14 uobis filiū *P*
18 nititur a 24 consecratae fontis *P*, em. *Bursian* (consecrati fon-
tis a) 26 contaminatae nos: contaminatae *P*, conamine a 29 Note *P*

cerdote omnium qui flebant fauces unguentur, quibus perunctis sacerdos hoc lento murmure susurrat:

Ἰαροῦντε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένον·

ἔσται γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.

- 2 quid miseros hortaris gaudeant? quid deceptos homines laetari 5
compellis? quam illis spem, quam salutem funesta persuasionem
promittis? quid illos falsa pollicitatione sollicitas? dei tui mors
nota est, uita non paret nec de resurrectione eius diuinum ali-
quando respondit oraculum nec hominibus se post mortem, ut
sibi crederetur, ostendit, nulla huius operis documenta praemisit 10
nec se hoc facturum esse praecedentibus monstrauit exemplis.
- 3 idolum sepelis, idolum plangis, idolum de sepultura proferis, et
miser cum haec feceris gaudes. tu deum tuum liberas, tu iacentia
lapidis membra componis, tu insensibile corrigis saxum: tibi agat
gratias deus tuus, te paribus remuneret donis, te sui uelit esse 15
- 4 participem, sic moriaris ut moritur, sic uiuas ut uiuit. nam quod
odore perunguntur fauces, quis non facinus istud dispecta uani-
tate contemnat? habet ergo diabolus christos suos et, quia ipse
Fol. 23a. antichristus est, ad infamiam | nominis sui miseros homines sce-
lerata societate perducit. unguentum hoc reserua mortuis, reserua 20
morituris, ut quos laqueis tuis ceperis, eos uenenato unguento
oblitos lugubri ac funesto semper mergas exitio.
- 23 Aliud est unguentum, quod Deus pater unico tradidit filio,
quod filius credentibus diuina numinis sui maiestate largitur.
Christi unguentum immortali compositione conficitur et spirita- 25
libus pigmentorum odoribus temperatur: hoc unguentum a mor-
talibus laqueis putres hominum artus exuit, ut sepulto primo
homine ex eodem statim homine homo alius felicius nascatur: et
ut hoc manifestius explicetur, sacrarum lectionum arcana pan-
2 denda sunt. ait enim Daud, ut huius unguenti gratiam traderet: 30
'speciosus forma prae filiis hominum, diffusa est

31 Ps. 44, 3—10.

1 unguentur *a* 3 *ΘΑΡΡΗΤΕ ΜΥΣΤΑΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΕΣΩΣΜΕΝΟΝ* 4 *ΕΤΕΡΟΝ* 5 ut gau-
deant *a* 7 permittis *P* 8 non comparet *a* 9 respondet *a* 10 pro-
misit *a* 12 proferis *P*: profers *edd. cf. ad p. 107*, 9 14 agat *P*: habet *a*,
habeat *Wowerus et Bursian* 16 quod odore *Bursian (sed idem quod odore*
praeferens): quo dolore *P*, quod unguento *a* 17 perunguntur *a* || di-
specta *P*: despecta *edd. inepte* 24 nominis *a* 25 spiritualibus *a*

gratia in labiis tuis: propterea benedixit *tibi deus* in aeternum. accingere gladium tuum circa femur, potentissime specie et pulchritudine tua: intende, prospere procede et regna propter uirtutem et mansuetudinem et iustitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua. sagittae *tuae* acutae, potentissime: populi infra te decident in corde inimicorum regis. sedes tua, Deus, in saeculum saeculi: uirga recta est uirga regni tui. dilexisti iustitiam, odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus tuus oleum laetitiae a consortibus tuis: myrra et gutta et cassia a uestimentis tuis de aedificiis eburneis ex quibus te iucunditate adfecerunt.

Inmortalis unguenti secreta peruidimus et diuinae nobis dispositionis ordo monstratus est: regnum perpetuum et caeli ^{Fol. 23b.} diadema domino nostro cum unguenti maiestate conlatum est. quis autem hic qui regendi orbis accepit potestatem, qui uenerandi nominis maiestate decoratur, aliud nobis monstrat oraculum: ait enim is idem Daud: 'ut quid fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania? adstiterunt reges terrae et principes conuenerunt in unum aduersus dominum et aduersus Christum eius.' quid te sic extollis sacrilega persuasio? quid miseros homines effrenata temeritate circumuenis? unguentum Christi caeli donat imperium, unguentum ²⁵ *tuum* gehennae suscitatur flammam.

Sed quod impuro ore sacerdos iste et polluta uerborum contaminatione componit, libet diligenti inquisitione discutere. liberato deo suo bonum animum gerere socios, fiduciam bonae spei ha-

19 Ps. 2, 1 sq.

1 tibi deus *om.* *P*; tibi *add. iam a*, deus *Bursian*; *cf. LXX: εὐλόγησέν σε ὁ θεός* 2 femur tuum *a* || potentissime: specie et p. tua intende *edd. ut est in LXX: δυνατέ τῇ ὁμοιότητι σου etc.* 4 propter ueritatem *Wouerus, ut habent LXX et Cypr. testim. II, 29* 6 tuae *add. Bursian* || potentissime *P*: potentissimae *a* 7 intra *Pa, em. Bursian*; *cf. LXX: τὰ βέλη σου ἠκουημένα, δυνατέ λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται.* 8 sedis *P* 10 oleo *a* 11 a *P*: prae *a* || myrrha *edd.* 13 iocunditate *P* 17 regendae *P* 24 unguentum tuum *Bursian*: tuum *om. P*, unguentum uestrum *a*

bere persuadet. o quam miseris, quam luctuosis se laqueis inuoluit caduca calliditas! quis deum tuum liberat? cui hoc praestitit quod laborat? disce, disce quod nescis, disce quod non uides: 2 Christus filius Dei ut humanum genus a mortis laqueis liberaret, uere omnia ista sustinuit, ut captiuitatis durae iugum tolleret, 5 ut hominem patri redderet, ut mitigata offensa hominem cum Deo prospera conciliatione componeret, ut promissae resurrectionis fructum proprio monstraret exemplo. fecit filius Dei quod ante promiserat: clusit ianuas sedis infernae et durae legis necessitatem calcata morte prostrauit: per triduum recensita ab eo iustorum 10 turba collecta est, ne diutius contra eos mortis dominaretur improbitas: ne iustorum meritum ex longa desperatione concideret, fregit claustra perpetua et ferreae fores Christo iubente conlapsae sunt: ecce terra contremuit et fundamentorum suorum stabilitate Fol. 24a. concussa praesentis Christi numen agnouit: | ante praefinitum 15 tempus praecipitat diem mundi rotata uertigo et sol non completo diurnarum horarum spatio properato cursu uergit in noctem: ecce ueli fastigia summa finduntur et obscurioribus tenebris orbem terrarum caligo noctis abscondit. omnia elementa Christo pugnante turbata sunt, tunc scilicet cum primum contra mortis 20 tyrannidem humanum corpus armauit. per triduum ista conflictatione pugnatum est, quamdiu mors superatis malitiae suae uiribus frangeretur. quid solita impatientia, homo religiose, homo Christi, desperas et deficis? tridui moram non feris? sollicitudinem ac desperationem tuam nouis precibus confiteris? hoc te 25 facturum esse illo die spiritus sanctus ueneranda uoce significat, cum per Dauid dicit: 'aestimati sumus sicut oues occisionis. exsurge: quare obdormis, domine? exsurge et ne disperdas usque ad finem. quare faciem tuam auertis? obliuisceris inopiam nostram et tribulationem? quoniam humiliata est in puluere anima nostra, haesit in terra uenter noster. exsurge, do-

27 Ps. 43, 23—27.

5 uere *om. a* 6 mitigatā offensā *P* 9 clausit *a* 10 recensita
Muenter: recens ita *Pa* 11 dānaretur *P, em. in a* 13 iuuenta *P*
 15 nomen *P* 17 spatium *P* 24 feris *P*: fers *edd. cf. ad p. 107, 9*
 30 abertis *P*

mine, opem fer nobis et libera nos propter nomen
 tuum.' ecce post triduum lucidior solito dies oritur et reddita 4
 soli praeteriti luminis gratia: omnipotens deus Christus splendidi-
 oribus solis radiis adoratur: exultat salutare numen et trium-
 phales currus eius iustorum ac sanctorum turba comitatur. tunc
 elato gaudio clamat elata mortalitas: 'ubi est, mors, acu-
 leus tuus?' tunc praecurrens salutare numen aperiri sibi cae-
 lestes ianuas praecipit: aperite, aperite et immortalia claustra
 conuellite: Christus deus calcata | morte ad caelum hominem Fol. 24b.
 quem susceperat reuocat. hoc a uenerando propheta sancta uoce
 • praecanitur et ex ore prophetico uox iubentis auditur: ait enim
 spiritus sanctus, ut nobis licentiam Christi iubentis ostenderet:
 'tollite portas, principes, uestri, et extollite uos,
 portae aeternae, et introibit rex gloriae.' hoc angelis 5
 nescientibus imperatur: neque enim scire potuerunt, quando uer-
 bum Dei descendit ad terram: ideo et ipsi sollicita interrogatione
 respondent: 'quis est iste rex gloriae?' quibus quaerenti-
 bus perspicua Christus numinis sui maiestate respondet: 'domi-
 nus fortis et potens, dominus potens in proelio.' co-
 gnoscitur statim a custodibus caeli filius Dei et quicquid illos ante
 fefellit agnoscunt: uident prostrati hostis exuias et recordati
 primae dispositionis ordinem etiam ipsi cum ascendentibus iterata
 pariter uoce conclamant: 'tollite portas qui praeeistis illis
 et extollite uos, portae aeternae, et introibit rex
 gloriae.' reuerso filio promissa pater regni sceptrata restituit et 6
 sellam regni aequa potestate concedit, ut imperet, ut regnum
 teneat, ut perpetua numinis sui maiestate dominetur. audi quid
 de illo Danihelem spiritus sanctus iusserit dicere: 'uidebam
 in uisu nocte et ecce in nubibus caeli quasi filius

6 ad Cor. I, 15, 55. 13 Ps. 23, 7. 17 ib. u. 8. 23 ib. u. 9.
 28 Dan. 7, 13 sq.

2 lucidiora solito *P* 8 precepit *P* 9 conbellite *P* 10 que susci-
 perat *P* 12 potentiam *a* 13 principes *a*: principis *P* || uestri *P*:
 uestras *a*; in recepta quoque lectione uestri, ut distinctione indicatum est,
 pendet *a* uoc. portas || uos addidit *Bursian* (cf. infra u. 24), extollimini
Cypr. testim. II, 29 14 aeternales *a* 14 et 24 introiuit *P* 17 re-
 spondet *Pa, em. Bursian* 26 ut regnet ut teneat *Pa*, ut regna teneat
Wowerus, ut regnum t. rectius nescio quis primum scripsit

hominis ueniens uenit usque ad ueterem dierum et
 stetit in conspectu eius et qui adsistebant optule-
 runt eum, et data est ei potestas regia et regnum et
 omnis claritas et omnes reges terrae seruiant ei et
 potestas eius aeterna, quae non auferetur et regnum
 5 eius non corrumpetur.' haec eadem nobis | sancta reuela-
 7 tione monstrantur, inuenimus enim in Apocalypsi ita esse per-
 scriptum: 'et conuersus *sum* et respexi ut uiderem
 uocem, quae mecum loquebatur, et uidi septem can-
 delabra aurea et in medio candelabrorum similem 10
 filii hominis uestitum poderem et erat praecinctus
 supra mammas zonam auream: caput autem eius et
 capilli erant albi uelut lana alba, ut nix, oculi eius
 ut flamma ignis et pedes eius similes aurichalco
 sicut de fornace ignea et uox eius ut sonus aquarum 15
 multarum, et habebat in dextera sua septem stellas
 et ex ore eius gladius ex utroque acutus et facies
eius splendebat ut sol in uirtute sua: et cum uidis-
 sem, cecidi ad pedes eius tamquam mortuus, et in-
 posuit dexteram suam super me dicens: noli timere: 20
 ego sum primus et nouissimus et uiuus qui fueram
 mortuus et ecce sum uiuens in saecula saeculorum
 8 et habeo claues mortis et inferorum.' post resurrectio-
 nem etiam cum discipulis suis daret certa mandata, immortalium
 mandatorum ordinem ista lege conclusit: 'data est mihi om- 25
 nis potestas in caelo et in terra: ite ergo et docete
 gentes omnes, baptizantes eos in nomine patris et

8 Apoc. 1, 12—18. 25 Matth. 28, 18—20.

3 potestas regia et omnes reges terrae et regnum et omnis claritas ser-
 uient ei *P* et *edd.* quem uerborum ordinem turbatum esse apparet: alia
 quaestio est, num necessaria uerborum transpositione totus locus sanatus
 sit, cum haec legantur in LXX: καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ
 ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλώσσαι αὐτῷ δουλεύουσι
 4 seruiuit a 5 aufertur a 8 sum addidit Bursian || et om. a
 11 filio a || uestitum pudorem *P*, uestitu podere a; at est in textu graeco:
 ἐνδεδυμένον ποδήρη 12 zona aurea a 14 aurichalco *P* 17 fort. ex
 ore eius exiens (uel exibat) gladius 18 eius om. *P* || fort. cum uidissem
 eum 19 tāquā *P*: tanquam a 27 omnes gentes a

filii et spiritus sancti, docentes eos observare omnia quaecumque praecepi vobis.' quod autem Deus pater participem eum regni faciens regalis sellae ei concesserit sedes, hoc docetur oraculo: 'dicit dominus domino meo: sede a
5 dextris meis quoadusque ponam inimicos tuos sub-
pedaneum pedum tuorum. uirgam uirtutis tuae emit-
tet dominus a Sion et dominaberis in medio inimi-
corum tuorum. tecum principium in die uirtutis
tuae in claritate sanctorum: ex utero ante luciferum
10 genui te. iurauit dominus nec paenitebit eum.' |

Hi sunt inimici Dei, sacratissimi imperatores, qui ueritatis or- Fol. 25b.
dinem contraria lege conturbant, qui peruersae cupiditatis in-
stinctu sacrilega uota concipiunt, qui profanae mentis furore aut
lignum semper uenerantur aut lapidem. in isto loco positi ordi-
15 nem debemus sanctae dispositionis aperire, ut quicquid nobis in-
uestigantibus sanctum Dei uerbum prophetica tradidit disciplina
ad refutandas profani erroris maculas specialiter explicetur, ne,
si, ut nos diximus, commentum sunt qui sacrilegia errantibus tra-
diderunt, sic a nobis ordo ueritatis curiosius requiratur. suspen-
20 sis itaque paululum ceteris ad haec explicanda quae uera sunt
transferatur oratio.

Vos, domini imperatores, sanctarum aurium uestrarum mihi 25
commodate patientiam, ut totum clementiae uestrae quod pro-
mittimus explicemus. cur Deus, id est filius Dei, homo passus
25 est fieri breui ac uera pietati uestrae ratione monstrabitur. cum
hominem primum, id est Adam, ad imaginem suam Deus fa-
ceret, certam illi mandatorum dedit legem. is per feminam, id
est Euam, deceptus diaboli persuasionibus promissae sibi gloriae
perdidit dignitatem: lignum erat in paradiso quod promissorum
30 a Deo praemiorum perdidit gratiam. de uirginis terrae limo homo 2
factus est: nondum enim, ut ait scriptura, supra terram pluerat.

4 Ps. 109, 1—4.

6 mittit P 7 ex Syon a || dominaueris P 9 et ex a 10 poeniteuit
P, poenitebit a 11 hii P 12 instincto P 17 ne si, ut scripsi: ne
sicut Pa, ne sicut, ut Bursian, ac si, ut tentauit parum feliciter Oehler;
alii quaedam deesse suspicati sunt 18 commentiti Muenther 19 incu-
riosius Bursian 23 patientia P 25 pietatis P

hic contemptis mandatis Dei humanum genus mortalitatis laqueis
 affixit. oportebat hoc totum et reformari et corrigi et reformatio
 originis debuit reformare primordia. ex uirginis terrae limo factus
 Adam praeuagatione propria promissam perdidit uitam: per
 Fol. 26a. uirginem | Mariam ac spiritum sanctum Christus natus et in- 5
 mortalitatem accepit et regnum. arbor ligni pestiferum deceptis
 pabulum praebuit: lignum crucis uitam immortalis conpage resti-
 tuit. contempsit Adam, oboediuit Deo Christus: sic diuina dis-
 3 positione quicquid Adam perdidit Christus inuenit. nam post
 multa tempora nouissimis temporum spatiis, id est nouissima 10
 paene saeculorum ebdomade, uerbum Dei humano se miscuit cor-
 pori, ut hominem liberaret, ut mortem uinceret, ut fragilitatem
 humani corporis cum diuina immortalitate coniungeret. quid enim
 faceret tanta turba sanctorum? quae illis spes salutis? quod me-
 ritorum praemium, si sub una eademque condicione sortis ine- 15
 luctabilibus mortalitatis laqueis etiam ipsa obligata teneretur?
 nihil Habel, nihil Enos, nihil Noe, nihil Sem, nihil Abraham,
 nihil Isaac, nihil Iacob de Dei sibi misericordia ac maiestate
 promitterent: irent etiam ipsi post tantum fidei meritum cum
 ceteris omnibus pariter addicti et omnes Dei sanctos unum mortis 20
 exitium exciperet nec haberet apud Deum praemium pietas, si
 4 una eademque omnes condicio mortis hauriret. sed Deus Abrahae
 clarius a caeli sideribus promiserat regnum. ideo ex genere Abra-
 hae descendens Maria uirgo Dei concepit, ut supradictorum ho-
 minum soboles immortalis societatis uinculo iungeretur, ut sic 25
 humanum genus per hominem pariter et deum aequata societatis
 comparatione coniunctum ad immortalitatis imperium oboedientiae
 merito perueniret. quia itaque, sacratissimi imperatores, curiosis
 Fol. 26b. auribus satisfacimus, reliqua persequamur, | ut uel sic polluta-
 rum aurium sordes purificans possit sermo purgare. 30
 26 Sequitur adhuc aliud symbolum, quod pro magno miserorum
 hominum credulis auribus traditur: ταῦτος δράκωντος καὶ ταύ-

2 adfixit *probabiliter Wakefield*, cf. 8, 5 laqueis implicata 3 refor-
 mari P 6 accepit P 1. m. recepit P m. 2 8 oboediuit *edd.* 11 ebdo-
 made P 20 addictis a 21 exitū P 24 concipit Pa, em. *Bursian*
 25 ut om. a, et sic *Wouerus* 29 ut uel a: Ne uel P, anne uel con. *Bur-*
sian, ipse malim ut (sine uel); nam uidetur in cod. uitiata lectio ne et
 uera ut, quae uox toties in uel (ut) abiit, in unum coniuncta 32 δράκωντος

ρου δράκων πατήρ. aliquando nobis signa, diabole, maculati
 nominis prodidisti, aliquando infame nomen propria uoce confes-
 sus es: scio qui fueris, quid ausus sis: scio quid fecerit scelorum
 tuorum malitiosa persuasio. hoc erat quod Euae, cum eam per-
 5 deres, magnopere pollicebaris cum ei diceres: 'eritis quasi
 dii.' tunc iam parabas tibi ac tuis templa et delubra faciebas et
 uenenati oris inluuiem nefariis ceremoniis consecrabas. serpis in 2
 templis et occisarum hostiarum misero pasceris sanguine, nec
 uenenis tuis cruor defuit nec semiustae crematorum corporum
 10 partes, humanarum te etiam uictimarum frequenter sanguine cru-
 entasti et Latiaris templi cruore uel ara Karthaginis rabies tua et
 siccarum faucium uenena nutrita sunt. tu haec faciens homini-
 bus te miseris prodesse iactas, ut crudelitate tua perimas, per-
 suasione decipias, pollicitatione prosternas: sic tuis prospicis,
 15 parricida. fugite, o miseri homines, fugite et contagionem istam
 quantacumque potestis celeritate deserite: draco est qui colitur,
 latere non potest, proprietatem nominis sui ipse confessus est,
 confessum reum poena consequitur. audite quid sanctus propheta 3
 diuina instigatione denuntiet. oraculum hoc Esaiae nobis fides
 20 tradidit, ait enim: 'in illa die superducet deus gladium
 sanctum et magnum et fortem super draconem, |
 serpentem magnum et tortuosum, et interficiet dra- Fol. 27a.
 conem.' uoluntas Dei perfecti operis substantia est: de nece
 draconis lata sententia est; quicquid Deus dixerit factum est.
 25 morituri draconis hoc solacium est, ut exitium suum frequens
 perditorum turba comitetur. si mortis eius diem quaeritis, tunc
 percussus est, cum hominem deum uidit, cum Christi nobis num-
 men apparuit. post illum diem qui serpentis huius secutus fuerit 4

5 Gen. 3, 5. 20 Jes. 27, 1.

*ταύρου Wowerus; at recte monuit Bursian uitium potius Firmico quam
 librario adscribendum uideri*

9 semiustae *Wowerus*: se inusto (*an se musto?*) *P*, se iniusto *a*
 11 Latiaris *P*, ut emend. *Wowerus*: saciaris *a* || Kartaginis *P*, Cartha-
 ginis *a* 16 quantacumque *a* 18 pena *P* 23 perfecti operis *nos*: per-
 fectio operis *Pa* (perfectio operis subitanea est *Bursian*) || de nece *Bur-*
sian: dene *P*, bene *a* 24 dixerit *P*: dixit *a* 26 diē queritis *P* (*syllaba*
tis non satis distincta): dies quaeritur *edd.* (*ultimam syllabam non esse*
tur in codice adseuerat Lorenz)

institutum, necesse est ut cum serpente moriatur. deos istos quos colitis ipse finxit, ipse composuit: si pertinaces animi uestri in isto errore permanserint, ardebitis etiam uos pariter cum diis uestris, ut quicquid auctores uestri diuina animaduersione meruerunt, etiam ad uestrum exitium ex societatis consortio trans-⁵ feratur. mihi credite, nihil praetermisit diabolus quod hominem miserum aut debilitaret aut perderet: ideo se per omnes formas multiplici diuersitate conuertit, ideo se diuersi generis calliditate composuit, ut uariis ac multiplicibus fraudibus homines inretitos interimat. 10

27 Sacra sua perditus carnifex, pro nefas, per lignum semper renouari disposuit, ut, quia sciebat ita fore ut ligno crucis adfixa uita hominis perpetuae immortalitatis compagine stringeretur, perituros homines ex ligni imitatione deciperet. in sacris Frygiis, quae matris deum dicunt, per annos singulos arbor pinea caedi-¹⁵ tur et in media arbore simulacrum iuuenis subligatur. in Isiacis sacris de pinea arbore caeditur truncus, huius trunci media pars subtiliter excauatur: illic de segminibus factum idolum Osiridis Fol. 27b. sepelitur. | in Proserpinae sacris caesa arbor in effigiem uirginis 2 formamque componitur et cum intra ciuitatem fuerit inlata, qua-²⁰ draginta noctibus plangitur, quadragesima uero nocte comburitur. sed et illa alia ligna, quae dixi, similis flamma consumit: nam etiam post annum istorum lignorum rogi flamma depascitur. errasti, miser, et uehementer errasti: nihil tibi poterit ignis iste prodesse; frustra tibi ex ista flamma blandiris, hunc²⁵ ignem commentis tuis semper renouans. ignis, qui de facinoribus tuis exigit poenas, perpetua tormentorum continuatione grassatur. diuini ac liberantis ligni ordinem disce, ut scias nulla tibi posse ratione succurri. de cataclysmo humanum genus arca lignea liberauit, Abraham ligna unici filii humeris inponit, de Aegypto³⁰ recedentem dei plebem lignea uirga protexit, lignum dulcem saporem amarae myrrae fontibus reddidit, lignea uirga ex spiritali

3 errore *P* corr. *m.* 2 ex erro 5 ex *P*: hoc *a* 10 interimeret
Wouerus 13 stringeretur, ideo perituros *a* 18 illic *Oehler*: illis *Pa* ||
 seminibus *Pa*, *em. Wouerus* 23 istorum *Bursian*: ipsorum *Pa*
 26 renouas *Pa*, *em. Oehler* 28 liberandis *P* 30 de Abraham *P*, deinde
 Abr. *a*, deo iubente Abr. *coni. Bursian* 31 recedentem populum dei
 plebem *a* 32 myrrhae *edd.*

petra salutaris unda profertur, et ut Amalec uinceretur, circa uirgam Moyses expansis manibus extenditur: scalae lignae patriarcha incumbens angelum somniat et per eandem alios ascendere, alios cernit descendere, et lex Dei arcae creditur lignae, 5 ut his omnibus quasi per gradus quosdam ad lignum crucis salus hominum perueniret. quapropter lignum crucis caeli sustinet machinam, terrae fundamenta corroborat, adfixos sibi homines ducit ad uitam. lignum diaboli ardet semper et moritur et ad ima tartari credentes homines cum fauillis suis ducit. illud etiam quale 4 sit ratione tractetur. arborem suam diabolus consecrans inter-
 10 pesta nocte arietem in caesae arboris facit radicibus | immolari. Fol. 28a quis tibi hoc, scelerate, persuasit? unde hoc pestifera cupiditate didicisti? semperne te contra Deum summum nefaria cupiditate componis? ideo te de caelo seuerum diuinitatis iudicium caduca
 15 humilitate praecipitat, ideo tibi Dei sententia perpetua poena decernitur, quod facinoribus tuis per dies singulos nouum semper additur facinus, quod hominem Dei fraudulenta conaris persuasione decipere. uide quid sibi ludibriosus hostis inuenerit. Abrahæ immolaturum filium iussu Dei aries subponitur et in ui-
 20 cinae arboris radicibus alligatur. liberaturus Deus summus ex 5 Aegyptiorum tyrannide plebem suam arietem nocte iussit occidi et sanguine eius postes liniri praecepit: ipsum a certo numero hominum per nocturnas epulas confici iubet et sacrificio ipsi Paschae nomen inponit. sed hoc ad imaginem futurorum prouidentia
 25 diuinae maiestatis inuenit, ut per signa uerum Pascha nobis ostenderet. ideo cum de passione domini nostri diuino spiritu iubente propheta praecerneret, ait: 'sicut ouis ad uictimam ductus est et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. in humilitate iudicium eius sub-
 30 latum est: natiuitatem eius quis enarrabit? quoniam auferetur a terra uita eius.' alius etiam propheta 6 haec eadem simili respondit oraculo: 'domine, significa mihi et cognoscam: tunc uidi meditationes eorum. ego

27 Jes. 53, 7 sq. 32 Jer. 11, 18 sq.

1 Amalech a 4 lignae creditur a 9 fauillis P 19 filio P
 25 signum P 1 m. et a, sed signa in P m. 2 corr. 28 tondentē P || post
 se uidetur mutus deesse; cf. LXX 30 enarrauit Pa, em. Bursian

sicut agnus sine malitia perductus sum ad uicti-
 mam: in me cogitauerunt cogitatum dicentes: ue-
 nite, mittamus lignum in panem eius et eradamus
 7a terra uitam eius. agnum autem appellari dominum no-
 Fol. 28b. strum sancta nobis reuelatione monstratur. in Apocalypsi | enim 5
 ita inuenimus esse perscriptum: 'et uidi in medio throni
 et quattuor animalium et in medio seniorum agnum
 stantem quasi occisum, habentem cornua septem et
 oculos septem, qui sunt septem spiritus dei missi
 per orbem terrae: et uenit et accepit librum de dex-10
 tera sedentis in throno, et cum accepisset librum,
 quattuor animalia et uiginti quattuor seniores pro-
 strauerunt se ante agnum habentes singuli aureas
 citharas plenas odoramentis supplicationum, quae
 sunt orationes sanctorum, et cantauerunt nouum 15
 canticum dicentes: dignus es accipere librum et
 aperire signa eius, quoniam occisus es et redemisti
 nos deo sanguine tuo ex omni tribu et lingua et po-
 pulo et natione et nos regnum deo nostro sacerdo-
 8stesque fecisti et regnabimus super terram.' Iohannes 20
 quoque filium Dei agni nomine appellat, ut et ipse prophetae
 pollicitationi respondeat: ait enim in euangelio: 'altero die ui-
 det Iohannes Iesum uenientem ad se et ait: ecce
 agnus dei, ecce qui aufert peccata mundi.' pro salute
 hominum agni istius uenerandus sanguis effunditur, ut sanctos 25
 suos filius Dei profusione pretiosi sanguinis redimat, ut qui Christi
 sanguine liberantur, maiestate prius immortalis sanguinis con-
 secrentur. neminem aput idola profusus sanguis munit, et ne cruor
 pecudum miseros homines aut decipiat aut perdat, polluit san-
 guis iste, non redimit, et per uarios casus homines premit in 30
 Fol. 29a. mortem: miseri sunt qui profusione sacrilegi sanguinis | cruen-

6 Apoc. 5, 6—10. 22 Joh. 1, 29.

3 pane P 6 ita] in fol. 28^a et 29^b complures litterae fere eua-
 nuerunt 14 cytharas P, cytheras et pateras coni. Bursian; habet textus
 graecus: κιθάρας καὶ ψάλτας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων 15 sunt add.
 Bursian, quae erant a 18 tuo et omni P 19 nos a: eos P, cf. Burs.
 ad h. l. 28 munit P: iuuerit a 29 pecodum P 31 morte P

tantur. tauribolium quid uel criobolium *scelerata* te sanguinis
 labe perfundit? lauentur itaque sordes istae quas colligis: quaere 28
 fontes ingenuos, quaere puros liquores, ut illic te post multas
 maculas cum spiritu sancto Christi sanguis incandidet. ut autem
 5 *miseros* homines ad sanam mentem reuocet plena persuasio,
 maiore auctoritate opus est, ut curatis ac sanatis mentibus nul-
 lum praecedentis pestilentiae uestigium relinquatur. quid itaque 2
 sint idola uel quam habeant substantiam, prophetarum ore ac Dei
 diuina uoce monstratum est, quae omnia specialiter dicenda sunt,
 10 ut hoc non nostra temeritate prolatum, sed *diuino* magisterio
 nobis traditum *et* caelesti *agnoscatur* uoce signatum. quae sit
 substantia eorum, sapientiae ueneranda uoce monstratur, ait *enim*
 in libris Salomonis: 'omnia idola nationum aestimaue-
 runt deos, quibus neque oculorum usus est ad uiden-
 15 *dum* neque nares ad percipiendum spiritum neque
 aures ad audiendum neque digiti manuum ad tra-
 ctandum, sed et pedes *eorum* pigri ad ambulandum:
 homo *enim* fecit illos et *qui* spiritum mutuatus est
 finexit illos: nemo *autem* sibi homo poterit domi-
 20 num *ingere*, cum sit enim mortalis, mortuum fingit
 manibus iniquis: melior est autem his quos colit,
 quoniam quidem ipse *uixit*, illi numquam.' quid am-
 plius quaerimus? sapientia nos diuina uoce conuenit et *quic-*
quid in arcanis Dei uiderat docuit et quod erat *salubre* mon-
 25 strauit, | ne fragilis et caduca mortalitas in exitium suum mor- Fol. 29b.
 temque properaret. hoc idem in Psalmis praemonet spiritus sanc- 3
 tus: inuenimus enim in psalmo centesimo tricesimo et quarto ita
 esse perscriptum: 'idola gentium argentum et aurum,
 opus manuum hominum: os habent et non loquuntur,
 30 oculos habent et non uident, aures habent et non
 audiunt, neque enim est spiritus in ore eorum: si-

13 Sap. 15, 15—17. 28 Ps. 134, 15—18.

1 tauribolum uel oribolium a 2 labentur P 8 sunt a || ore ac dei|
 'ita legendae uidebantur litterae fere prorsus extinctae: id quod restituit
 ed. princ. 'oracula ac' in codice scriptum non fuisse apparet.' Bursian
 12 eorum G. Laubmann: e... P, eius edd. 13 extimauerant P 19 ho-
 minum poterit dominum formare a 25 ne P: nec a 31 similes sunt

miles fiant illis qui faciunt ea.' si artifex, qui ad ostentationem ingenii simulacrum aut sculpsit aut fudit, diuina maledicti animaduersione percutitur, quid sperare debeat considerandum est qui quod alter uendidit deum dicit. Hieremias etiam cum praecepta Deo iubente plebi daret hac populum oratione conuenit: 'dicite autem in corde uestro: tibi oportet adgrare, domine. angelus autem meus uobiscum est, ego autem exquiram animas uestras. lingua eorum polita a fabro, ipsa etiam inaurata et inargentata falsa sunt et non possunt loqui: et sicut uirgini ornatum amanti accepto auro fabricati sunt coronas supra capita deorum suorum. est autem quando subtrahent sacerdotes a diis suis aurum et argentum et erogant illud in semet ipsos; dabunt etiam ex ipso et prostitutis meretricibus, ornantque illos ut homines uestimentis, deos argenteos et aureos et ligneos.' addit etiam in sequentibus, ut omnem dubitationem trepidationis excutiat: 'supra corpus eorum et caput uolitant noctuae et hirundines et aues similiter: unde scietis quia non sunt dii: non ergo timueritis eos aurum enim quod circa se habent ad speciem, nisi aliqui exterserit aeruginem, non fulgebit: neque enim cum conflabantur sentiebant. pretio empti sunt in quibus spiritus non est, sine pedibus in humeris portantur.' addit etiam, ut confirmata mens fortius roboretur: 'scientes itaque ex his quia non sunt dii ne

6 ep. Hier. 5—10. 18 ib. 21—24. 26 ib. 28.

Pa, em. *Bursian* ex *LXX*, coll. *Cypr. testim. III*, 59 et *epist. ad Fortun* 1, p. 515

5 iuente *P* 8 ego *Bursian*: legē *P*, legem *a*; in *contextu Graeco* est: αὐτός τε ἐκζητῶν || ab animas uestras *P*, ab animabus uestris *a* 9 a *add. Bursian* 10 uirgini hortatu amanti accepero *P*, em. *Bursian* 14 erogabunt *a*; in *Graeco* est: ὑψαιρούμενοι... καταναλοῦσι 15 ornabuntque *a*; *Graecus quoque textus* habet: δώσουσι δὲ... κοσμοῦσι τε 18 eorum *Bursian*: eius *Pa* 19 aues similiter et cattae *coni. Bursian*; *textus graecus* habet: ἐρίπτανται νυκτερίδες, χελιδόνες καὶ τὰ ὄρνεα, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἀλλοιοὶ 21 enim *Bursian*: eius *Pa* 22 aliquis *a* || eruginem *Pa* 23 conflabuntur sentiebant *P*, em. *Bursian*

timueritis eos', et ut sacerdotum eorum miserum dedecus
monstret, addit: 'in domibus eorum sacerdotes sedent
habentes tunicas scissas et capita et barbas raras,
quorum capita nuda sunt: rugiunt autem clamantes
5 contra deos suos sicut in gehenna mortui.' quod autem 5
et reges et gentes haec de ipsis pronuntiaturi sunt, is idem pro-
pheta praesaga uoce significat, ait enim: 'scietur postea quia
falsa sunt gentibus uniuersis et regibus, quia ma-
nifestum est quia non sunt dii et nullum dei opus est
10 in ipsis: regem regioni non suscitabunt neque plu-
uiam hominibus dabunt; iudicium quoque non dis-
cernent neque regionem liberabunt ab iniuria, quia
nihil possunt: et cum inciderit in domo deorum lig-
neorum et inauratorum et inargentatorum ignis,
15 sacerdotes illorum liberabuntur, ipsi autem sicut
trabes in medio comburentur, regi autem et bello
non resistent. quomodo existimandum est uel reci-
piendum quia sunt dii? neque a furibus neque a la-
tronibus se liberabunt dii lignei et aurati et inar-
20 gentati, quibus hi qui fortes sunt aurum et argen-
tum quo operti sunt auferunt illis.' Tollite, tollite se-
curi, sacratissimi imperatores, ornamenta templorum: deos istos
aut monetae ignis aut metallorum coquat flamma, donaria uni-
uersa ad utilitatem uestram dominiumque transferte. post excidia
25 templorum in maius Dei estis uirtute prouecti: uicistis hostes,
propagastis imperium et, ut uirtutibus uestris gloria maior acce-
deret, mutato ac contempto temporum ordine hieme, quod nec
factum est aliquando | nec fiet, tumentes ac saeuientes undas cal- Fol. 30b.
castis Oceani: sub remis uestris incogniti iam nobis paene maris
30 unda contremuit et insperatam imperatoris faciem Britannus ex-
pauit. quid amplius uultis? uirtutibus uestris uicta elementa ces-
serunt. quod autem Deus iubeat idola non fieri sacrosanctae legis 7

2 ep. Hier. 30 sq. 7 ib. 50—57.

9 opus sit *a* 10 plubiam *P* 19 inaurati malebat *Burs.* 21 aufe-
rent *a* 28 calcastis Oceani sub remis uestris: incogniti *uulgo*; *rectius*
uerba *distinxit Schefferus in Misc. Obseru. IX, 168* 30 brittanus *P*
31 uultis amplius *a*

scita declarant: in Exodo enim sic inuenimus esse perscriptum: 'non facietis uobis deos argenteos neque deos aureos': et rursus in eodem libro uocem Dei iubentis inuenio: 'non facies tibi idolum nec cuiusquam similitudinem.' pudorem miseris indicit spiritus sanctus, quia cupit errantes reuocare, non perdere, et ait per Esaïam: 'confundemini confusionem qui fiditis super scalptilia, qui dicitis fusilibus: uos estis dii nostri.' dat etiam legem quam consecratus populus deuota perpetuitate custodiat et ita mandat: 'dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli seruiēs':¹⁰ et in Deuteronomio similia Dei mandata noscuntur, ait enim: 'non erunt tibi dii alii absque me': addit etiam, ut animis eorum maiestatis suae pondus insinuet: 'uidete, uidete quia ego sum et non est deus praeter me: ego interimam et uiuere faciam, percutiam et ego sanabo'¹⁵ et non est qui eripiat de manibus meis.' in Apocalypsi etiam hoc idem sancta reuelatione monstratur; ita enim scriptum est: 'et uidi alium angelum uolantem medio caelo, habentem euangelium aeternum, ut adnuntiaret super terram per omnes nationes et tribus et²⁰ linguas et populos, dicentem uoce magna: metuite potius dominum et date illi claritatem, quoniam uenit hora iudicii eius, et adorare eum qui fecit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt.' |

Fol. 31^a. Dominus quoque noster Iesus Christus paterna legis instituta cu-²⁵ stodiens hoc idem ueneranda constitutione promulgat, ait enim: 'audi Israel: dominus deus tuus deus unus est, et diliges dominum deum tuum de toto corde tuo et de tota anima tua et de tota uirtute tua: hoc primum est, et secundum simile huic: diliges proximum tibi'³⁰

2 Ex. 20, 23. 4 ib. 20, 4. 6 Jes. 42, 17. 10 Matth. 4, 10 et Luc. 4, 8. 12 Deut. 5, 7. 13 ib. 32, 39. 18 Apoc. 14, 6 sq. 27 Marc. 12, 29—31. Matth. 22, 37—40.

1 scita *P*: scripta *a* 6 confundimini *coni. Burs. ex LXX* 7 confusione *a* || scalptilia *Bursian (in adnot.)*: capitalia *Pa*, sculptilia *Wouer* 10 tuum *a*, item *P*, sed in hoc uoc. erasum est, om. ed. *Burs.* 27 deus (ante unus) *P s. l. sed 1 m.* 30 diligis *P*

tamquam te: in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae.' sequitur autem hoc diuinum uenerandum-
 5 quæ praeceptum immortalis domini ac sancta conclusio: addit enim, ut manifestius uiam salutis ostendat, et ita loquitur: 'haec est autem uita aeterna, ut cognoscant te solum ue-
 rum dominum et quem misisti Iesum Christum.'

Sacrorum mandatorum ordinem scitis, quid sequi, quid fugere debeatis, ueneranda atque immortalis uoce didicistis. audite rur-
 10 sus quod maneat contemnentes exitium, quibus illos calamitati- bus necessitas uenerandae legis adstrinxerit: clausulam enim ue-
 nerandorum mandatorum in haec uerba colligit: 'sacrificans 10 diis eradicabitur praeter domino soli.' si solum sacri-
 legum hominem metuenda poena percuteret, si peccanti soli mi-
 15 naretur seueritas legis, bene se ad sacrilegium obstinati furoris temeritate firmaret: nunc stirpi minatur et soboli et hoc agit, ne
 qua pars nequissimi seminis relinquatur, ne quod profani generis uestigium maneat: 'sacrificans', inquit, 'diis eradicabitur.' con-
 sidera quid agas, misera ac luctuosa persuasio: facinus tuum plu-
 20 rimos | damnat, plurimos perdit et per omnem substantiam ge- Fol. 31b.
 neris tui fecunda poena diuiditur. cur autem contra sacrificantes
 sic saeuat ordinatae legis auctoritas in Deuteronomio manifesta
 significatione monstratur: ita enim inuenimus esse perscriptum:
 'sacrificauerunt daemoniis et non Deo.' ne ad conta-
 minatos ac pollutos te spiritus transferas, ne ab inferioribus speres
 25 auxilium, ne his supplices, quibus Dei gratia imperare iam de-
 bes. ecce daemon iste, quem colis, cum Dei et Christi eius nomen 11
 audiuerit, contremescit, et ut interrogantibus nobis respondeat,
 trepidantia uerba uix colligit: adhaerens homini laceratur, uritur,
 uapulat et statim de commissis sceleribus confitetur. ne hunc

4 Joh. 17, 3. 10 Exod. 22, 19. 23 Deut. 32, 17.

5 agnoscat a 7 fugire P 10 clausula Pa, em. Bursian, nisi
 malis: clausula.. colligitur 12 sacrilegiū P 15 nunc etiam stirpi a
 17 dii P 19 perdit P 23 ne om. P, hic addidit Bursian, post spi-
 ritus a 24 pollutos P || ab inferioribus ne a 25 iam imperare a
 26 daemon iste Bursian: demones te P, daemon est a, puncto post colis
 posito || nomen a: nomine P, nomina Bursian 27 contremiscit edd.
 28 uix se colligit a

colas, ne hunc supplices, ne prostratus huic flectas genua interdicto uenerandae legis iubetur. hinc seueritas poenae, hinc animaduersionis metuenda sententia, quod Dei indulgentia libertate concessa iugum potius eligis seruitutis. non desinit Deus summus crimen hoc salutari uoce pulsare, sed misericordia eius errantes homines corrigere frequenti comminatione festinat. audi per Esaiam prophetam uox diuina quid dicat: 'adorauerunt deos quos fecerunt digiti eorum et curuatus est homo et humiliatus est uir et non laxabo illis.' etiam uos, o profani homines, iratum numen adloquitur et adhuc errores uestros sacra conuenit uoce: ait enim in sequentibus per eundem prophetam: 'illis fudistis libamina et illis inpositis sacrificia: super haec non indignabor? dicit dominus.' adhuc indignationem suam salutaris Deus dilatat, seueritatem | suspendit, ne uos forsitan peccare paeniteat, ne sacrilegae uoluntatis exitium aliquo genere relinquatis. ecce in ipso indignationis impetu moderata rursus uoce persuadet et irarum suarum comprimit stimulos, ait enim per Hieremiam prophetam: 'nolite ambulare post deos alienos ut seruiatis eis, et ne adoraueritis, ne incitetis me in operibus manuum ueststrarum ad disperdendos uos.' quid sic ad sacrilegium pronus aures tuas obstruis? quid sic obstinati furoris ardore in exitium tuum mortemque festinas? liberum te Deus fecit, in tua manu est ut aut uiuas aut pereas. quid te per abrupta praecipitas? in lubrico itinere constitutus et in ipso lapsu positus titubantia aliquando suspende uestigia. ecce sententia promitur, ecce poena decernitur: diu criminibus tuis pepercit diuina moderatio, diu facinus tuum cum dissimulatione respexit: peruenis ad illud anceps ubi spes, ubi uota deficiunt. et ut manifestius instruaris, animaduersionis exitium disce. super hac re in

7 Jes. 2, 8 sq. 12 ib. 57, 6. 19 Jer. 25, 6.

1 hunc *P*: huic *a*; cf. *Burs. ad Sen. rhet. p. 61, 22* 2 iuberis *a* || seueritas poenae *Bursian*: seueritas pena *P*, seueritatis poena *a* 3 metuenda nos: metu metuenda *Pa*, cf. *ad Minuc. Fel. 20, 3* || sententia, Quid *a* 5 misericordiae *P* 9 Et iam uos *edd.* 14 seueritate *P* 15 ne—ne *P*: num—num *Bursian*: si—ut *a*; *noluimus lectionem codicis, cum uera esse possit, repudiare* 21 sic—sic *P*: hic—hic *a* 23 ardere *P* 27 depromitur *a*

Apocalypsi totus ordo responsi est, ita enim scriptum est: 'si quis adorat bestiam et imaginem eius et accipit notam in fronte sua et in manu, bibet et ipse de uino irae dei, mixto in poculo irae eius, et punietur igne et sulphure sub oculis agni, et fumus de tormentis eorum in saecula saeculorum ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam et imaginem eius.'

Sed et uobis, sacratissimi imperatores, ad uindicandum et puniendum hoc malum necessitas imperatur | et hoc uobis Dei 29
Fol. 32b.
summi lege praecipitur, ut seueritas uestra idololatriae facinus omnifariam persequatur. audite et commendate sanctis sensibus uestris, quid de isto facinore Deus iubeat. in Deuteronomio lex ista perscripta est, ait enim: 'quodsi rogauerit te frater tuus aut filius tuus aut uxor tua, quae est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui est aequalis animae tuae, latenter dicens: eamus et seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei et non exaudies eum et non parces oculus tuus super eum et non celabis eum: adnuntians adnuntiabis de illo: manus tua erit super eum in primis interficere eum et manus omnis populi postremo, et lapidabunt eum et morietur, quoniam quaesiuit auertere te a domino tuo.' nec filio iubet parci nec fratri et per amata coniugis membra gladium uindicem ducit: amicum quoque sublimi seueritate persequitur et ad discernenda sacrilegorum corpora omnis populus armatur: integris etiam ciuitatibus, si in isto fuerint facinore deprehensae, decernuntur excidia. et ut hoc prouidentia uestra manifestius discat, constitutae legis sententiam proferam. in eodem libro integris ciuitatibus poenam dominus hac uoce constituit, ait enim: 'aut si audieris in una ex ciuitatibus, quas dominus

1 Apoc. 14, 9—11. 14 Deut. 13, 6—11. 31 ib. 13, 13—19.

2 accipit *a*: accepit *P* 3 uota *a* || bibit *P* 4 mixta *P* || puniet *a*
5 sulphore *P* 11 idolatrię *P* 17 diis (*ante* aliis) *om. a* 19 parcat
Pa, em. Bursian || celebis *P* 22 postremo et *Bursian*: remouent *P*,
deinceps *a*; *LXX*: καὶ ἡ χεὶρ παντός τοῦ λαοῦ ἐπ' ἐσχάτῳ καὶ λεθοβολή-
σουσιν αὐτὸν *etc.* 23 abertere *P* 29 integris *Bursian*: in integris *Pa*

Deus tuus dat tibi inhabitare illic, dicentes: eamus
et seruiamus diis aliis, quos non nostis: interficiens
necabis omnes quiqui sunt in ciuitate caede gladii
et incendes ciuitatem igni et erit sine habitaculo,
non aedificabitur in aeternum, ut auertatur domi-
Fol. 33a. nus ab indignatione irae suae: | et dabit tibi miseri-
cordiam et miserebitur tui et multiplicabit te, si
exaudieris uocem domini Dei tui et obseruaueris
3 praecepta eius.' misericordiae suae uobis, sacratissimi impe-
ratores, Deus summus praemia pollicetur et amplificationis ma-
ximae augmenta decernit: facite itaque quod iubet, complete
quod praecipit. auspicia uestra maioribus cumulata sunt donis:
in initio fidei positi diuini fauoris incrementa sensistis: numquam
uos manus Dei ueneranda deseruit, numquam uobis laborantibus
denegauit auxilium: strati sunt aduersantium cunei et rebellantia 15
ante conspectum uestrum semper arma ceciderunt, missi sunt
superbi sub iugum populi et Persica uota conlapsa sunt nec stare
diu contra uos potuit malis suis onerata crudelitas. Dei uirtutem
utrique diuerso sensistis euentu: uobis caelestis uictoriae corona
4 conlata est, felicitate uestra nostra releuantur incommoda. haec 20
uobis Deus summus, sacratissimi imperatores, pro fide uestra
reddidit praemia, his uos interim remuneratos insignibus ad ar-
cana uenerandae legis inuitat. pura mente, deuota conscientia,
incorrumpo animo clementia uestra caelum semper aspiciat, a Deo
semper expectet auxilium, Christi uenerandum numen imploret 25
et pro salute orbis terrarum ac uestra salutari Deo spirituales
offerat uictimas. sic uobis feliciter cuncta prouenient, uictoriae,
opulentia, pax, copia, sanitas et triumphus, ut diuina maiestate
prouecti orbem terrae felici gubernetis imperio.

3 negabis *P* || qui sunt *a* 4 habitatore *a* 5 ut auertatur *P*, et
auertetur *a* 12 cumulata *P* 13 in addidit *Bursian* || positae *a*
15 reuellantia *P* 18 potuit *P m.* 1: poterit *P m.* 2 et *a* || onerata *scripsi*:
ornata *P*, armata *a* 20 est *Bursian*: et *Pa* || incommodo *P* 25 numen
P corr. ex nomen 26 spirituales *a* 29 protecti *a*, cf. p. 125, 25 || sequi-
tur in *P subscriptio*: IULII FIRMICI MATERNI Ū C DE ERRORE PROFANARŪ
RELIGIONŪ EXPLICIT.

I. INDEX SCRIPTORVM.

Homeri Il. 6, 135 sqq. c. 6, 8	Zachar.	3, 8 sq. c. 20, 3
Porphyrus <i>περὶ τῆς ἐκ λο-</i>	Malach.	4, 1 (3, 19) ... „ 15, 4
<i>γίων φιλοσοφίας</i> „ 13, 4	Psalm.	2, 1 sq. „ 23, 3
Symbola ex mysteriis 2, 9. 18, 1.		18, 6 sq. „ 19, 4
19, 1. 20, 1. 21, 1. 22, 1. 26, 1		23, 7 sqq. „ 24, 3
		33, 9 sqq. „ 18, 5
Genes.		43, 23 sqq. „ 24, 3
3, 5 c. 26, 1		44, 3 sqq. „ 18, 5
27, 38 ... „ 18, 3		109, 1 sqq. „ 24, 8
Exod.		117, 22 sqq. „ 20, 2
20, 4 „ 28, 7		134, 15 sqq. „ 28, 3
20, 23 „ 28, 7	Prou. Sal.	9, 5 „ 18, 3
22, 19 „ 28, 9	Sap. Sal.	15, 5 sqq. „ 28, 2
Deuter.	Dan.	2, 31 sqq. „ 20, 4
5, 7 „ 28, 7		7, 13 sq. „ 24, 6
13, 6 sqq. „ 29, 1		
13, 13 sqq. „ 29, 2	Matth.	4, 3 „ 14, 2
27, 8 „ 20, 3		4, 10 „ 28, 7
32, 17 „ 28, 10		22, 37 sqq. „ 28, 8
32, 29 „ 28, 7		28, 18 sqq. „ 24, 8
Josua	Marc.	12, 9 sqq. „ 28, 8
24, 26 „ 20, 3	Luc.	4, 8 „ 28, 7
Jesaias		12, 35 sqq. „ 19, 6
2, 8 sq. „ 28, 11	Joh.	1, 29 „ 27, 8
9, 5 „ 21, 5		3, 28 sq. „ 19, 5
27, 1 „ 26, 3		6, 35 „ 18, 7
28, 16 „ 20, 2		6, 53 „ 18, 7
42, 17 „ 28, 7		8, 12 „ 19, 2
53, 7 sq. „ 27, 5		17, 3 „ 28, 9
57, 6 „ 28, 12	I ad Cor.	15, 55 „ 24, 4
65, 13. 15 „ 18, 4	Apocal.	1, 12 sqq. „ 24, 7
Jerem.		5, 6 sqq. „ 27, 7
7, 34 „ 19, 4		14, 6 sq. „ 28, 8
11, 18 „ 27, 6		14, 9 sqq. „ 28, 13
25, 6 „ 28, 12		21, 9 sq. „ 19, 5
Jerem. epist.		
§ 5 sqq. „ 28, 4		
21 sqq. „ 28, 4		
26 „ 28, 4		
30 sq. „ 28, 4		
Joel		
2, 15 sq. „ 19, 3		
Habac.		
3, 3 sqq. „ 21, 4		

II. INDEX NOMINVM ET RERV.

- Abaris 15, 1 sq.
 Abbacuc 21, 4
 Abel 25, 3
 Abraham 13, 2. 18, 3 et 6. 25, 3 sq.
 27, 3 sq.
 Adam 25, 1 sq.
 Adonis 9, 1
 Aebutius 6, 9
 Aegyptii 27, 5; aquam colebant 2, 1;
 templa Ioseph fecerunt 13, 2
 Aegyptus 2, 1. 3, 6. 8, 2. 13, 3. 16,
 1. 27, 3
 aer ut elementorum princeps ab Assy-
 riis cultus 4, 1
 Aesculapius 12, 8
 Aethusa 12, 3
 Afri 4, 1
 agnus Christus 27, 7 sq. agnus pa-
 schalis 27, 5
 Alexandria 13, 1
 Alope 12, 3
 Amalech 21, 6. 27, 3
 Amymone 12, 3
 Anchises 12, 8
 animae tripertita diuisio 5, 3
 antichristus 22, 4
 Anubis 2, 2; eius caput caninum 2, 2
 Apollo 12, 2. 5. 8; unde dictus 17, 3;
 Apollo Sol 17, 3; Apollinis amores
 12, 2 sq.
 aquae cultus apud Aegyptios 2, 1
 arboris caesae symbolum 27, 1 sq.
 Arsinoe 12, 3
 Athenae a Minerva conditae 16, 1
 Attica urbs 7, 5
 Attis 3, 2. 8, 3. 18, 1

 Bacchanalia 6, 9
 Bacchi symbolum 21, 1
 Britannus 28, 6

 Cabirus 11
 Castores 12, 8
 cataclysmus 27, 3
 Catamitus 12, 8
 Ceres 7, 1 sqq. 17, 3; C. Hennensis
 mulier 7, 1
 Chione 12, 3
 Christianae terrae 20, 5
 Christus 12, 7. 13, 6. 18, 2 et 8.
 19, 1 et 3. 20, 1 et 5. 21, 3 et 5 sq.
 23, 3. 24, 2 sqq. 25, 2. 27, 8. 28,
 1 et 11. 29, 4; *cf. etiam* Iesus
 Christus
 Chrysippus Pelopis filius 12, 2
 cibus salutem largiens 18, 2
 Cinyras 10, 1
 Constans et Constantius imperatores
 20, 7; templa destruunt 28, 6;
 eorum expeditio maritima 28, 6;
 bellum cum Persis 29, 3
 cornu symbolum 21
 Corybantes 12, 4; eorum sacra 11
 Creta 7, 1
 Cretenses 6, 5. 7, 6
 Creticus rex Iuppiter 6, 1. 16, 1
 criobolium 27, 8
 Cypria Venus 10, 1
 Cyprius 10, 1

 Dafne 12, 3
 Daniel 20, 4. 24, 6
 David 18, 5. 23, 2 sq. 24, 3
 deorum amores spurci 11, 2; eorum
 nomina ut composita sint c. 17;
 dii gentium hominibus peccandi
 exemplum praebent 12
 Diomedes 12, 8
 Dis pater 17, 2
 diuinatio per diabolium inuenta 1, 1

- ecclesia sponsa 19, 3
 elementorum cultus c. 1 sqq.
 Eleusin 7, 5
 Eleusiniorum sacrorum tessera 18, 2
 Endymion 12, 8
 Enos 25, 3
 Ephialtes 12, 8
 Esaias 18, 4. 20, 2. 21, 5. 26, 3.
 28, 7 et 11
 Esau 18, 3
 Eua 25, 1. 26, 1

 Galli 15, 3
 Gallum flumen 3, 1
 Ganymedes 12, 2
 Geryon 12, 5
 Graeci 7, 1. 15, 3; Graecorum gym-
 nasia 6, 7; eorum leuitas 7, 6;
 commenta 7, 7

 Henna 7, 1 et 5
 Hennenses 7, 4; Ceres Hennensis mu-
 lier 7, 1
 Hercules 7, 6. 12, 2. 5. 8
 Hiberæ boues ab Hercule abactæ 12, 5
 Himerias 19, 4. 28, 4 et 12
 Hierusalem 19, 4. 20, 1
 Hiesus *u.* Iesus
 Hippothoe 12, 3
 Hyacinthus 12, 2
 Hylas 12, 2

 Iacob 13, 1. 18, 3. 25, 3
 Ianus 12, 8
 idola 28, 2
 Iesus Christus 4, 4. 8, 5. 14, 2. 20,
 4. 28, 8; *cf. etiam* Christus
 Iesus Naue 20, 3
 ignis cultus 5, 1
 Iohannes 27, 8
 Iohel 19, 3
 Ioseph 13, 1 sqq.
 Isaac 18, 3. 25, 3
 Isiacæ sacra 3, 3. 27, 1; uerba sol-
 lemnia in sacris Is. 2, 9

 Isis 2, 1 sqq.
 Italia 12, 8
 Iuno 4, 1. 6, 1. 12, 8
 Iuppiter 4, 1. 6, 4. 12, 8; I. Sebazius
 10, 2; I. adulter 12, 2; corruptor
 12, 6; incestus 12, 4; parricida
 12, 4; rex Creticus 6, 1. 16, 1;
 eius tumulus Cretæ 7, 6

 Karthago 26, 2

 lapis Christus 20, 1 sqq.
 Latiare templum 26, 2
 Lazarus 18, 6
 Lernaëus anguis 21, 2
 Liber 6, 1. 7, 6 sq. 8, 3. 12, 3 et 8.
 16, 1; Liber Thebanorum 6, 6 sqq.
 Libera 6, 1. 7, 7
 ligni symbolum et mystica interpre-
 tatio 27, 1 sqq.
 Lucas 19, 6
 Lucina 17, 2
 lumen nouum, uox mystica in sacris
 (Mithriacis?) 19, 1
 Luna 12, 8; unde dicta 17, 2
 Lyncurgus rex 6, 7 sqq. 12, 8

 Macedones 11
 Magi 5, 1 sq.
 Maria 9, 1. 12, 5 et 8
 Marsyas 12, 5
 Mater deum 27, 1
 Mauros unde dictus 17, 3
 Melchisedech 18, 3
 Menalippe 12, 3
 mens indiuisa et diuisa 7, 8
 Minerua 6, 3; unde dicta 17, 3; Mi-
 neruæ quinque 16, 1 sq. Mineruæ
 signum Palladium 15, 5
 Mithras 5, 2
 mortes hominum consecratae 6, 1. 7, 1
 Moyses 21, 6. 27, 3

 neocorum turba 13, 3
 Nephthys 2, 2

- Neptunus 12, 8. 17, 2
 Nilus flumen 2, 2. 8, 2
 Nilus rex 16, 1
 Noe 25, 3
 Nysa 7, 6

 Oceanus 3, 5. 28, 6
 Oeta 7, 6. 12, 8
 Olympus mons 11
 Osiris 2, 1 sqq. 8, 3. 27, 1
 Otus 12, 8

 Pachynum 7, 4
 Palladium 15, 1 sqq.
 Pallas Minerua 16, 2
 Pallas pater Mineruae 16, 2
 Pandarus 7, 4
 Pascha 27, 5
 Pelops 12, 2. 15, 1 sq.
 Penates 14, 1
 penus 14, 2
 Percus lacus in finibus Hennensibus 7, 1
 Persae ignem colebant 5, 1
 Persefona 7, 1
 Persica regio 5, 1; P. uota 29, 3;
 Persicus ritus 5, 2
 Pessinus 3, 1
 Phryges terrae tribuerunt principa-
 tum ex elementis 3, 1
 Phrygia sacra 27, 1; eorum inter-
 pretatio physica 3, 2
 pinus in sacris Phrygiis caesa 27, 1
 Pluton 7, 1 sqq.
 Porphyrius 13, 4 sq.
 Postumius consul 6, 9
 Proserpina 7, 1 et 7. 8, 3; unde dicta
 17, 3; eius sacra 27, 2
 Prothoe 12, 3

 Roma 15, 3; urbs Roma 6, 9
 Romanum nomen 5, 2; Romana seue-
 ritas 6, 9; Romanae leges 20, 1

 sacramenti profani signum 20, 1
 Salem 18, 3
 Salomon 18, 3. 28, 2

 Sarpedon 12, 8
 Sarra 13, 2
 Saturnus 12, 6 et 8. 16, 1
 Scythia 15, 1; Scythae 15, 1
 Sebazius Iuppiter 10, 2
 Sem 25, 3
 Serapis 13, 2 et 4 sq.
 signa (symbola) profanae relig. 18 sqq.
 Silenus Bacchi paedagogus 6, 4
 Sol 12, 8. 17, 4; unde dictus 17, 1
 Sparta 7, 6. 12, 8
 sponsus Christus 19, 1
 Sterope 12, 3
 symbola u. signa
 symbolum in mysteriis Sebazii 26, 1
 Syracusae 7, 4
 Syracusana ciuitas 7, 4
 Syracusani 7, 5

 Tantalus 12, 6
 tauribolium 27, 8
 Terra mater deorum 3, 5; Terrae
 Phryges elementorum tribuerunt
 principatum 3, 1
 testamentum uetus et nouum 20, 6
 Thebae 6, 6
 θεός ἐκ πέρας, signum sacramenti
 in mysteriis Mithrae 20, 1
 Thessalonicenses 11
 Titanes 6, 2 et 4
 Titanis Mineruae mater 16, 2
 Triptolemus 7, 4
 Troia 12, 8. 15, 3
 Troiani 12, 8. 15, 2
 Tyfon 2, 1 sqq.

 Venus 4, 1. 9, 1 sq. 12, 8; V. Cypria
 10, 1; a Diomede uulnerata 12, 8;
 Veneris nomen 17, 3
 Vesta quid sit 14, 3
 unguenti symbolum 23, 1
 Vulcanus 9, 2. 12, 8. 16, 1

 Zacharias 20, 2
 Zeuxippe 12, 3

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

Adimpleti tiliarum cantu 4, 2
 aniles superstitiones 17, 4
 animositate prona mens in exitium
 suum festinat 16, 5; populus ordi-
 nem sacrorum contentiosa hodieque
 animositate custodit 13, 3
 artuatim lacerare 2, 2

blandiri sibi 27, 2

comitantia = consequentia 5, 4
 conciliatio mensae sancta uiolata 12, 6
 condecorare 20, 2
 conlapsio 20, 1

considerandum est = considerare li-
 cet 11

consortium coniugale 7, 1. 9, 2

contaminatio corporis 4, 3; uerborum
 24, 1

contrarietas 1, 2

conuenire aliquem sermone = admo-
 nere: perditos homines religioso
 sermone conuenio 8, 4; sapientia
 nos diuina uoce conuenit 28, 2; Hie-
 remias hac populum oratione con-
 uenit 28, 4; iratum numen errores
 uestros sacra conuenit uoce 28, 12;
 salutari persuasione conueni ueram
 salutis uiam quaerite 8, 2

conuersatio: in hac terrena conuersa-
 tione 19, 2

coqui incendiis amoris 7, 1

demersos aperire oculos 19, 2; obscuro
 tenebrarum squalore demersi 5, 2
 dehonestatum caput, i. e. abrasum 3, 3
 deputant (gentes) aethera quasi sum-
 mum deum 1, 2; feminae simulacro
 ignis substantiam deputantes 5, 1;
 audio Cinyram.. initiasse Cypriae

Veneri plurimos et uanis consecra-
 tionibus deputasse 10
 ducatum habere aerem elementorum
 Assyrii uolunt 4, 1

ementiticius 17, 4

epulari *constructum ut* uesci: quis
 membris eius epulatus est? 7, 7

ethopoeiacus sermo 8, 4

exorbitare ab aliqua re 6, 9

exuit = liberat: hoc unguentum a
 mortalibus laqueis putres hominum
 artus exuit 23, 1

ferre: *in 2 pers. praes.* feris 24, 3,
 proferis 22, 3, transferis 20, 1

figuratio imaginata 4, 1

forsitan *sequente indicatiuo* 13, 5

fortius (= uehementius) inflammata
 6, 2; si malum morbi fortius cre-
 uerit 16, 5; exultate fortius 20, 7

genus = modus s. ratio: alio genere
 2, 8; aliquo genere 28, 12; nullo g.
 7, 4; quolibet g. 7, 4; uario g. *uel*
 uariis generibus 6, 3 et 4

homo dei 16, 4. 27, 4; homo Christi
 24, 3; *cf. ep. I ad Timoth. 6, 11 etc.*

hospitium: considerandum est quale
 sit numen, quod sic impuri corporis
 delectatur hospitio 4, 3

ignita aqua 2, 5

ille — iste (*pro ille — hic*) 2, 3

imaginata figuratio 4, 1

incandidare 28, 1

indignationes 6, 2

inmaculare 2, 5. 16, 4

immersus profundis uoraginib. lacus 7, 3

intimare 6, 1. 19, 5

itane non erat aliud quod diceretur?

itane non erat, quod in agendis deo
gratiis faceret mortalitas? 3, 3

lectiones sacrae: lectionum sacrarum
institutione formatus 8, 4; sacra-
rum lectionum oracula 19, 3; uene-
randarum lectionum secreta 20, 3;
sacrarum lectionum arcana 23, 1

licentia = potentia 24, 4

ludibriosus 6, 7. 27, 4

malitiosa fames 13, 1

modorum consecutio irregularis: cum
persuaderetur hominibus quod col-
lant terram 3, 1; uellem mihi re-
spondeant 3, 3 (*cf. Burs. p. VII*);
ne et hinc deesset incestum, Iouis
uolunt ex sorore coniugem factam
4, 1; quid se maneat ex urbium in
quibus fuit casibus uidit 15, 3; se
diuersi generis calliditate compo-
suit, ut.. homines interimat 26, 4;
cf. etiam 6, 5

mortalitas (= homines mortales) 2, 4.
3, 3. 24, 3

nantes mare 17, 2

ne = *nostrum* 'ob nicht' 28, 12

nec = ne — quidem 6, 9 *sub finem*.
7, 5. 15, 2

nutriti muliebriter (= mulierum modo)
crines 4, 2

omnifariam 6, 2. 29, 1

ordinare sacerdotes 3, 1

paenitentibus deus libenter ignoscit
4, 4

pareo = appareo 8, 3. 22, 2

pariter *per abundantiam positum*:
locus qui gratia sua animos et inui-
taret pariter et teneret 7, 2; et se-
pulta in loco est pariter et conse-

crata 7, 6; quibus omnia et suble-
uantur p. et continentur 21, 6

penitus delere 16, 4

pontificalis lex 16, 2

populatio flammaram rapida 15, 4

potestate magicae artis perspicuus 6, 6

praecipitium 6, 8

pullulans serpentibus dea 5, 1; quid
sic renascentibus hydrys pullulas?
21, 2

quamdiu = donec (*nostrum* 'bis') 6, 9.
24, 2

quassauit eum hac responsione 14, 2

quod: nescientes quod.. sint 1, 2; per-
suadetur hominibus quod colant ter-
ram 3, 1

quoque non = ne — quidem 8, 1

religio profana 21, 1; religionum pro-
fanarum commenta 17, 4

sacratissimi imperatores 3, 2. 6, 1
et saepe alias

sane *peculiari sensu* 2, 3. 4, 1. 7, 4

se *cf. suus*

sollicitatio = corruptio 12, 6

stantis animi iudicio 16, 5

stridor aemulus 12, 5

stringitur terra oceani ambientis cir-
culo 3, 5; hoc.. uitalem uenam
stringit in mortem 18, 2; ligno
crucis adfixa uita hominis perpetuae
immortalitatis compagine stringitur
27, 1

substantia: ad substantiam (*i. e. su-
stantionem*) generis humani
haec.. donata sunt 2, 8; daemonum
substantia ex isto sanguine nutritur
13, 4; nescientes substantiam ge-
neris humani cotidianas epulas hoc
nomine consecrarunt 14, 2; ex hoc
quod libenter faciebant substantiam
nominis figurantes terrenam uim..
Ditem patrem dicunt 17, 2; frugum

- substantiam uolunt Proserpinam dicere 17, 3; per omnem substantiam generis tui fecunda poena diuiditur 28, 10; uoluntas dei perfecti operis substantia est 26, 3
- supplicare aliquem 28, 11
- suus, *ubi* eius *etc. expectares*: quid hoc frugibus profuit, ut fetus suos annuis ululatibus seminent? 3, 4; quod terram matrem esse omnium deorum dicunt..., uere deorum suorum mater est 3, 5; hoc numen est, quod in uiro feminam quaerit, cui aliter seruire sacerdotum suorum chorus non potest, nisi effeminent uultum? 4, 2; hoc desiderans ut et sibi liceat quod diis suis licuit 12, 1; morituri draconis hoc solacium est, ut exitium suum frequens perditorum turba comitetur 26, 3; *cf. etiam* 5, 4 *et de simili usu pronominis* se 7, 6
- turbare amicitiae iura 12, 6
- turbulentus error 17, 4
- uenena: hic (Liber) cum muliebres animos uenenis quibusdam et carminibus occupasset *etc.* 6, 6
- uenerandum Alexandriae numen = quod Al. uenerantur 13, 1
- uesci *cum accusatiuo* 14, 2 (*sed cum ablatiui* 6, 2)
- uestigans canis 2, 2.

